

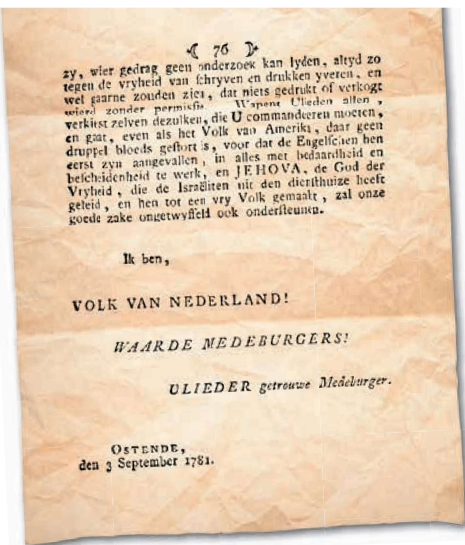

MARTIN VALKHOFF

Vrijheidsboom | © Martin Valkhoff

Op de ochtend van 26 september 1781 werden overal in de Republiek pamfletten verspreid met als titel 'Aan het volk van Nederland'. Het was een revolutionair geschrift met de oproep in opstand te komen tegen regenten, regering en Oranje. Vooral de vriendjespolitiek van de regenten en het zwakke beleid van stadhouder Willem V werden aangeklaagd. Het land behoort aan allen die er wonen, arm en rijk, zo stelde de anonieme opsteller. Er werd opgeroepen om volksmilities op te richten. Zondags na de kerkdienst moesten deze leren exerceren en met wapens oefenen. De anonieme opsteller bleek Joan Dirk van der Capellen tot den Pol te zijn. **FVE**

VRIJHEID, GELIJKHEID EN BROEDERSCHAP

Het anonieme pamflet van Jan Cirk van der Capellen tot den Pth (boven), onder het portret van Van der Capellen | © Rijksmuseum, Amsterdam

OOK IN STEENBERGEN hadden enkele regentenfamilies jarenlang de macht. J.M.G. Leune analyseerde in zijn boek *'De stadsele van Steenberg 1590-1795'* dat verreweg de meeste personen in de periode van 1590 tot 1795 tot de Steenbergse elite behoorden niet uit Steenberg afkomstig waren. Zij waren vanuit elders gerekruteerd en dienden lidmaat van de gereformeerde kerk te zijn. Publieke functies waren sinds 1648 niet of nauwelijks toegankelijk voor katholieken.

De belangrijkste overheidsfuncties werden bij herhaling bekleed door mensen van buiten. Dit impliceerde dat de sociale bovenlaag regelmatig werd ververst en er geen gesloten en ontoegankelijk bolwerk kon ontstaan. Een ander gevolg was dat zich tussen de bovenlaag van regenten en de 'gewone' burgerij een diepe sociale kloof bevond.

Het pamflet uit 1781 vond met name in de steden enorme weerklank. Het gaf een sterke stimulans aan de anti-Oranje beweging. De patriotten waren voorvechters van een representatieve volksvertegenwoordiging, vrijheid van vergadering en vrijheid van meningsuiting. Zij verzetten zich tegen de aristocratie met haar lucratieve en erfelijke ambten en privileges. Bij de katholieke bevolking vielen ook hun ideeën over godsdienstvrijheid en gelijkheid in vruchtbare bodem. Eind achttiende eeuw moesten zij zich nog steeds behelpen met schuilkerken en voelden zich tweederangsburgers. De patriotten verwierpen tevens de discriminerende behandeling van de Generaliteitslanden, zoals Brabant. Deze hadden een lagere status dan de zeven andere provincies en waren niet stemgerechtigd.

PATRIOTTEN IN STEENBERGEN

DIT ALLES VOND ZIJN WEERKLANK ook bij de Steenbergse bevolking. In het resolutieboek van de Magistraat der Stad en Baronie van Steenberg bevinden zich passages die het opkomende patriotisme in de stad weergeven. Zo werd er op 8 maart 1785 geschoten op het huis van Van Loo, de commies van de posterijen. Drossaard Anemaet was daar verontrust over. Enkele jaren later, op 20 september 1787, riep het gemeentebestuur de bevolking dringend op om rustig te blijven in tijden van *'tonele van oproer, plundering en wat al niet meer is en reeds nabij ons zij geopenbaard hebben'*. Naar mening van deze notabelen kwam dit alles voort uit het verkeerd begrijpen van het karakter en de waar-

Schilderij 'De Vrijheid', door K.F. Bendorp | © Stadsarchief Dordrecht

Stadhouder Willem V, door Johann George Zeisner, 1768 | © Meurijshuis, Den Haag

digheid van erfstadhouder Willem V van de Verenigde Nederlanden, die ook heer en baron van de stad en Baronie van Steenberg was.

Om de rust te bewaren stelde het Oranjegezinde gemeentebestuur voor om *'de vlaggens van de torens van Stadhuis en Kerken te laten waver'*. De bevolking werd opgeroepen zich uit te doen met een oranjelint.

Dit leidde niet tot de gewenste rust. Integendeel, de spanningen namen toe. Oranjegezinde groepen en patriotten kwamen tegenover elkaar te staan. Steeds meer steden werden beheerst door de patriotten. Het spookbeeld van een burgeroorlog doemde op. In mei 1787 bleven bij een treffen tussen reguliere troepen en patriottische milities in Amersfoort meer dan 80 doden op het slagveld achter.

Orthodox-calvinistische predikanten en de orangistische pers deden de patriottische vrijheidscorpsen af als *'broeinsten van dissenters, kettlers, atheïsten en roomsgezinden'*

In 1787 kon stadhouder Willem V zich alleen met behulp van zijn zwager, de koning van Pruisen, staande houden. In Den Haag werd de grond hem te heet onder de voeten. Hij nam de wijk naar Nijmegen, zodat hij snel over de grens kon vluchten als de revolutie zou uitbreken. Zijn vrouw Wilhelmina was dapperder en was het oneens met de vlucht van haar man. Zij reisde terug richting Den Haag om te overleggen met de Raad van Staten. Zo ver kwam het niet. In Goejanverwellesluis werd zij door de patriotten tegengehouden en teruggestuurd naar Nijmegen.

De broer van Wilhelmina, de koning van Pruisen, vatte het aanhouden van zijn zus op als een belediging voor zijn familie. Kort erna stuurde hij een leger naar De Republiek om de orde te herstellen. Dit leger van bijna 20.000 man stelde zeer snel orde op zaken. Van enig georganiseerde militaire tegenstand was nauwelijks sprake. De patriotten sloegen massaal op de vlucht naar België en Frankrijk. Daarop keerde stadhouder Willem V terug naar zijn residentie in Den Haag.

Oranjegezinde groepen en patriotten kwamen tegenover elkaar te staan

VRIJHEID, GELIJKHEID, BROEDERSCHAP: DE FRANSE REVOLUTIE EN OORLOG

OP 14 JULI 1789 VOND IN PARIJS de bestorming van de Bastille – een gevangenis – plaats. Dit was het begin van de Franse revolutie. In 1793 werd de Franse koning Lodewijk XVI onthoofd en werd Frankrijk een republiek. Hierna verklaarden de hoogmogende Heren van de Staten-Generaal van de Verenigde Nederlanden de revolutionaire regering in Parijs de oorlog. De uit de Nederlanden gevluchte patriotten, die zich in Frankrijk schuilhielden, vormden een eigen leger, het Bataafse Legioen. Dit sloot zich aan bij de naar het noorden optrekkende Franse legers.

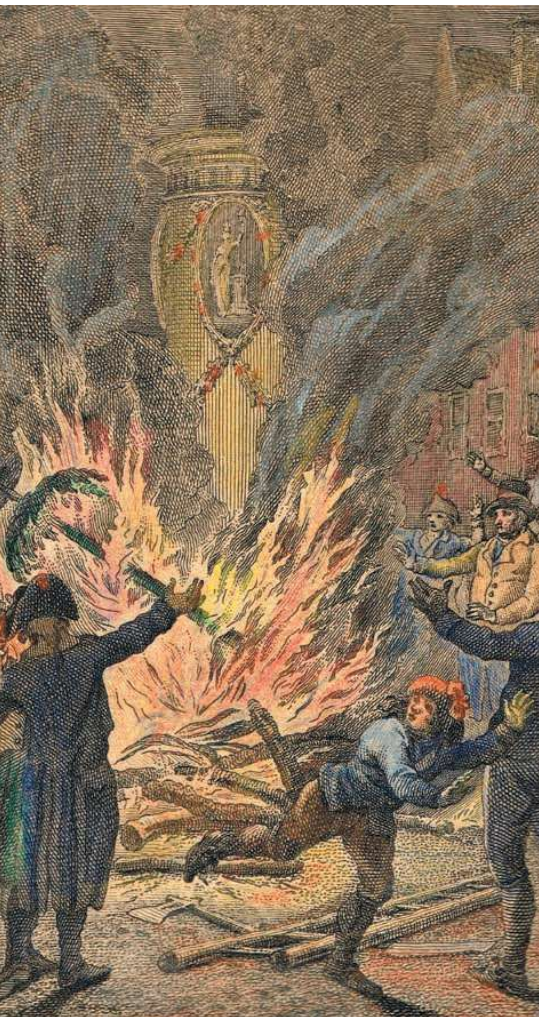
De Republiek der Nederlanden werd door de Franse revolutionairen als een vijand van het Franse vrijheidsstreven beschouwd. Op 1 februari 1793 vielen 14.000 Franse militairen onder leiding van generaal Charles-François Dumouriez het land binnen. De aanval richtte zich in eerste instantie op West-Brabant, om van daaruit door te kunnen stoten naar Holland.

De komst van het Franse leger vormde aanleiding om in veel Brabantse dorpen en steden de vrijheidsboom op te richten. Dit was het symbool van vrijheid en democratie van de patriotten en tegengesteld aan het symbool van de orangisten, de vlag met oranje wimpels. Met de inname van Breda op 27 februari had de intocht van de Fransen aanvankelijk succes. De belegering van Willemstad, vanaf de ochtend van 1 maart, liep echter op een mislukking uit.

Ook in andere plaatsen, zoals in Dinteloord, werden de Fransen verslagen. Dit kwam mede door het heldhaftig ingrijpen van een in Steenberg gelegerd garnizoen.

Bestorming in Parijs van de Bastille, 14 juli 1789 | © Rijksmuseum, Amsterdam

Verbranding van de vrijheidsboom in Breda | © archief Frans van Eekelen

STEENBERGS GARNIZOEN REDT PRINSENLAND

OP 20 MAART 1793 stond een Franse legereenheid voor Prinsensland (Dinteloord). Zij eiste een brandschatting van maar liefst 48.000 gulden. Indien zij dit geld niet kregen, zouden deze troepen het hele dorp plunderen en in brand steken. Toen de Steenbergse garnizoenscommandant, kolonel J.C.G. Schmidt, dit vernam stuurde hij een detachement van honderd man naar Dinteloord. Deze eenheid stond onder commando van kapitein Willem Du Pont. Bij aankomst wachtte hen, volgens de overlevering, een korps vijandelijke troepen van ruim driehonderd man voorzien van twee kanonnen. Het werd een gevecht van bijna twee uur, waarna de vijand op de vlucht sloeg richting Roosendaal. De Fransen verloren twaalf man, terwijl het regiment van kapitein Du Pont slechts enkele gewonden telde.

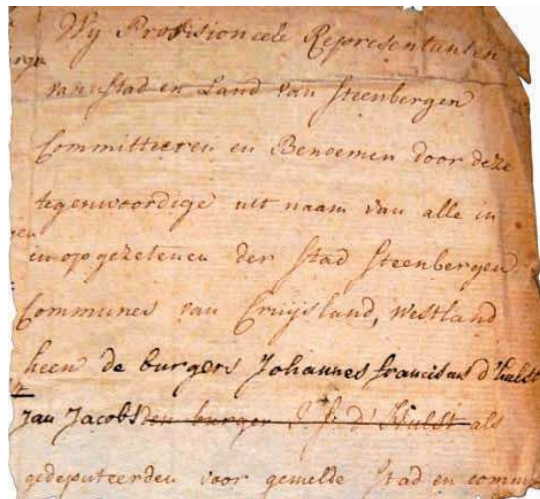
De magistraat bejubelde Du Pont als een held. In een bericht aan de bewoners van Dinteloord verklaarde hij dat Du Pont 'de barbaarschen vijand, de moordenaars van onze vrouwen en kinderen vol bravoure verjaagd had. Hij is een ware verlosser.'

Het regiment van Du Pont achtervolgde de vluchtende Fransen. Bij Oud-Gastel aangekomen, hakten ze de daar opgerichte vrijheidsboom om. Ook in Breda was er in 1793 al een vrijheidsboom opgericht. Daar werd de boom, na het terugtrekken van de Franse troepen, verbrand. Uiteindelijk was de positie van het Franse leger strategisch onhoudbaar. Tegen het einde van maart 1793 waren alle Franse troepen verdwenen en werden de vrijheidsbomen overal demonstratief omvergehaald.

De patriotten en de Fransen zouden echter al gauw weer terugkeren. In bijna elke Nederlandse stad werden opnieuw vrijheidsbomen geplaatst.

Ook Steenberg kende een ware patriot: Johannes d'Hulst.

Kapitein Willem du Pont
wordt in Dinteloord
als een held bejubeld

De geloofsbrief van Johannes d'Hulst in 1795 | © West-Brabants Archief

JOHANNES D'HULST, SCHOOLMEESTER EN PATRIOT

BEGIN 1795 RUKTE HET FRANSE LEGER OP richting de Republiek. Op 18 januari 1795 vluchtte Stadhouder Willem V naar Engeland. De winter van 1794/1795 was een strenge. De Hollandse waterlinie, die het land vaak beschermd had tegen buitenlandse invallen, was dichtgevroren. Het Franse leger kon zodoende eenvoudig over de bevroren rivieren marcheren. Er werd nauwelijks gevochten. In veel plaatsen werden de Fransen als helden binnengehaald. Dit ging de geschiedenisboeken in als 'De fluwelen revolutie'. Het had iets van een carnaval dat zich in vrolijkheid voltrok. Overal in het land werden orangisten vervangen door patriotten. Revolutionaire comités en burgerkorpsen namen het bestuur over. De Bataafse Republiek was een feit.

De Franse generaal Nicolas Joseph Desenfans beval de magistraat te Steenberg om een deel van de bestuurders te vervangen. Er moest een lijst van zeven nieuwe adjunct-maires, ofwel toegevoegde burgermeesters, worden opgesteld.

Johannes D'Hulst voelde zich geroepen om de leiding op zich te nemen van het Steenbergse 'Comité Revolutionaire'. Een van de eerste daden was het op 5 februari 1795 plaatsen van een vrijheidsboom midden op de markt van Steenberg.

Op 16 februari 1795 drongen de revolutionairen met geweld de raadszaal binnen. Daar las D'Hulst de volgende verklaring voor: 'Het comité vordert van U, dat U de raadszaal onmiddellijk dient te verlaten en als stille burgers naar uw woningen terug moet keren. Uw veiligheid wordt gevaarborgd. Deze omwenteling is er geen van dwingelanden, maar van edelmoedige burgers'.

Joannes D'Hulst werd in 1759 geboren in Antwerpen. Na enige omzwervingen solliciteerde hij in 1792 naar de vacante functie van schoolmeester in Steenberg. Op 10 maart 1992 werd hij, na het afleggen van

Op 16 februari 1795 dringen de patriotten met geweld de Raadszaal binnen

een examen, door de magistraat van Steenberg aangesteld als Frans- en Nederlands schoolmeester. Toen de Fransen in 1793 het gebied binnenvielen sloot hij zich bij hen aan en staakte het lesgeven. Kort na het vertrek van de Fransen werd hij gearresteerd vanwege het heulen met de vijand. Maar tot vervolging kwam het niet omdat de magistraat van Steenberg hem een certificaat van goed gedrag verleende. Joannes D'Hulst echter had grootse plannen. Toen in 1795 de Fransen samen met de patriotten terugkeerden, voorzag hij een carrière in de landspolitiek. Daartoe meldde hij zich op 26 februari 1795 als afgevaardigde van Steenberg bij de president van de Staten-Generaal, Van Citters. Hij werd vergezeld door Jan Jacobs. Deze was later toegevoegd in het door D'Hulst opgestelde document. Hij zou naar eigen zeggen 'met wel duizend stemmen' gekozen zijn als afgevaardigde van de stad Steenberg, de communes van Cruysland, Westland en Heen. De beide afgevaardigden hadden de opdracht om de vertegenwoordigers van het Franse Volk – en met hen de gehele Franse Natie – te bedanken voor de edelmoedige opofferingen welke zij ten koste van hun goed en leven ter verkrijging van onze vrijheid gebracht hadden.

Zijn reis naar 's-Gravenhage bleek tevergeefs. Er bestond nog geen duidelijkheid over de nieuwe bestuursvorm. Hij kwam te vroeg en werd teruggestuurd naar Steenberg. Op 10 maart deed hij een nieuw verzoek en beriep zich er met name op dat Steenberg uitzonderlijke inwoners had.

'Steenbergen en onderhorige districten bestonden alleen uit ware vaderlanders, en kon zich derhalve niet rangschikken onder de andere steden in het Generaliteitsland, waar nauwelijks een twintigste deel van de inwoners weldenkend was, temeer daar er te Steenberg geruchten liepen, dat sommige dezer steden stappen hadden ondernomen, welke hun afscheiding van het vaderland tot gevolg konden hebben. De ingezetenen van Steenberg zouden met een afscheiding nooit, ten koste van goed of leven, kunnen instemmen'

Hij vervolgt zijn relaas met een opsomming van de vele rampen die de ingezetenen van Steenberg te verduren hadden gekregen:

1. Steenberg had enorm te leiden gehad van nutteloze inundaties, zonder schadevergoedingen. Integendeel, pachters en aristocratische eigenaars, de regenten, dwongen de boeren hun weinige pennningen af te geven.
2. De ongelukkige boer en koetsverhuurder moesten steeds zonder betaling klaar staan ten dienste van stad en leger.
3. De Roomse armen, die tenminste negen tiende van onze inwoners uitmaken, zuchten onder de jammerlijke ellende. Sedert de jaren van geweld en overheersing heeft onze Gereformeerde Gemeente hen beroofd van alle inkomsten.

Model voor de vlag van de Bataafse Marine, Dirk Langodijk 1796 | © Rijksmuseum, Amsterdam

4. Het stadsmagazijn is bijna leeg. De Prins van Oranje moest die maar eens vullen met levensmiddelen, van het geld wat hij de burgers en landmannen afgenomen had.

5. Er moest een eind komen aan het inkomen van de drost van Steenberg, Beaufort, die in Den Haag woont en die nooit naar Steenberg om ziet en een magere stadhouder in zijn plaats stelt, die zich van het zweet en bloed van burger en boer moet verrijken.

Ook nu zat het D'Hulst niet mee. Zijn verzoek werd wederom afgevozen.

Nog slechter verliep zijn politieke carrière in Steenberg. Direct nadat het oude stadsbestuur medio februari 1795 naar huis was gestuurd, werd in de kerk in Steenberg een grote vergadering gehouden. Er moest een nieuw bestuur voor 'De Municipaliteit' worden gekozen. In totaal 15 personen werden direct gekozen. D'Hulst was daar niet bij, maar vanwege zijn verdienste werd hij bij acclamatie aan de nieuwe Municipaliteit toegevoegd.

Nog geen maand later moest opnieuw worden gestemd en verloor D'Hulst zijn zetel. Slechts 16 stemmen zouden al voldoende zijn geweest voor een zetel. Hij zou ook geen rol meer spelen in het nieuwe bestuur van Bataafs Brabant.

In de jaren 1795 en 1796 werd volop geëxperimenteerd met het begrip democratie. In veel wijken in Steenberg en in de kerkdorpen vonden vergaderingen plaats. Er moesten afgevaardigden verkozen worden. In het archief van Steenberg is een grote hoeveelheid stemlijsten bewaard gebleven. Elke wijk kende zijn afgevaardigde. In Oud- en Nieuw Cromwiel en het Oudland werd bijvoorbeeld Dielis van Sitteren gekozen. De bijeenkomst werd gehouden in het huis Witten Cruis in Steenberg. Als er gekozen moest worden voor een nieuw Departementaal

bestuur, was Dielis van Sitteren de vertegenwoordiger van de inwoners van de polders

Na talloze vergaderingen, stemmingen en zelfs staatsgrepen werd op 1 mei 1798 de Staatsregeling voor het Bataafse volk van kracht. Dit was een belangrijk document, dat als de eerste grondwet van Nederland wordt beschouwd. De tekst is nog steeds verrassend actueel. Elke burger werd gelijk voor de wet 'zonder onderscheiding van geboorte, bezitting, stand of rang' en kreeg vrijheid van meningsuiting, drukpers, vergadering en godsdienst. De scheiding tussen de vertegenwoordigende, de bewindvoerende en de rechterlijke macht, evenals de scheiding tussen Kerk en Staat werden vastgelegd. Deze principes vinden we nu nog terug in onze huidige grondwet. De in 1798 aangenomen Staatsregeling was echter maar korte tijd van kracht. Al in 1801 kwam er een herziening en er zouden nog vele wijzigingen volgen.

Het liep met de burger D'Hulst niet goed af. Zijn rol in de Steenbergse politiek was uitgespeeld. Hij was katholiek gedoopt, maar was, waarschijnlijk ook schoolmeester te kunnen worden, gereformeerd geworden. Zijn kinderen werden in de gereformeerde kerk gedoopt. In een stad waar bijna iedereen katholiek was, werd een gereformeerde schoolmeester niet meer geaccepteerd. D'Hulst werd vervangen door een katholieke schoolmeester. Joannes was het daar natuurlijk niet mee eens. In juli 1798 schakelde hij de 'Agent van de Nationale opvoeding der Bataafse Republiek' in. Hij werd in het gelijk gesteld. Men had hem vanwege zijn geloof niet mogen ontslaan. Er bestond immers geloofsvrijheid. Hierna werd een baantje voor hem gezocht. In 1804 werd hij voor de tweede keer ontslagen. Er volgden rechtszaken en zelfs vechtpartijen. Hij vertrok uit Steenberg en vestigde zich in 1804 als leermeester in Antwerpen. Later verhuisde hij met zijn gezin naar Den Haag, waar hij in 1818 in armoede overleed.

Kaart van de Bataafse Republiek, 1798 | © Rijksmuseum, Amsterdam

VAN BATAAFSE REPUBLIEK NAAR KONINKRIJK

DE BATAAFSE REPUBLIEK was slechts een kort leven beschoren. Het verwijderen van de orangisten en de vervanging door patriotten was snel, mogelijk te snel, in zijn werk gegaan. Revolutionaire comités en burgerkorpsen, de meeste zonder enige ervaring, namen het land over.

De angst voor een hernieuwd opbloeiend 'Oranje gevoel' was groot. Overal in het land waren nog orangisten actief om mensen aan te spreken in verzet te komen tegen de patriotten. Die onderkenden het gevaar waarna in vele steden zogeheten Comités van Waakzaamheid werden

opgericht. Ook in Steenberg kwam er een dergelijk comité.

Op 18 februari 1798 werden de burgers Willem Klaasen, Willem Puijmbloom en Kees van Ostayen benoemd tot leden van wat genoemd werd 'Het Comité van Correspondentie en Waakzaamheid'. Pieter Carel Wijnmalen werd benoemd tot secretaris van het comité. Het comité kreeg de opdracht om 'Alles te doen wat in deze tijd, ten moette nutte voor het Vaderland, zoude bevonden worden nodig te zijn.'

Een gedeelte van de verslagen van dit comité is bewaard gebleven.

In 1806 werd de Republiek een monarchie met aan het hoofd Lodewijk Napoleon, de broer van Napoleon – hij had het beste voor met zijn Koninkrijk Holland

Daaruit komt duidelijk naar voren dat leden van het comité zich voorname-lijk bezighielden met de in hun ogen verdachte Oranjegezinde burgers en hun uitlatingen. De Oranjegezinde Krijn de Jong zou voor veel vergaderstof en ophef binnen het comité zorgen.

Op 13 april 1798 werd Krijn de Jong uit IJsselmonde in opdracht van het comité gearresteerd. Krijn had op vele bijeenkomsten het woord gevoerd en gezegd 'Dat de Natie in haar steun tot de Constitutie misleid en bedrogen werd.' Hij verklaarde een Oranje vriend te zijn.

Hij werd gezocht in het hele land en was nu in Steenberg en omzich heen met het huidige bestuur te uiten. Direct daarna besloot het comité samen met het bevoegd gezag in te grijpen. Hij werd gearresteerd en opgesloten in de geïnzeldkamer van het gemeentehuis. Maar nog geen dag later wist hij daaruit te ontsnappen. Er was een post uit het raam gezaagd. Die zaag moet Krijn met hulp van buitenaf gekregen hebben. Er werd een klopjacht op hem georganiseerd en zijn signalement verspreid.

Enkele dagen later bleek dat een zekere Pieter Kooyman hem te hebben gesproken in Nieuw-Vossemeer, waar hij het pontje wilde nemen om naar Yerseke te gaan. Er werd natuurlijk ook gezocht naar de handlanger, die hem de zaag had bezorgd.

Maar zowel Krijn als zijn handlanger werden niet gevonden. Mogelijk waren ze veilig in het Oranje gezinde Zeeland.

Het begrip Vrijheid in de patriottische leus 'Vrijheid, gelijkheid en Broederschap' betekende zeker geen vrijheid van meningsuiting.

Het comité Waakzaamheid wenste vervolging van een bode die in een herberg gezegd had, dat een goede Prinsman bij leven net zo goed was als een goede Patriot en een Patriot net zo goed als een Prinsman. Ook de twee mannen die bij deze bode waren, een uit Prinsland en een uit Willemstad, zouden naar de mening van het comité Waakzaamheid gestraft moeten worden.

De Bataafse Republiek kwam nog geen decennium na haar ontstaan al abrupt tot haar eind.

In 1799 kwam in Frankrijk via een staatsgreep generaal Napoleon aan de macht. In 1804 kroonde hij zichzelf tot keizer. Hij ergerde zich aan het politiek weinig stabiele gedrag van de Bataafse regeringen en besloot tot ingrijpen. In 1806 werd de Republiek een monarchie, met aan het hoofd de broer van Napoleon, Lodewijk Napoleon.

Maar ook dit nieuwe koninkrijk was een kort leven beschoren. De net aangestelde koning voerde een onafhankelijke koers. Hij had het beste voor met zijn koninkrijk Holland. Deze eerste koning van Nederland heeft in de korte periode van zijn koningschap enkele besluiten

genomen die voor West-Brabant van groot belang waren. Hij nam deze gedurende en kort na zijn rondreis van 13 april tot en met 18 mei 1809 door de departementen Brabant en Zeeland. Tijdens de hele reis stelde de koning zich actief op. Naast formele bezoeken kende de reis vele informele ontmoetingen. Hij luisterde naar problemen en klachten. Vaak stelde hij faciliteiten of geld ter beschikking en deelde geschenken uit.

Lodewijk Napoleon, door Charles Howard Hodges, 1809 | © Rijksmuseum, Amsterdam

De snuffdoos van Lodewijk Napoleon | © Mark Koerbaach

EEN KONINKLIJKE SNUIFDOOS

DE REIS VAN DE KONING was tot in detail gepland. De plaatsen waar hij zou overnachten lagen vast. Voor de uitverkoren gemeenten was dit zeer cervol. De koning hield zich echter niet altijd aan de reisplanning. Steenberg was in de oorspronkelijke planning als slaappleaats opgenomen, maar hij is er niet blijven overnachten. Hij verkoos het om langer in Willemstad te blijven. Als hij de nacht volgens planning in Steenberg had doorgebracht, dan was dit vermoedelijk in het zogeheten 'Napoleonhuis'. In 1809 was het pand eigendom van rentmeester Emmericus de Weert, een van de notabelen van de stad. Het verhaal dat keizer Napoleon hier tijdens zijn rondreis door Nederland van 23 september tot 31 oktober in 1811 heeft overnacht berust evenmin op werkelijkheid.

Nadat de koffers op zondagmorgen 30 april 1809 in Willemstad waren gepakt, vertrok de koning met zijn grote gezelschap richting Kruisland en Dinteloord. Langs de hele route stonden horden mensen om een glimp van het kleurrijke gezelschap op te vangen.

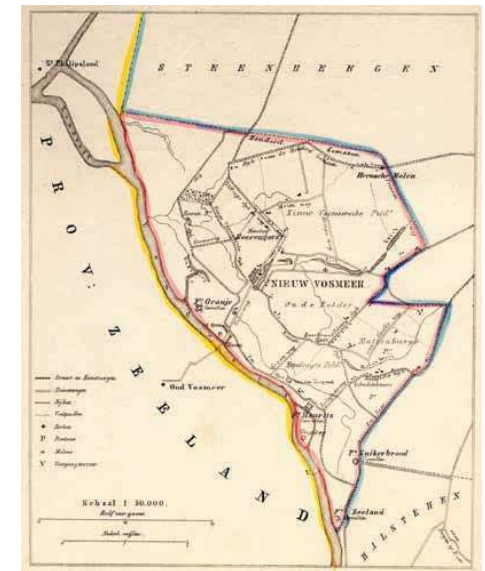
In Steenberg werden de koning en zijn gevolg door het voltallige stadsbestuur opgewacht bij de Blauwe Sluis. Op een kussen kreeg hij de stadsleutels aangeboden. Hij gaf deze direct weer terug, ten teken van zijn vertrouwen in het bestuur. Daarna reden hij en zijn gevolg de stad in. Het moet een drukte van belang zijn geweest, want geen van de 4000 inwoners van Steenberg, Kruisland en De Heen wilde dit schouwspel missen. De koning deed het rustig aan, sprak met bestuurders en met de mensen langs de weg over hun dagelijkse besognes. Onderwerp van gesprek was ongetwijfeld dat de meer dan 3800 katholieken in de stad slechts van een schuurkerk gebruik konden maken, terwijl de 624 hervormden nog steeds de grote Jacobuskerk in hun bezit hadden. De koning stelde voor om een commissie bestaande uit hervormden en katholieken samen te stellen. Deze moest bestaan uit de 'kundigste en

bedaarste lidmaten en parochianen'. Daarna is veel vergaderd, veel besproken, maar de partijen kwamen niet tot een oplossing. De oude Jacobuskerk overleefde het conflict niet en is in 1831 gesloopt.

De koning vervolgde zijn tocht over de schoongemaakte straten en bruggen. Op veel plaatsen waren deze voorzien van erebogen en hij werd hartstochtelijk toegejuicht.

Het was zondag, wat betekende dat de koning de heilige mis wilde bijwonen. Dat kon alleen in de kleine schuurkerk in de Vleeschhouwerstraat. Kapelaan van Agtmaal wachtte de komst van de koning gespannen af. Uren later dan gepland arriveerde deze bij de schuurkerk, verontschuldigde zich bij de kapelaan en bood hem tot diens verrassing een gouden snuffdoos aan. De snuffdoos met het monogram van de koning valt te bewonderen in een vitrine in het stadhuis van de gemeente Steenberg.

Na de kerkdienst verliet het koninklijke gezelschap de stad richting Halsteren en Bergen op Zoom.

Gemeentekaart van Nieuw-Vossemeer in de 19e eeuw | © Hugo Suringar

Verset u om doochter op
Mijn Uthmeer op de
Luchter beider dachten
Vier de Eendracht
Liggende, enige ge-
kragt in de dachten
Ligende in de dachten
Ligende in de dachten
Ligende in de dachten
Ligende in de dachten
Ligende in de dachten

Culion ma lofe jamais.
Donné à Jergen op Zom le 26 Juin de l'an
1809 à de Motia Cagne la guerdion.
Higné/ Louis

Het officiële document, waarin staat dat Nieuw-Vossemeer in 1809 bij Brabant wordt gevoegd | © Nationaal Archief

NIEUW-VOSSEMEER BRABANTS

ENKELE DAGEN LATER, OP 4 MEI 1809, stond een bezoek aan Nieuw-Vossemeer gepland. De voormalige ambtsheerlijkheid Nieuw-Vossemeer telde ruim 600 inwoners. Het dorp vormde samen met Oud-Vossemeer één gemeente binnen Zeeland. Gescheiden door de Eendracht voelden de inwoners van Nieuw-Vossemeer zich in 1809 meer Brabants dan Zeeuws. De scheiding was zowel geografisch als religieus. De 900 inwoners van Oud-Vossemeer waren overwegend gereformeerd terwijl de meerderheid van de inwoners van Nieuw-Vossemeer katholiek was.

Twoe vooraanstaande heren, Samuel Abraham Catshoek en Samuel Otto de Casembroot, richtten namens veel inwoners van Nieuw-Vossemeer het verzoek tot de koning om van Nieuw-Vossemeer een zelfstandige gemeente binnen de provincie Brabant te maken. De koning stemde daar mee in en ondertekende een koninklijk besluit dat in 1814 nogmaals bekrachtigd werd. Catshoek en Casembroot werden de eerste maire en secretaris van de nieuwe gemeente Nieuw-Vossemeer.

Koning Lodewijk Napoleon was Nieuw-Vossemeer en de katholieken goedgezind. Hij bezocht het in 1795 opgerichte schuurkerkje 'Johannes de Doper'. Het was in zijn ogen armzalig en hij schonk pastoor Jan Mens 1200 gulden om het geheel te verfraaien. Na zijn bezoek aan Nieuw-Vossemeer ging hij naar Oud-Vossemeer en Tholen.

Lodewijk Napoleon regeerde slechts korte tijd. Na vier jaar greep zijn broer, keizer Napoleon, in. Hij lijfde het Koninkrijk Holland in 1810 in bij het Franse Keizerrijk. Hij vond dat Lodewijk Napoleon veel te meegaand was geweest met de Nederlandse bevolking en onvoldoende de belangen van Frankrijk had gediend, met name ten aanzien van de handel met Groot-Brittannië. Napoleon had alle handel tussen het Europese continent en zijn vijand Groot-Brittannië verboden om aldaar de economie te ontwrichten.

KEIZER NAPOLEON EN DRIE STEENBERGSE JONGENS

HOLLAND VERLOOR door de inlijving bij Frankrijk zijn onafhankelijkheid. De Franse wetten werden van toepassing en ook de burgerlijke stand en het kadaster werden ingevoerd. Deze waren van wezenlijk belang en zijn nog steeds actueel.

Napoleons expansiedrift kende tragische gevolgen voor veel jonge mannen. De Franse legers hadden meer en meer Hollandse jongens nodig. Op bevel van Napoleon werd in de Nederlanden de dienstplicht (conscriptie) ingevoerd. In Frankrijk zelf bestond deze sinds 1798. Vanaf 1810 kregen ook in Nederland 'jaarlichtingen' dienstplichtigen een oproep voor militaire dienst. Deze dienstplicht gold voor een periode van twee jaar. Iedere man van twintig jaar of ouder was verplicht zich in te schrijven. Door middel van loting werd bepaald welke 'loteling' in het Franse leger dienst moest nemen. Later werd deze leeftijdsgrens alsmaar verlaagd.

Ook in Steenbergen en de omliggende dorpen werd bij loting bepaald wie het leger van Napoleon in moest.

In de dossiers van 'Service Historique de la Défense' in Vincennes bij Parijs zijn de namen opgenomen van tenminste negentig Steenbergse jonge mannen, achttien uit Dinteloord, dertien uit Nieuw-Vossemeer en één uit Kruisland. De meeste hiervan waren geboren tussen 1789 en 1792. De jongste was Thomas Verkaart uit Steenbergen, amper 15 jaar oud. Het feit dat zijn vader en moeder in het dossier als onbekend vermeld staan, kan betekenen dat hij een wees was en hij was niet het enige weeskind in het Franse leger.

Bij toeval is er in het archief van Steenbergen een drietal brieven bewaard gebleven van jongens uit Steenbergen, die in het leger van Napoleon dienden. Een daarvan is van Paulus Leemans. Paulus, ook een weesjongen, schreef zijn oom en tante een brief waarin hij vroeg om de regenten van het weeshuis namens hem te groeten. Hij adresseerde zijn brief aan zijn oom Martien van Opstal, schildersbaas op de markt van Steenbergen.

Hij schreef vanuit Versailles, waar hij gelegerd was. 'Leed genoeg dat ik niet heb kunnen wegkomen van den dienst. Dat wat wij al ondervonden hebben, meer als een mensch denken kan.' Hij vervolgt: 'Het is nu drie maanden geleden dat wij Holland uit zijn en in Frankrijk zijn toegegaan. Er zijn velen van ons gevallen. Ik ben gekwetst geweest en in Versailles in het hospitaal geweest.' Hij schreef voorts, dat hij had gehoopt vanwege zijn verwondingen uit het leger ontslagen te worden, maar dat is niet gebeurd.

Een bijzondere en trieste brief is die van Marijn Landsknecht. Hij diende in het 124de Regiment Infanterie van Linie. Zijn stamnummer was

2338. Marijn werd geboren op 15 juni 1792. Zijn ouders waren Antoon Landsknecht en Helena Haagaens. Marijn schreef de brief op de zevende van de Zomermaand (7 juni) 1810. Hij was toen 18 jaar.

Hij adresseerde zijn brief aan zijn moeder in de Rosemarijnstraat aan de IJzerenput in Steenbergen. Helena was al weduwe en stierf kort daarna op 16 maart 1811.

Marijn schreef:

Waarde en veel Geliefde Moeder, Hopende dat uw Deesen Brief in gezondheid ontvangen mag wat mij Betreft. Ik ben Goddank vris en gezond. Geliefde Moeder ik kan mijn in 't geheel niet begrijpen dat ik geen antwoord krijg op de Brieffen die ik gestuurt heb. Ik kan mijn niet anders Begrijpen of de Brieffen moet zeker niet te Regt gekomen weesen. Dat mijn genoeg Leet doet want ik ben nu al een jaar onderdeinst en nog geen Eene Brief van huis gekregen. Ik weet in het geheel niet hoe of thuis is.

En verlosf kan ik ook niet krijgen om redenen dat het overal Frans is. Ik heb voorleden Maart nog een Brief gestuurt met Janus Hupner en met Koo Gram. En die moeten ook zeeker ook niet te Regt gekomen weesen. Geliefde Moeder ik laat uw weeten dat ik kort na het derde Regiment ligt Infanterie gaa want alle drie maanden worden de grootte voor de Regementen uitgesogt. En wij kunnen mogelijk gaauw weg moeten. En daarom verzoek ik tot uw ten Eerste weer om schrijft hier moeder.

Breek nu af met de pen, maar niet met mijn Hart en verblijve uw liefhebende zoon

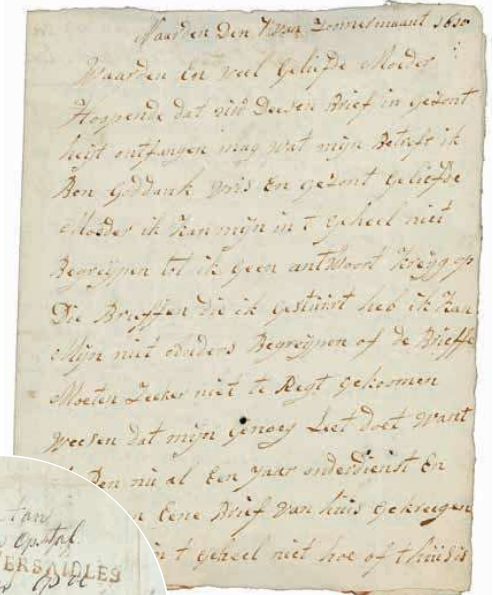
Marijn Landsknecht'

Verzoek de groeten aan (...) en aan Martien Kools en aan zijn Vroue en alle goede Vriende en Bekenden. En ook aan mijn broers en zusters. Mijn adres is Aan Marijn Landsknecht onder de derde Compagnie van het Eerste Bataillon tot Naarden

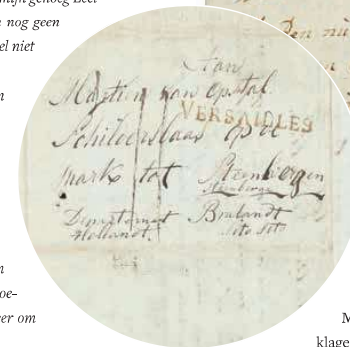
Veel van deze jonge mannen waren blootgesteld aan ontberingen en oorlogsgeweld.

Plaatsgenoot en soldaat Cornelus Klugt schreef op 25 augustus 1811 een brief aan zijn zuster en zwager. Anna Klugt en Jakob Claas woon-

Twintigduizend Hollandse dienstplichtigen in de legers van Napoleon kwamen nooit terug. Hun resten zijn niet begraven en hun ouders hebben ze nooit teruggezien

De brief van Marijn Landsknecht aan zijn moeder, 1810 | © West-Brabants Archief

den in de Kaaistraat in Steenbergen. Cornelus was op dat moment vijf maanden gelegerd in Maagdenburg, Duitsland. Zijn brief begint met het klagen over het slechte eten en geldgebrek. Hij hoopte dat zijn familie hem 'blauwe wissels' zou sturen. Die waren twaalf gulden waard. Daarvan kon hij een blauwe en een witte broek, een hemd en een paar schoenen kopen. Hij dacht dat hij daarmee korporaal kon worden. Men moest de eigen kleding betalen. Hij vroeg hoe het met zijn vader, moeder en broer Jan ging. Tot slot voegde hij de vragen toe: 'Wat voor jongens er geprest zijn om te dienen en wat voor nieuws er in Steenbergen is.'

Waarschijnlijk behoorden deze drie jongens tot de 20.000 Hollandse dienstplichtigen, die nooit zouden terugkeren. Hun namen staan nergens op een herdenkingschild vermeld, hun resten zijn nooit begraven en hun ouders hebben ze nooit weergezien. Zij vielen voor de eer en glorie van de machtsbeluste 'kleine keizer'. Zeer velen vielen tijdens de catastrofaal verlopen veldtocht naar Rusland.

6
*beni une gemeente moete onthouden, en vreesde
 Londen. Benedens en Broederschap te hun
 overtuigen, om dat dat Londen vreesde hem
 te geuen, zullen gel. met allen om. man
 het algemeen Welken. Daer dat den grooten
 van Londen. aanbiedende in. Gelyke gevallen,
 wachting de handelen.*

Stad en Broederschap
opgericht H. Ransons v. z.
in orde om te liden het sijn
get. Pieter Wijnmalen tenten

Signalement Jan Krijnde Jong
Woensdag te Guelmonde.

Een brief van Carel Wijnmalen, waarin hij laat zien met alle waden mee te wacien | © archief Steenberg

Benedensas, De Haer | © Mark Koenraadt

De duivelsteen van Pieter Carel Wijnmalen | © Mark Koenraadt

aan de duivel verkocht, zo was het verhaal. Direct na de dood haalde de duivel de zielen van deze vrijmetselaars, zelfs al lag hun lichaam nog in de lijkwagen. De begrafenis van Pieter Carel is omgeven met geheimzinnige spookverhalen, van een lege kist gevuld met stenen, niet meer voort willende paarden tot een gesloten kerkhof. De volksverhalen over deze Pieter Carel Wijnmalen zijn door dr. Martien de Jong opgetekend in zijn boek 'De duivel op de Lijkwagen'.

PIETER CAREL WIJNMALEN

DE 'FLUWELEN REVOLUTIE' VAN 1795 beloofde veel Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap. In de praktijk echter bleef veel bij het oude. Zij die al op 'het fluweel' zaten, bleven daar zitten. Een van die fluweelzitters was Pieter Carel Wijnmalen.

In 1796 was hij een revolutionair. Als secretaris ondertekende hij op 15 december een besluit van de municipaliteit der Stad en Lande van Steenberg, openend met de gebruikelijke zinsnede: 'Heil en Broederschap.'

Wijnmalen werd in 1777 geboren in Zaamslag (Staats-Vlaanderen). In oktober 1795 werd hij aangesteld als klerk op het gemeentehuis van Steenberg. Hij werkte zich op tot een man met gezag en macht.

'Ik houde het Bataafse Volk voor een vrij en onafhankelijk Volk! Ik verklaar mijnen onveranderlijken afkeer tegen het Stadhoudertlijk bestuur, het Federalisme, de Aristocratie en de Regeeringsloosheid.'

Dit waren de eerste zinnen van de eed die hij op 12 april 1798 aflegde, waarmee hij als secretaris van Steenberg bevestigd werd. Daartoe moest hij wel zijn functie bij het Comité van Waakzaamheid opzeggen, omdat dit onverenigbaar was met deze nieuwe taak.

Dertien jaar later zou hij trouw zweren aan de Franse wetten van Napoléon om zo tot 'Maire' van Steenberg benoemd te worden. Weer enkele jaren later zwoer dezelfde Pieter Carel zijn trouw aan de inmiddels teruggekeerde zoon van Stadhouder Willem V, die zichzelf in 1815 uitriep tot koning Willem I van het nieuwe Koninkrijk der Nederlanden.

Ondanks of dankzij zijn 'draaikonterij' werd Pieter Carel gehandhaafd als burgemeester van Steenberg. In 1813, na het vertrek van de Fransen, volgde geen 'bijtijesdag' of zuivering, zoals die van direct na de Tweede Oorlog. Veel regenten die trouw hadden gezwoeren aan Frankrijk, zwoeren nu trouw aan Oranje en bleven zodoende op hun post.

Pieter Carel behoorde tot de vele ambtsdragers die de geschiedenisboeken in gingen als 'windvanden'. Zij noemden zichzelf zonder enige

schroom eerst republikein en enige jaren later koningsgezind. Daarmee behielden zij hun lucratieve banen.

De naam Pieter Carel Wijnmalen is verbonden gebleven aan de afsluiting van de Roosendaalse en Steenbergse Vliet, het Benedens- en Bovensas. In 1818 benoemde koning Willem I een commissie ter voorbereiding van de afsluiting van de Vliet. Pieter Carel werd voorzitter van deze naar hem genoemde commissie. In 1820 bracht zij haar rapport uit, waarna het Heemraadschap De Roosendaalse en Steenbergse Vliet werd opgericht om de plannen ten uitvoer te brengen. Pieter Carel werd de eerste dijkgraaf. In 1822 werd begonnen met de bouw van de sluiszuiden Benedensas en Bovensas. Op 12 februari 1824 werd de sluis Bovensas opgeleverd.

Zijn huwelijk in 1798 met Antonia de Weert, de dochter van een van de rijke regenten van Steenberg, had van Wijnmalen een vermogend man gemaakt. Zijn vermogen was in 1822 dusdanig gegroeid dat hij het landgoed Ekelenberg, nabij Welberg, kon kopen. Daarnaast bezat hij een groot aantal landerijen en veel boeren waren hem jaarlijks pacht verschuldigd. Deze pacht werd ook wel in natura voldaan. Konden de boeren hun pacht niet betalen, dan kende Pieter Carel een creatieve oplossing. Hij leende dan voor een nachtje de boerenvrouw. Hoewel zijn eigen twee kinderen heel jong stierven zouden er op verschillende boerderijen veel jonge Wijnmalentjes rondlopen. Een bewijs van het bestaan van deze bastaardkinderen is echter nooit gevonden.

Verhalen over zijn lidmaatschap van de met veel geheimzinnigheid omgeven vrijmetselaars spraken nog meer tot de verbeelding. Pieter was medeoprichter van de vrijmetselaarsloge 'De Vereeniging'. Vrijmetselaars werden in die tijd gezien als vreemd en bizar. De duivel zou zich onder hen verborgen houden. Ook de ziel van Pieter Carel zou ten prooi gevallen zijn aan de duivel. In ruil voor grote rijkdom had hij zijn ziel

Bovensas, Kruidland | © Steenbargo Courant

KRIJGSLIEDEREN, ZILVER EN HOMOFILIE

In het westen van Brabant waren eeuwenlang zilversmeden actief. Ook Steenbergens kende enkele bijzonder kunstzinnige vakmensen. Nu nog komen we hun meestertekens met het wapen van Steenbergens op schitterende zilveren voorwerpen tegen. Zij waren overal bekend.

Minder bekend was de dichteres Diederica Verrooten, de dochter van zilversmid Verrooten. Zij was een strijdbare vrouw die trouw was en bleef aan koning Willem I. **FvE**

De leeuw van Waterloo

Op de top van een aangelegde heuvel van 45 meter hoog kijkt een gietijzeren leeuw met een gewicht van 28 ton uit over het volledige slagveld bij Waterloo

KEIZER NAPOLEON VOND IN 1815 zijn einde bij de Slag van Waterloo. Hij werd daar verslagen door een coalitie van legers uit Groot-Brittannië, Nederland en Hannover, onder opperbevel van de hertog van Wellington en een Pruisisch leger onder commando van maarschalk Gebhard Leberecht von Blücher. De Nederlandse troepen werden aangevoerd door de Prins van Oranje, de latere koning Willem II. Deze raakte daarbij gewond, maar hij wist met zijn troepen lang stand te houden bij Quatre Bras. Daardoor kregen de Pruisische legers de kans op te rukken en was Napoleons hoofdmacht gedwongen zich terugtrekken. Aan Napoleons droom om zijn keizerrijk te herstellen kwam hiermee definitief een einde.

Als symbool van de overwinning werd in Waterloo (Waal-Brabant) een grotesk monument opgericht. Op de top van een kunstmatig aangelegde heuvel van maar liefst 45 meter hoog werd een uit gietijzer gegoten, 28 ton zware leeuw geplaatst. Het uitzicht boven op dit monument omvat het volledige slagveld.

Na de val van Napoleon gingen de overwinnende mogendheden in overleg in Wenen. Het doel was om de Europese vrede op effectieve wijze gezamenlijk te regelen en vast te leggen. Het congres nam besluiten over de kwestie van de naoorlogse grenzen, de invoering van grondwetten en de oprichting of opheffing van middelgrote staten.

Vooraf Engeland stond erop dat er aan de noordgrens van Frankrijk een sterk koninkrijk werd gevormd. Dit moest weerstand kunnen bieden aan mogelijk nieuwe Franse expansiepolitiek en tevens als buffer dienen voor de verdediging van Engeland.

Voor de in 1813 terugkerende zoon van stadhouder Willem V betekende het dat er een nieuw koninkrijk ontstond waarvan hij koning

werd. Daarmee werd hij de eerste koning van de familie Oranje-Nassau, koning Willem I.

Zonder de bevolking hier op enigerlei wijze in te kennen werden de gebieden van de voormalige Republiek verenigd met de Oostenrijkse-Nederlanden (het huidige België). Het groothertogdom Luxemburg werd persoonlijk bezit van de familie Oranje. Zo ontstond het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden met Willem I als koning.

Het nieuwe koninkrijk was een kort leven beschoren. Met name de inwoners van de Zuidelijke Nederlanden voelden zich achtergesteld. De meesten waren nog katholiek en vonden Willem I te protestants én te Hollands.

In 1830 brak een gewapende opstand uit. Deze mondde uit in de afscheiding van de zuidelijke provincies en de onafhankelijkheid van België.

In Holland leverden deze onlusten in het Zuiden koning Willem I veel sympathie op. Een grote aanhang pleitte voor een stevig optreden tegen het 'nuitzicke Belgenrot'. Veel schrijvers en dichters riepen op tot verzet en gewapend ingrijpen.

Zo verschenen er in 1830 twee succesvolle dichtbundels met als titels: 'Wapenkreet' en 'Krijgsliederen', beide van de dichteres Diederica Amalia Verrooten.

De eerste strofe uit het lange gedicht Wapenkreet verschaft helder inzicht in haar strijdbaarheid.

WAPENKREET

*Te wapen, trouwe Nederlanders!
Uw Koning daagt u op ten strijd,
Snel naar de koninklijke standers.
Het Vaderland uw arm gewijd.
Te wapen, Neêrlands echte zonen,
U uwer vad'ren waard te toonen
Is thans de plicht u opgelegd.
Ten strijd, als vroeger tegen Spanje,
Voor vrijheid, Vaderland, Oranje,
Voor waarheid, orde, wet en regt.*

Omdat de opstandelingen steun kregen van onder meer Frankrijk moest het leger van koning Willem I zich na een korte veldslag terugtrekken. De aansporingen van de dichteres ten spijt moest de koning capituleren en werd België een zelfstandig koninkrijk. De krijgshaftige schrijfster van 'Wapenkreet' was Steenbergse van geboorte.

Kaaistraat 55, de vertilfploaats van de zus van Diederica Verrooten vanaf 1833 | © West-Brabants Archief

DIEDERICA VERROOTEN EN HET RÉVEIL

DIEDERICA WERD GEBOREN OP 6 FEBRUARI 1788 als dochter van Evenardus Verrooten en Rosina Magdalena Bonn. Haar vader was van 1785 tot 1808 als zilversmid werkzaam in Steenberg. Ze had één zus Anna. In 1807 trouwde Diederica met Fredrik Schumann. Fredrik kwam uit Urbach (Duitsland) en was kapitein van de grenadiers onder Lodewijk Napoleon geweest. Later werd hij hoofdofficier in Nederlandse Dienst. Diederica ondertekende haar gedichten en brieven met de naam D.A.S. ofwel D.A. Schumann en vaak met de toevoeging geb. Verrooten. In 1836 verhuisden ze naar Rotterdam. Zij kregen, in tegenstelling tot haar in Steenberg wonende zus, geen kinderen.

Zus Anna huwde Alexander Willem Frederik van der Hegge Spies. Hun in 1830 in Den Haag geboren zoon Jacobus Diderik Jan zou later een adjudant van de gouverneur-generaal van Nederlands-Indië worden. Hij werd geridderd voor zijn aanvankelijk als heldhaftig beschouwd gedrag in Sumatra en Atjeh. Later werd hier wat anders tegenaan gekeken.

In 1833 verhuisde de familie naar Steenberg. Van der Hegge Spies was 'Ontvanger der Directe Belastingen en Cijnsen' en werd in die hoedanigheid overgeplaatst van Den Haag naar Steenberg. Hij werd daar op 31 augustus 1833 ingeschreven als lidmaat van de Hervormde Kerk. Op 3 april 1835 werd dochter Rosine geboren. Volgens het geboorteregister van Rosine woonde het gezin Van der Hegge Spies in Wijk D nummer 16. Dat was zeer waarschijnlijk wat nu Kaaistraat 55 is. Zij bleven daar tot zeker augustus 1838 wonen.

Willem Bilderdijk (boven) en Willem de Clercq (onder) | © Rijksmuseum, Amsterdam

Het was de man van zus Anna die Diederica in 1830 in contact bracht met de protestantse beweging Het Réveil. Dit was een internationale opleving van het gereformeerde denken en handelen in de periode van 1815 tot 1865. In Nederland was Willem Bilderdijk de inspirator hiervan en veel dichters en schrijvers, waaronder Isaac da Costa, Abraham Capadose, Groen van Prinsterer en Willem de Clercq, volgden hem.

Met deze Willem de Clercq onderhield Diederica jarenlang uitvoerige correspondentie. Hij was dichter en tevens een van de voormannen van de Réveil-beweging. Hij was een vermogend man die in 1831 directeur werd van de pas opgerichte Nederlandsche Handelsmaatschappij, de voorganger van de Algemene Bank Nederland.

In het uitgebreide dagboek van Willem de Clercq komt de naam van Diederica Verrooten, ofwel mevr. Schumann, vaak voor. Zij zocht hem diverse malen op in Amsterdam en bezocht bijeenkomsten van de groep Réveil. Op 11 december 1832 schreef De Clercq in zijn dagboek: 'Mevr. Schumann heeft zich bekeerd, terwijl ze vroeger zo geheel tegen was'.

Op 21 december 1836 schreef hij na een bezoek van Diederica:

'Het is toch eew lieve ziel, door God bewerkt en die wel een zware weg heeft. Ik mocht er dan ook mijn avond aan geven. Wij waren lief tezamen.'

Naast de wederzijdse bezoeken bestond er tussen hen gedurende vele jaren een frequente correspondentie. Bijna zeventig brieven van Diederica aan Willem zijn bewaard gebleven. Deze waren lang van stof. Diederica schreef uitgebreid over haar geloof en over haar twijfels. Ook haar telkens terugkerende geldzorgen en haar zwakke gezondheid kwamen met regelmaat uitgebreid aan de orde. Willem moest haar vaak opbeuren en hij ondersteunde haar zo nu en dan met geldschenkingen.

Bijzonder is dat ze ook enige malen schreef hoe het haar zus in Steenberg verging en over haar reizen naar haar zus. Het reizen was in die tijd een hele onderneming.

Steenbergen was voor haar alleen per boot bereikbaar. Ze koos voor

De brieven van Diederica zijn lang van stof, gaan over haar geloof, haar twijfels en ook nog over haar geldzorgen

een goedkope optie, te weten de 'pakschuit'. Een schuit verscheepte op geregelde tijden goederen en passagiers tussen Dordrecht en Steenberg. Al in de 17de eeuw bestond er regelmatig beurtvaart tussen deze twee steden. Vanuit Rotterdam reisde ze met een beurtschip naar Dordrecht.

Dat het passagieren op een vrachtschuit niet altijd even voorspoedig ging, blijkt uit brieven van Diederica, zoals die van 2 oktober 1837. Ze was bij haar zus in Steenberg geweest.

'Vrijdagsmorgen vroeg met de beurtman uit Steenberg, waar ik reeds om 12 uur te Dord was, doch daar moest de schipper lossen en het weder sloeg zoodanig om, dat wij dien dagen, zelfs de gehele zondag voormiddag bleven liggen en de schipper vreesde dat wij naamljk zondagavond pas te Rotterdam zouden wezen, om welke reden ik besloot per stoomboot naar huis te gaan.'

Maar het kon nog ongunstiger. Zo schreef ze op 1 juli 1838 dat ze op dinsdag met haar man vanuit Rotterdam vertrokken waren en pas zes dagen later, op zondagavond, in Steenberg arriveerden. De schipper had lang op zijn vracht moeten wachten en het weer was ongunstig.

In haar brieven, die vaak poëtisch en beeldend waren, kwamen haar gedichten niet of nauwelijks aan de orde. Vaak schreef ze wel over gelezen of nog te lezen boeken. Daarnaast hield zij zich bezig met het vertalen van boeken. Deze waren veelal gerelateerd aan haar geloof.

Helaas zijn de brieven aan en van haar zus niet bewaard gebleven. Deze hadden wellicht informatie verschaft over het wel en wee in Steenberg. Aan Willem de Clercq schreef Diederica enige malen over haar zus en over Steenberg. Voor Steenberg waren deze berichten niet altijd gunstig.

Natuurlijk zal de man van haar zus Anna, Frederik Van der Hegge Spies uit Den Haag – ontvanger van de belastingen – geen gezene functionaris zijn geweest bij de meeste inwoners van Steenberg. Daarnaast was hij net als zijn vrouw gereformeerd en dat lag natuurlijk ook al moeilijk in het overwegend katholieke Steenberg. Ze wilden er graag weg en verzochten daarom om overplaatsing.

Zilveren ruitersporen, met het wapen van Steenberg | © Albertine Dijkema

Enkele details uit de brieven van Diederica over Steenberg:

'Het is daar treurig zitten zo te Steenberg tussen al die 'Steenen'. Ook voor de kinderen is het op den duur al eene zeer nadelige plaats.'

'Hopend dat Van der Hegge Spies overgeplaatst gaat worden. Ik zou daar blij om zijn, vooral voor de kinderen, die thans zo slecht geplaatst zijn voor hun opvoeding.'

'Het is hier treurig gesteld. De Paap regeert hier soeverein. Het is onverdraaglijk, die arme protestanten. Mocht er iets voorvallen, dat zij het hoofd omhoog steken.'

Wanneer het gezin Van der Hegge Spies eind 1838 verhuist naar Muiden schrijft ze:

'Het bevalt hen zeer daar in Muiden. Ze zijn daar gelukkig.'

Financieel blijft het lastig voor Fredrik en Diederica. Ze moeten verhuizen naar een eenvoudige kamerwoning in het centrum van Rotterdam. Ze gaan wonen in de 2de Lombartstraat nr. 171. De straat bestaat niet meer en heet nu Binnenrotte. Ook hun gezondheid gaat verder achteruit. Fredrik wordt doof en Diederica is te zwak om nog veel te reizen. Ze voelt zich vaak eenzaam. Op 2 april 1841 schrijft ze nog een brief aan Willem de Clercq. Daarin beschrijft ze de illuminatie van het stadhuis in Rotterdam ter ere van het bezoek van koning Willem II.

Tien dagen later, Tweede Paasdag 12 april 1841, werd zij getroffen door een beroerte. Deze werd haar fataal. Diederica overleed op 16 april 1841.

In zijn dagboek noteerde haar 'hooggeachte en waarde vriend' Willem de Clercq deze dag het volgende:

'Zij was ingegaan in de ruste en heeft sedert den ontzettende slag zich niet weder verstaanbaar geuit. Het was een lieve ziel; ik zag haar het eerst op het doopmaal van Margotje in 1830, toen zij mij door Spies als een geheel wereldsche en vijandige vrouw voorgesteld werd, ik naast haar zat, doch toen reeds een betrekking voor haar gevoelde. Zwaar lijden bracht haar aan de voeten van den Heere, zij ontving veel door Mevr. Uyttenbogaart. Van vrouw de Bruin hoorde ik het eerst hoe het met haar veranderd was, ik bezocht haar toen zij daar buiten op den dijk woonde. Ik bezocht haar meermalen; zij logeerde een paar maal bij mij, en zij was voor mij en mijn huis een getrouwe Vriendin in Christus.'

ZILVERSMEDEN

REEDS IN DE VEERTIENDE EEUW waren in Bergen op Zoom zilvermeden actief. Deze stad kende in 1343 een 'Siversmidsstrate', de huidige Kremerstraat. Goud en zilver werden gebruikt als betaalmiddel, onderpand of wisselgeld. Tijdens de grote jaarmarkten werd er veelvuldig gebruik van gemaakt. Het waren vooral Lombarden die als geldwisselaar optraden. Zij kwamen uit de streek Piëmont in Italië en waren in familieverband actief in Brabant en Vlaanderen.

Dat was ook het geval in Steenberg. In de Nieuwe Keur uit 1308 werden zij al genoemd. Vanaf 1331 kreeg Steenberg zijn eigen jaarmarkt. Enige tijd later, in 1345, kregen de Lombarden Johannes Deatus, Egidius Deatus en Jacobus Murrell toestemming zich in Steenberg te vestigen om er hun geldzaken te regelen.

In 1522 werd in Bergen op Zoom een gilde voor goud- en zilvermeden opgericht. In de stad waren zestien zilvermeden actief. Het gilde koos als patroonheilige Sint Loys, ook wel Sint Eloy of Sint Eligius genoemd.

In 1510 werden in de Jacobuskerk in Steenberg wekelijks twee missen aan deze heilige Eligius opgedragen en vanaf 1526 kende ook Steenberg een gilde van St. Loy. Er bestaan geen aanwijzingen dat er in het begin van de 16de eeuw al zilvermeden in Steenberg actief waren. Mogelijk was het gilde in Steenberg alleen voor ijzersmeden.

In het boek 'Zilver in en rond Bergen op Zoom' van Jean Pierre van Rijen

Zilveren bril | © Albertine Dijkema

De Blauwstraat ter hoogte van de Kaaistraat 40 | © W. de Kar

en Cees Vanwesenbeeck wordt de circa 1425 in Steenbergen geboren Laureys Jacobs Liemans vermeld. Deze werkte als goudsmid in Antwerpen en in Delft. Het is niet bekend of hij in zijn geboortestad Steenbergen dit vak heeft uitgeoefend.

Een van de bekendste zilversmeden die in de 18de eeuw in Steenbergen actief was, is Hendrik Hoffmann (1765-1844). Deze leerde het vak van de Steenbergse zilversmid Evenardus Verrooten. Van zijn schitterend zilverwerk is een aantal stukken bewaard gebleven. Rond 1786 kwam Hendrik Hoffmann naar Steenbergen en stond hier sinds 1787 vermeld als goud- en zilversmid. Als 'inofficieel' stadskeur gebruikte hij een bijzonder mooi uitgewerkt detail van het wapen van Steenbergen. Het wapen 'een gouden veld met een roodkruis boven drie groene bergjes' is vereenvoudigd weergegeven, samen met H:H, zijn meesterteken en de letter H, de jaarletter. In een tussen 1800 en 1807 door hem gemaakt kluwenmandje (voor klosjes garen) zijn deze merktekens goed zichtbaar. In 2019 heeft de gemeente Steenbergen een door hem vervaardigd kluwenmandje aangekocht. Het valt te bezichtigen in een van de vitrines in het gemeentehuis.

Hoffmann was zeer productief, creatief en succesvol. Naast kluwenmandjes maakte hij tabaksdozen, couverts, soep- en potagielepels. Een set ruiterspooren met het wapen van Steenbergen erin verwerkt en een zilveren bril uit 1810 mogen niet onvermeld blijven.

HENDRIK HOFFMANN SLACHTOFFER VAN HOMOFILIE

IN DE GESCHIEDENISBOEKEN over Steenbergen komen we Hendrik Hoffmann op nog geheel andere wijze tegen. J.G.M. Leune vermeldt hem in het verslag van zijn onderzoek over een rechtszaak in Steenbergen uit 1786 met betrekking tot homofilie. Het betrof de Steenbergse horlogemaker Gerard de Groen, ongehuwd en 29 jaar oud. Hij woonde in een pand aan de Blauwstraat (nu huisnummer 40). In 1785 hield hij in zijn huis kostgangers, waaronder Hendrik Hoffmann. Hieronder een ingekort verslag van de rechtszaak tegen De Groen.

Op 29 december 1785 had Hendrik Hoffmann de hele dag doorgewerkt en kwam pas rond 23.00 uur thuis. Om de andere kostgangers, Johanniss van de Ree en Hendrik Wijnen, niet wakker te maken, verzocht Gerard de Groen hem om niet naar zijn slaapvertrek op de bovenverdieping te gaan, maar die nacht beneden in huis bij hem in bed door te brengen. Hendrik Hoffmann aarzde, maar na samen een glaasje jenever te hebben gedronken, gaf hij toe. Hij werd die nacht benuwd wakker, zo verklaarde hij later. De Groen lag bovenop hem, mond op mond, en deed, aldus Hoffmann, enkele vergeefse pogingen om zijn 'mannelijkheid' te grijpen. Verder verklaarde hij dat De Groen hem dringend, al roepende 'agh God, agh God, als het uitquam was ik waardigh dat ik verbrand wierd', had verzocht om niemand iets over het samen slapen te vertellen.

De volgende morgen bood De Groen hem zwijggeld en vermindering van kostgeld aan.

Het bleek dat de andere kostgangers, Van de Ree en Wijnen, het nodige hadden gehoord. Zij hadden 's avonds op de thuiskomst van Hoffmann gewacht en nauwelijks geslapen. De volgende ochtend werd hen door De Groen verteld dat Hoffmann die nacht niet thuis, maar in de stad op een wachtverblijf van soldaten had geslapen. Van de Ree en Wijnen geloofden dit niet. Later verklaarden zij voor de schepensbank dat zij al eerder hadden waargenomen dat De Groen 'buitengewone vriendelikheden' jegens Hoffmann had vertoond. De Groen noemde hem een 'mooie jongen'. Zij hadden tevens gezien dat De Groen geprobeerd had om Hoffmann te zoenen. Die had zich daartegen verweerd en gezegd: "Dat staat voor geen manspersoon".

De volgende dag besloot Hoffmann om bij De Groen te vertrekken. Hij rekende het nog verschuldigde kostgeld af en toog weer aan het werk bij zilversmid Everardus Timon Verrooten, wiens atelier zich

Zilveren taartschap van Johannes Verlinden | © Albertine Dijkema

GENERATIES ZILVERSMEDEN IN STEENBERGEN

eveneens in de Blauwstraat bevond. Hoffmann vertelde Verrooten wat hem de voorgaande nacht in het huis van De Groen was overkomen.

Gerard de Groen had de gegronde vrees dat dit verhaal in Steenbergen bekend zou worden. Het zou betekenen dat hij zou worden gearresteerd. Hij besloot te vluchten. Toen men hem een week later wilde arresteren, bleek dat hij Steenbergen had verlaten. Er volgde wel een proces. Uiteindelijk werd hij, bijna een jaar later op 9 december 1786, door de schepensbank van Steenbergen veroordeeld wegens 'gereïtereerde (herhaalde) aanzoeken tot het pleegen van onkuysheden, strijdig teegen de natuur'. Conform de eis van de procureur werd hij verbannen uit de jurisdictie van Steenbergen, met het verbod daar ooit nog terug te keren. Voorts diende hij de proceskosten te betalen.

De Groen keerde niet in Steenbergen terug. Zijn huis in de Blauwstraat en zijn overige bezittingen werden publiekelijk verkocht.

De Groen lag bovenop Hoffmann en deed vergeefse pogingen diens 'mannelijkheid' te grijpen

IN HET VERSLAG VAN DE RECHTSSAAK tegen De Groen, waarbij Hoffmann als getuige en slachtoffer optrad, staat de vermelding dat Hoffmann knecht was bij zilversmid Everardus Timon Verrooten. Deze stond vanaf 1785 vermeld als goudsmid en was tevens schepen van Steenbergen. Hij trouwde met Sosina Bonn. Hun dochter was dichteres Diederica Amalia Verrooten. In 1790 verhuisde hij naar Amsterdam, waar hij als graveur ging werken. Hij zou een bekwame graveur geweest zijn. Arend Fokke was lovend over burger E.T. Verrooten in het voorwoord van zijn boek 'De Graveur' uit 1796.

Zoals vaak ging vakmanschap over van vader op zoon, of huwde de dochter met een vakgenoot van haar vader. De twee zonen van Hendrik Hoffmann, Jacobus en Wilhelm, zetten het bedrijf van hun vader voort. Volgens het bevolkingsregister van Steenbergen was Jacobus in 1840 goud- en zilversmid en Wilhelm horlogehersteller. De zoon van dochter Anne werd eveneens zilversmid.

De naam Hoffmann keert terug bij zilversmid George Hoffmann die tussen 1840 en 1881 in Steenbergen werkzaam was.

Een zilversmid uit een vroegere periode is Pierre Langlet. Deze werd circa 1731 in Maagdenburg geboren en huwde in 1758 de Steenbergse Jobina Vos. Van 1758 tot 1788 werkte hij als zilversmid in Steenbergen. Hij schopte het tot schepen en later tot burgemeester van de stad. Een andere zilversmid, Adriaan Struijk, was in 1756 burgemeester van Steenbergen.

Johannes Verlinden werd op 5 december 1819 in Bergen op Zoom geboren. Zijn moeder was de zus van zilversmid Antonius Kerkhoff. De eerste vrouw van Johannes was de dochter van zilversmid Lodewijk Coutermans. Vermoedelijk heeft deze hem het vak geleerd. Johannes woonde en werkte in Steenbergen tussen 1841 en 1853. In 1844 overleed zijn eerste vrouw, waarop hij in 1851 trouwde met Maria Adriana van Tichelen. Van Johannes Verlinden is een mooie visschep bewaard gebleven.

In de 19de eeuw werkte een groot aantal edelsmeden in Steenbergen. Johannes Meeussen werkte er tussen 1800-1849, Jacobus Baal tussen 1865 en 1880, Hendrik de Groot tussen 1883 en 1894, en Cornelis Haast van 1882 tot 1892.

Hendrik de Groot, op 2 december 1862 geboren te Steenbergen, was een der laatste zilversmeden in de stad. De bloeitijd van dit bijzondere ambacht was voorbij.

DE BOER HIJ PLOEGDE VOORT

In de 18de eeuw werd de vesting Steenberg diverse malen uitgebreid en groeide de stad uit tot een imposante verdedigingslinie van lunetten, kroonwerken en bolwerken. Steenberg gold daarmee als een sterke vesting. Omdat het geschut bij voortdurend verbeterde, werd de vesting hierna toenemend kwetsbaar. Na bijna 200 jaar had de stad nauwelijks nog strategische en militaire waarde. In 1827 werd dan ook besloten de vesting op te heffen. De vestingwerken werden verkocht aan particulieren. Het kruitmagazijn, de wachthuizen en het arsenaal, die onder het ministerie van Oorlog vielen, werden pas in 1855 verkocht. Het garnizoen had de stad toen al verlaten. **FvE**

© archief De Nieuw Aonvoo

De molen in Kruisland | © archief De Steenen Kamer

MEEKRAP

STEENBERGEN VERLOOR ZIJN STRATEGISCHE POSITIE en was verworden tot een plattelandsstadje. In de toenmalige gemeente woonden in 1819 in totaal 2957 mensen, waarvan 185 in Kruisland, 181 in De Heen en 68 in Koevering. In Notendaal woonden 128 mensen en in Heense Molen 48. Steenbergers zelf telde slechts 1501 inwoners en Nieuw-Vossemeer in 1809 slechts 600 inwoners. Dinteloord kende een vergelijkbaar aantal.

Het stadje had nog wel een eigen burgemeester en een stadsbestuur. Het oude middeleeuwse stadhuis was in verval geraakt. Om die reden verzocht het stadsbestuur koning Willem I om het leegstaande commandeurshuis als gemeentehuis te mogen inrichten. De omvangrijke verbouwing, in de zogenaamde waterstaatsstijl, werd goedgekeurd.

De vruchtbare polders brachten landbouwproducten op. De belangrijkste waren tarwe, rogge, gerst en haver. Voor de verwerking ervan had men molens nodig. Naast de twee bestaande molens in Steenbergers en Kruisland werd in 1817 een molen opgericht aan de Simonshaven en in 1819 een op het Tienenbolwerk. Kruisland kreeg in 1849 een tweede molen en de Kladde een in 1851.

Het bracht de meeste inwoners van de stad, dorpen en platteland geen welvaart. De import van buitenlands graan drukte de prijzen. Voor de dagloners was er slechts korte perioden in het jaar werk. Tijdens de winter was er in de landbouw helemaal geen werk. In de eerste helft van de 19de eeuw leefde een groot deel van de Nederlandse bevolking in diepe armoede. Meestal ontbrak het aan geld voor de eerste levensbehoeften. Kerkelijke ambesturen en particulieren zorgden voor de armen. De overheid kwam nauwelijks in actie.

In deze tijden van crisis werd naarstig gezocht naar gewassen die meer rendement konden opleveren. Een daarvan was de reeds lang bekende meekrap.

De meekrapjurk van Máxima | © Markiezenhoff /

'Alex zag het stralende gezicht van zijn vrouw Máxima. 'Deze nieuwe japon van ontwerper Jan Taminiau wil ik graag dragen op aanstaande Prinsjesdag. Vooral de kleur vind ik zo bijzonder', zei Máxima met enige trots. 'Geweldig lieverd', zei Alex. 'Weet je dat die mooie kleur komt van de wortels van een heel bijzondere plant, die in Steenbergers al eeuwenlang verbouwd en verwerkt wordt?'

Máxima, geflankeerd door koning Willem Alexander, droeg de jurk met trots op Prinsjesdag 2009 | © ANP

Alex, ofwel koning Willem Alexander, kende de geschiedenis van zijn voorouders. De Oranjes droegen immers al vanaf 1458 de titel 'Heer van Steenbergers'. Zijn verre, verre voorouders stimuleerden eeuwenlang de meekrapteelt op de kleigronden rond Steenbergers.

Meekrap is een plant die talrijke, meer dan vingerdikke wortelstokken vormt. Deze wortelstokken hebben dunne vlezige bijwortels, tengers genaamd. De wortels kunnen de lengte van 100 cm bereiken en bevatten een specifieke rode kleurstof. Deze kleurstof was eeuwenlang zeer gewild. Zo is het als verfstof terug te vinden op het beroemde tapijt van Bayeux, dat uit de tweede helft van de elfde eeuw stamt. In latere eeuwen, met de opkomst van de steden en een grotere welvaart, werd de vraag naar de 'koninklijke' kleur rood almaar groter. Daar pro-

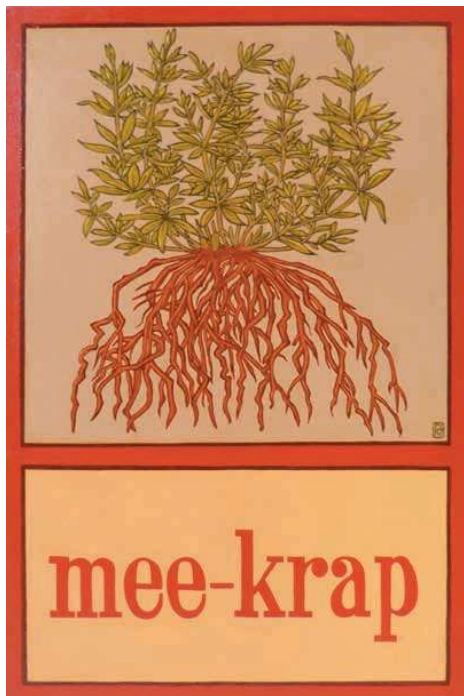
fiteerden de boeren in Zuid-West Nederland van. Ook in de omgeving van Steenbergers verrees talrijke kleine fabriekjes. In deze 'meestoven' werd het poeder uit de wortels gewonnen.

In het Oud Archief van Steenbergers wordt eind 15de eeuw een eerste melding gemaakt van een meestof in de omgeving van Steenbergers. Na het verval van de zouthandel werd de meekrapteelt belangrijk voor de Steenbergse economie.

Uit rentebrieven in het gemeentearchief van Bergen op Zoom is gebleken dat al in 1431 in Steenbergers bereide meekrap werd verhandeld.

In een door Engelbrecht, graaf van Nassau en heer van Breda en Steenbergers, opgestelde grensaanduiding uit 1482 – van wat later de St. Ontkommerpolder zou worden – werd ook melding gemaakt van een ten westen van Steenbergers gelegen stooft van Marcelis Frans Pietersz.

In de eerste helft van de 19de eeuw leefde de bevolking in armoede

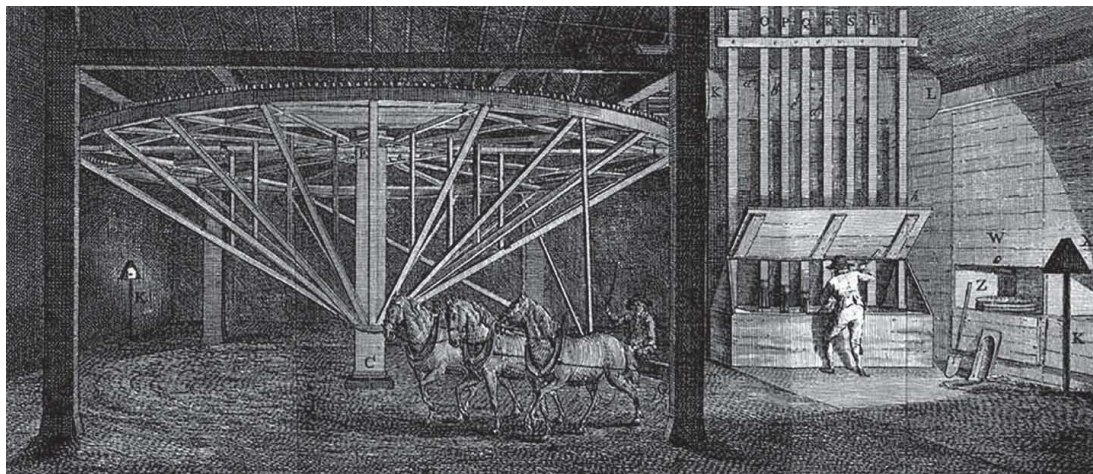
© Martin Valkhoff

In zijn boek 'Tractaet van Dyckage' gaf Andries Vierligh in 1546 de meekrapboeren uit de omgeving adviezen over de techniek van het verbouwen van de meekrapwortels. Hij betoogde dat de wortels op bedden in noord-zuid richting verbouwd moesten worden. Ze stonden daarmee droger en warmer. 'Sie oock wel toe dat ghij alle uwe meebedden leijt ende afftreckt soo nae zijden ende noorden loopende als eenichsins mogelijcken is, opdat de sonne uijt den zijden het heetste sonneschijn is.'

In de 16de eeuw telde Steenberg en zeker drie meestoven. Drie eeuwen later waren er nog steeds meestoven in bedrijf.

Op 12 november 1661 verleende de Prins van Oranje in Dinteloord een exclusief octrooi aan Dinteloorder Leonard de Both om in Princenland een meestoof op te richten. Ook in 1743 werd een octrooi verstrekt, ditmaal aan Cornelis Nieuwenhove en Sebastiaan Anemaet. Deze stoff kreeg de naam Orangiestoof.

De teelt van meekrap en de verwerking van de wortels tot kleurstof was een arbeidsintensief en complex proces. De benodigde noodzakelijke vakkennis ging over van vader op zoon.

Ook paarden werden ingezet in de meestoof | © Gemeente Archief Schouwen-Duiveland

VAN WORTEL TOT KLEURSTOF

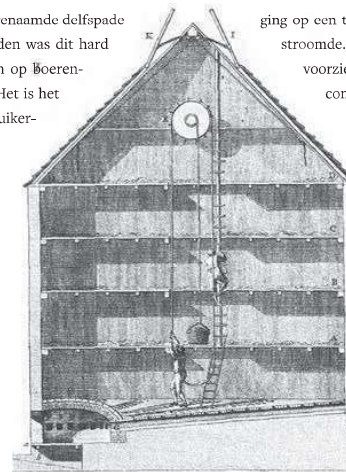
MEEKRAP WERD NIET ALS ZAAIGOED GETEELD, maar gepoot met de kiemen, uitlopers van de wortelstokken. Het was zwaar en smerig handwerk. Op afgemeten plaatsen werden met een kleine spade spleetjes gemaakt. Op de knieën door de modder kruipend werden daar worteleindjes in gestopt, waarna de spleetjes met de hand werden dichtgedrukt. Per hectare werden op die manier zo'n 140.000 kiemen geplant.

Het oogsten van de wortels gebeurde meestal niet voor september. Eerst werd het nog niet afgestorven loof gemaaid, waarna het delven kon beginnen. Het was geen werk voor ongeschoolde krachten, want er mocht geen wortel verloren gaan. Men groef ze een voor uit tot vaak

Werken in de meekrap was niet voor ongeschoolde krachten – er mocht geen wortel verloren gaan

een halve meter diep. Hiervoor werd een zogenaamde delfspade gebruikt. Tijdens de vaak natte herfstmaanden was dit hard ploeteren in de modder. De wortels werden op boerenwagens met verhoogde zijanten vervoerd. Het is het soort wagens dat later voor het vervoer van suikerbieten gebruikt zou worden.

De geogoste meekrapwortels werden meestal direct naar de meestoof gebracht om daar te worden verwerkt. De wortels werden gedroogd, gereinigd en gedorst. Na de eerste eenvoudige koude droging volgde een warme droging in een droogtoeren. De wortels werden uitgespreid over boven elkaar gelegen lattenzolders. Eeuwen geleden was turf de aangewezen brandstof voor de ovens, later werden dit in toenemende mate hout en steenkool. Door het regelen van verschillende openingen verdeelde de stoommeester de temperatuur zo gelijkmatig mogelijk over de wortels. Dit was van belang om een zo homogeen mogelijke kleurstof te verkrijgen.

Droogschuur | © Gemeente Archief Schouwen-Duiveland

Om de grote met wortels gevulde manden naar de droogvloeren te hijsen, bevond zich in het midden van de droogtoeren een windas met katrol. Waren de wortels eenmaal voldoende gedroogd, dan werden ze naar beneden, naar de dorstvloer, getransporteerd. Met een dorsvlegel werden de wortels gekneusd en gezeefd. Hierop volgde een nieuwe dro-

De meekrapbeurs in Rotterdam | © Museum Rotterdam

ging op een tunnelvormige oven, waar warme lucht doorheen stroomde. Deze zogeheten eest had een stenen gewelf, voorzien van twee muurtjes, die een dakvormige houten constructie vormden met daarop een paardenharen kleed waar de wortels op werden gelegd. De temperatuur en droogtijd werden scherp in de gaten gehouden. Deze bepaalden namelijk de kleur en kwaliteit van het eindproduct. Na de droging vervolgden de wortels hun reis in kruiwagens richting de stampvloer. In deze aparte ruimte werden de wortels gestampt in een soort hamermolen, die werd aangedreven door een rosmolen met paarden. Het gebeurde vaak 's nachts, omdat het poeder gevoelig was voor zonlicht en dan zou kunnen verkleuren. Al met al was het een zeer bewerkelijk en arbeidsintensief proces. De stoommeester was een vakman en had een verantwoordelijke baan.

Van oudsher kende Rotterdam een Meekrapbeurs. Hier werd in de 18de en 19de eeuw meer dan driekwart van de Nederlandse meekrapoogst verhandeld. Engeland vormde een belangrijk afzetgebied. Gedurende de Engelse oorlogen, vooral tijdens de Franse tijd, alsmede door de maatregelen van Napoleon kwam de handel met Engeland nagenoeg stil te liggen en stremde de uitvoer. Markt en teelt raakten in de problemen. Veel Brabantse meestoven vielen stil.

Meestof Boven Sas met bijbehorende gedenksteen | © Mark Kosraat

OPLEVING VAN DE MEEKRAP-TEELT IN DE 19DE EEUW

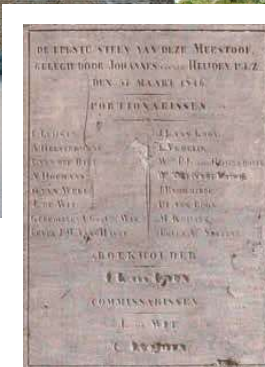
IN 1815, NA HET VERTREK VAN DE FRANSEN, leefde de meekrapteelt op. Ook ontstonden toen nieuwe afzetmarkten. De vraag uit vooral Rusland, Noord-Amerika en Duisland nam toe.

Het realiseren van een meestof was kostbaar en risicovol. Het waren grote gebouwen met een flink aantal voorzieningen. Om deze reden kenden veel bedrijven de ondernemingsvorm van een soort vennootschap. De meestoven in West-Brabant hadden vrijwel altijd zestien aandelen. Deze waren in handen van particulieren. Hoewel het geen voorwaarde was, waren de meeste aandeelhouders telers van meekrap. Deze aandeelhouders werden portionarissen, afgeleid van het woord porties, genoemd. Het aantal van zestien komt overeen met de zestien hokken of vakken waarin de meekrap werd opgeslagen. Elke aandeelhouder had op deze wijze zijn eigen opslagruimte. Ook konden de meekrapwortels van elke teler op deze wijze separaat worden verwerkt en ontstond geen kleurverschil.

Steenbergen telde in 1816 meestoven met mooie namen als 'De Balance' en 'Het Gekroonde Hart'. Beide stonden aan de Stooftdijk, een toepasselijke naam.

Op 31 maart 1846 werd door Johannes van Heijden de eerste steen gelegd van de meestof bij het Bovensas. Deze steen bevindt zich nog steeds op het daar aanwezige schuurgedeelte van de voormalige stooft. Op de steen staan de namen van zestien portionarissen die gezamenlijk de kostbare investering van deze stooft financierden. Een van deze namen is die van J.L. van Loon, de burgemeester van Steenbergen. Ook de naam van een boekhouder was in de steen gebeiteld, maar is er later weer uitgekrast. Zou de man overijverig zijn geweest?

In 1850 werd na het slechten van de vestingwerken op de Oosthavendijk door L. Verbeek c.s. meestof 'De Vriendschap' gesticht. In Steenbergen zou ook een meestof hebben bestaan op het voormalige Wipveld, de plaats waar nu de St. Gummaruskerk staat.

De Dinteloordse meestoven | © Hugo Suringar

Meestof 'Kruischlands Welvaren' was belangrijk en zou voor veel werk gaan zorgen

In De Heen werd in 1834 de meestof 'De Kroon' gesticht.

In Kruisland stond de meestof 'Het Vergulde Kruis'. In 1851 kwam er een tweede stooft bij. De gevelsteen van deze meestof is eveneens bewaard gebleven. Men had deze gevelsteen 'tijdelijk' tegen de achtergevel van het voormalige raadhuis in Steenbergen gestald. De steen verschaft nadere informatie over de stichters van deze meestof.

De eerste steen werd op 23 april 1851 gelegd door Josef van Sprangh. Deze oprichter en mede-eigenaar was arts in Oud-Gastel.

Het leggen van de eerste steen was een feestelijk gebeuren. Nadat de deelnemers met hun vrouwen en kinderen bij herbergier Antonius Loos bijeen waren gekomen, toog men in optocht naar de stooftwerf aan de Langeweg. Voorop liepen een tamboer en enkele muzikanten. Daarachter volgden vier meisjes met de fraai versierde eerste steen. De optocht had ongetwijfeld heel wat bekijks. Het was voor Kruisland een belangrijk moment. De meestof zou immers voor veel werkgelegenheid zorgen.

Een week later was er in Kruisland weer een optocht richting bouwplaats. Nu werd door de kleine Philippus Clarijs de eerste spijker geslagen. Na dit ceremonieel nam men, net als de week ervoor, een versterking en werd nogmaals geproost op een succesvolle bouw. De meestof moest een naam hebben en deze werd bedacht door mevrouw Bus, de echtgenote van Josef van Sprangh. Zij doopte de nieuwe meestof 'Kruischlandsch Welvaren', een hoopvolle naam. Nog voor de campagne van 1851 was de meestof klaar. Als enige zou deze meestof de negentiende eeuw overleven. Hij werd in 1906 gesloten.

Het was rond 1800 dat er in Nieuw-Vossemeer een meestof werd opgericht. De Stooft kreeg de toepasselijke naam 'De Vos'. Tot

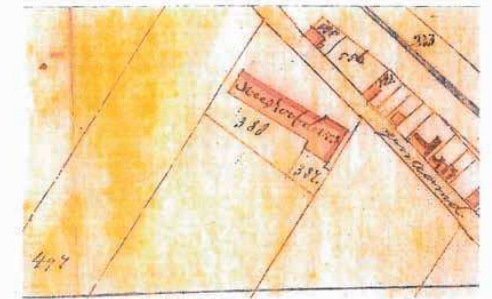
Josef van Sprangh (inzet) legde in 1851 de eerste steen van de stooft 'Het vergulde Kruis' | © Mark Kosraat

de initiatiefnemers ofwel portionarissen behoorden onder meer: Jacob Quist, Cornelis Bierens, Laurentius de Wit, Pieter Kramer en Helena Korteweg, de weduwe van Jan van Nieuwenhuijzen uit De Heen.

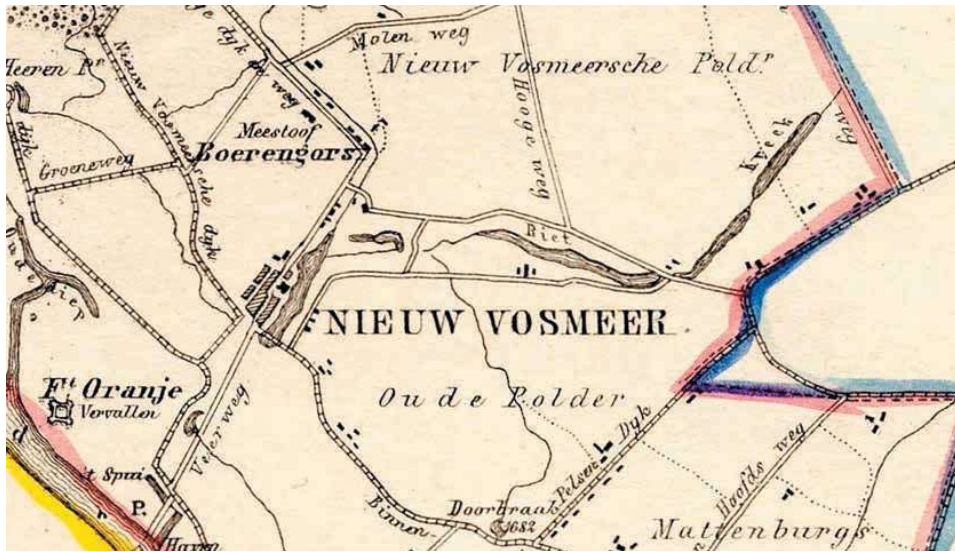
De stooft stond op enige afstand van het dorp op het eind van de Hogendijk in de polder Boerengron. In de kadastrale kaart van Nieuw-Vossemeer van circa 1860 is de plattegrond van de meestof nog duidelijk zichtbaar.

In 1850 werd een tweede stooft opgericht met de mooie naam 'Het Vertrouwen'. De stooft stond halverwege de Hogendijk. Bij de oprichting van de stooft kwam daar een nieuwe weg bij, de latere Stooftweg.

Het stamp- en maalmecanisme werd in die beginjaren nog door paarden voortbewogen. Later werden die vervangen door stoommachines. Zo kreeg de meestof 'Het Vertrouwen' al in 1856 een stoommachine en de meestof 'De Vos' in 1870.

Fragment van een kadastrale kaart uit ca. 1860 in het gemeentearchief van Nieuw-Vossemeer (na. 424). Situering van meestof 'De Vos' aan het eind van de Hogendijk. Hieruit blijkt dat het gebouw van de meestof een langgerekte spijru met droogstoren was. Inmiddels waren er verscheidende huisjes gebouwd aan de oeverkant van de Hogendijk.

Meestof Boerengars in Nieuw-Vosmeer

Aan het begin van de 21ste eeuw kenden de teelt en de meekrapindustrie een opleving

Halverwege de 19de eeuw werd een methode ontdekt om het traditionele complexe proces van de winning van de kleurstof te vereenvoudigen en te verkorten. Die methode bestond uit het koken van meekrap-poeder met water en geconcentreerd zwavelzuur. Hierdoor verkreeg men een 3 tot 3½ maal sterkere kleurstof, die bovendien constanter van kwaliteit was. Dit werd garancine genoemd. In West-Brabant verschenen enkele kleine garancine-fabriekjes. In 1854 werd in Steenberg door Vermeulen en Boudier een garancine-fabriek opgericht. Het bleek geen succes en in 1873 sloot de fabriek haar deuren. De belangrijkste oorzaak hiervan was in 1868 de ontdekking door Carl Graebe en Carl Liebermann om de belangrijkste werkzame kleurstof uit meekrap, alizarine (uit antraceen, een bestanddeel van steenkoolteer), op volledig synthetische wijze te vervaardigen.

Begin 21ste eeuw kenden de meekrapindustrie en de daarbij horende teelt een opleving. Op 14 juni 2006 opende minister Veerman in Steenberg het bedrijf 'Rubia Pigmenta Naturalia'. Dit was een nieuw meekrapproject van Steenbergenaar Anco Sneep. Hij vond akkerbouwers uit Tholen, Moerstraten, Steenberg, Dinteloord en Wouw bereid om

Het Steenbergse bedrijf 'Rubia Pigmenta Naturalia', verwerker van meekrap. | © Mark Koornrood

enkele tientallen hectare met stekken van de meerjarige meekrapplant te verbouwen. Tijdens de opening werden producten van textiel, leer en wol getoond die met meekrappoeder waren gekleurd.

Een hoogtepunt voor het bedrijf was de keus van koningin Máxima om couturier Jan Taminiau opdracht te geven een 'meekrap' gekleurde japon te ontwerpen. Ze zou deze dragen op Prinsjesdag 2009. De kleurstof van de jurk was afkomstig uit de fabriek in Steenberg.

Albert Wagner
vorm: **R. DRESCHER**
Fabrik für Beleuchtungs- und Heizungs-Anlagen
gegründet 1862.

Chemnitz i. S. d. N. 30. April 90

Van Loon, de Ram & Co. Steenberg

Laufstehend habe ich das Vergügen, Ihnen Rechnung über mit gültig in Auftrag gegebene Waaren zu erteilen, deren Betrag von Mk. 4766.83.

Sie mit gefälligst gutschreiben wollen. Ferneren schätzbaren Aufträgen gen entgegensehend, sei ich.

Die Verpackung von Glas- und Metallwaaren vorzubestellen Waaren geschickt auf dem Wege der Eisenbahn, ich kann daher für Bruch nicht aufkommen.

RECHNUNG.

Zahlbar in Chemnitz.

Siehe oben auf den Zettel, für Ihre eigene Rechnung und Gültig für die Fabrik.

1337/33-5	Universitäts-Reservat-M (0,107, rose ros)	32	-	115.4	kg	359.68
1334	Antennier-Argandkerosin-Schmelze	18	-	4	kg	8.40
36	Gasöl-Schmelze mit fet. Randem	10	-	4	kg	4.40
	3 Melkglas-Lampen 4-18 mit lang. glüh. röh.	10	-	3	kg	3.48
	3 Melkglas-Lampen 4-18 mit lang. glüh. röh.	10	-	6	kg	6.00
	96 Gas-Lampen 4-18	10	-	14	kg	14.40
	2 Wand-Lampen	10	-	18	kg	18.00
	10 Kerosin-Lampen	10	-	2.50	kg	2.50
	36 Wand-Lampen 2 1/2"	10	-	27	kg	27.00
	10 d"	10	-	9	kg	9.00
						Transport A. 480.83

Een rekening uit 1890 voor de suikerbietenfabriek van Van Loon, De Ram & Co

DE SUIKERHOEK

DE EERSTE INITIATIEVEN tot het bouwen van suikerfabrieken kwamen van onze zuiderburen, de Belgische bietsuikerfabrikanten en de leveranciers van machines. De industriële revolutie had de stoommachine bruikbaar gemaakt voor de industrie. De eerste bietsuikerfabrieken verschenen in Zevenbergen, Dordrecht en Rijswijk.

In 1859 diende de Belgische fabrikant Felix Wittouck een verzoek in om grond te kopen aan de Havendijk om er een bietsuikerfabriek te bouwen. De gemeente Steenberg en Wittouck konden het niet eens worden over de prijs. Een paar jaar later in 1866 deed J.J. van Loon eenzelfde verzoek. Het kwam er dat jaar nog steeds niet van. Wel liet hij in 1869 een klein fabriekje bouwen waar moutwijn uit beetwortelen werd gedistilleerd. In 1871 dienden J. van Loon en F. de Ram, namens de commanditaire vennootschap Van Loon, De Ram & Co, opnieuw een verzoek in om een fabriek te bouwen. Dit werd gehonoreerd en de fabriek kon gebouwd worden op het voormalige Nassau bolwerk. De totale kosten voor terreinen, gebouwen en installaties bedroegen ruim 313.000 gulden, wat voor die tijd een forse investering was. Het bedrag werd opgebracht door investeerders die aandelen in de onderneming hadden gekocht. Deze investeerders kwamen voornamelijk uit de kring van de families Van Loon en De Ram.

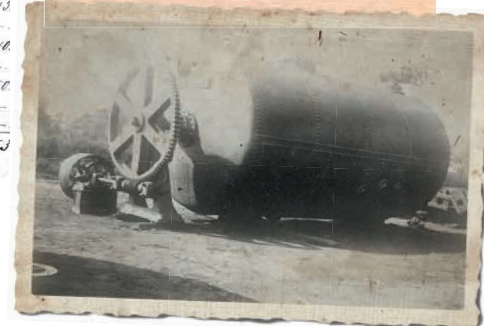
De winning van suiker uit geperst sap was een complex proces van carbonisatie, filtratie, verdamping en centrifuge. Voor verdere raffina-

ge werd de gewonnen ruwe suiker in balen naar een suikerraffinaderij vervoerd. Pas in 1935 werd de fabriek omgebouwd tot witsuikerfabriek.

Gedurende haar hele bestaan werden de processen aangepast aan de stand van de techniek en werd ook de fabriek toenemend vernieuwd en geautomatiseerd. Dit is inherent aan een campagnebedrijf. Na afloop van de campagne is er tijd om het verloop ervan te evalueren en verbeteringen door te voeren. Na succesvolle campagnes was er bovendien het geld om te investeren.

Bij de bouw in 1871 kwam er meer bij kijken dan de keuze van de te gebruiken technieken in de fabriek zelf. Er moest ook een haven aangelegd worden. De aanvoer van bieten door schepen was erg aantrekkelijk, maar ook de steenkool voor warmte en elektriciteitsopwekking kon op die wijze voordelig worden aangevoerd. In het begin bestond er geen aanvoer van bieten met railvervoer en kwamen de meeste bieten per schip of paard en wagen.

Op 30 september 1872 brak het uur van de waarheid aan. Zou de nieuwe installatie werken? Ondanks aanloopproblemen kon de eerste campagne, die 105 dagen duurde, afgesloten worden met winst. Er werd 12.000 ton bieten verwerkt tot een suikerproductie van 887.000 kg. Dit lijken grote hoeveelheden, maar de gemoderniseerde fabriek anno 1970 zou een dergelijke hoeveelheid binnen enkele dagen verwerken.

Groei en fabriekinterieur | © archief De Steenen Komer

Suikerfabriek, 1900 | © Heemkundekring De Nieuw Aenwas

De arbeiders in de Suikerfabriek hadden nauwelijks rechten en de verdiensten waren laag

EEN BIJZONDER ZOETE FABRIEK

EEN BIJZONDER ASPECT BIJ HET WERK in een suikerfabriek is het grote verschil in activiteiten tijdens en buiten de campagne. Buiten de campagne straalt de fabriek rust uit. Maar zodra de campagne begint is de hele stad in rep en roer. Boerenkarren vol met bieten rijden vanuit de hele omgeving richting fabriek. Door de modder, die door de herfstreggen van de kleetsnatte karren en bieten afsijpelt, zijn de straten en wegen nauwelijks nog begaanbaar. Menig kind rent op zijn klompjes door de modder achter een bietenkar aan, om met een sprong de achterbalk te pakken, eraan te gaan hangen en zo, stoer wuivend naar vriendjes, een stukje met de kar mee te rijden.

Bij de fabriek gekomen staan de karren in lange rijen te wachten, tot ze hun kostbare lading mogen lossen. De fabriek zelf dampst en stampst. In de hele stad hangt een indringende zoete, wat weeeë geur. Grote witte stoompluimen stijgen op uit allerlei schoorstenen van de fabriek.

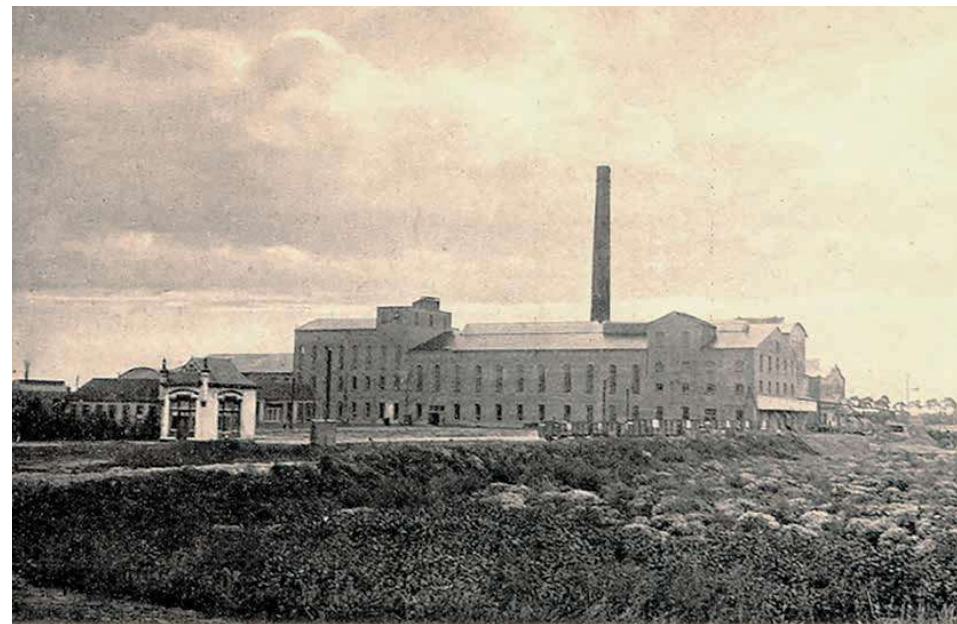
De fabriek was voor de werkgelegenheid van enorm belang, maar het werk op de velden en in de fabriek was zwaar. Mannen, vrouwen en ook kinderen maakten lange werkdagen. Bij Van Loon, De Ram & Co werkten tijdens de eerste campagne 174 mensen, waarvan 138 mannen, 6 vrouwen, 27 jongens en 3 meisjes. Ze hadden nauwelijks rechten en de verdiensten waren laag. Pas rond de eeuwwisseling zouden, dankzij onder meer wetten op de kinderarbeid, de werk-

omstandigheden en veiligheid enigszins verbeteren.

Het twee-ploegen systeem van de beginjaren betekende lange werkdagen. Daarnaast stond de betaling continue onder druk. Typerend voor die harde tijd is een opmerking van een directielid tijdens een vergadering. In de notulen werd vastgelegd, dat volgens hem de loonkosten omlaag konden: 'De arbeiders vorderen 14 uur per dag, niettegenstaande zij slechts gedurende 12 uur werkzaam zijn. Wij vinden het onbillijk dat wij ook de schaffuren zouden moeten betalen, wanneer zij er toch niets voor verrichten'.

De opmerking is des te schrijnender, omdat de loonkosten slechts een klein deel van de kosten van de fabriek uitmaakten. De inkooprij van de bieten was verreweg de grootste kostenpost. Eind van de 19de eeuw ontstond een conflict tussen de boeren en de suikerfabrikanten. De suikerfabrikanten verplichtten de boeren het door hen voorgeschreven bietenzaad te gebruiken. De fabrikanten waren gebaat bij een zo hoog mogelijk suikergehalte. De boeren echter wilden zoveel mogelijk kilo's per hectare van het land halen. Het conflict was er mede aanleiding toe dat een aantal boeren in West-Brabant en de Zeeuwse eilanden besloten coöperatieve suikerfabrieken op te richten. Een ervan was de – nog altijd bestaande – suikerfabriek in Dinteloord.

Een Israëlarbeider rooit de bieten | © archief Piet Pijstjouw

Suikerfabriek in Dinteloord | © archief Hakim Tamposaban

FABRIEK IN DINTELOORD

DE INITIATIEFNER was Piet Vlekke. Hij schreef een vergadering uit op 15 oktober 1908 en op 24 oktober 1908 besloot het opgerichte voorlopige comité om een coöperatieve suikerfabriek op te richten. Tot voorbeeld strekte de coöperatieve suikerfabriek in Sas van Gent. De naam van de fabriek zou worden: 'De Dinteloord'.

Het comité ging aan de slag en besloot het stil te houden. Daarmee werden de Suikerfabrikanten voor een voldongen feit gesteld.

De verkoop van de aandelen verliep vlot. Eind 1908 werd een bestuur gekozen en dit ging meteen aan de slag met de aankoop van grond en de bouwplannen voor de fabriek. De nieuwe fabriek zou 1000 ton bieten per dag moeten kunnen verwerken. Er werd grond gekocht in de Beaumontpolder en de 'Hallische machinefabriek' kreeg opdracht tot het leveren en plaatsen van de fabrieksinstallatie.

De planning was om nog in 1909 de eerste bieten te verwerken. Het ambitieuze plan slaagde. Het lukte directeur Vlekke en zijn bestuur om binnen een jaar, en wel op 13 oktober 1909, de eerste campagne te laten beginnen. Zoals altijd bij dergelijke projecten waren er wat kinderziektes zoals het wegzakken van de bietengoten.

De eerste jaren werd alleen ruwsuiker gemaakt. In 1915 ging men over tot witsuiker. Dit ging zo goed dat men besloot ook ruwsuiker van andere fabrieken op te kopen en te raffineren. Met de jaren groeide de capaciteit van 1911 ton per dag in 1919 naar 3498 ton in 1930.

In 1938 werd een nieuw ketelhuis gebouwd en kreeg de fabriek een vernieuwde elektrische installatie. Tevens werd de bietenontvangst verder gemoderniseerd.

OORLOGSSCHADE

DE TWEEDE WERELDOORLOG was voor veel bedrijven en industrieën een zware en moeilijke tijd om het hoofd boven water te houden. De suikerfabriek in Dinteloord liep aan het begin van de oorlog veel schade op door de bommen die op het terrein neerkwamen. Mede door het steeds spaarzamer worden van brandstof voor auto's en schepen, stagneerde de aanvoer van bieten. De door de Duitsers geëiste verduistering van de fabriek, betekende dat er bijna 10.000 m² glas moest worden afgedekt.

Ook voor de suikerfabriek in Steenberg en de oorlogsjaren zwaar. Er konden geen vernieuwingen en verbouwingen plaatsvinden. Daarnaast was er nauwelijks of geen materiaal beschikbaar voor het noodzakelijke onderhoud. De levering van vereiste hulpstoffen als kolen en kalk werd toenemend problematisch. De bevrijding van dit gebied in november 1944 ging gepaard met veel geweld van beschietingen en bombardementen. Beide fabrieken werden daarbij ernstig beschadigd. Alvorens weer suikerbieten verwerkt konden worden, moesten omvangrijke herstelwerkzaamheden worden uitgevoerd, waardoor de fabrieken in Steenberg en Dinteloord tijdens de campagne van 1944 niet konden draaien. Veel suikerbieten gingen daarom naar Roosendaal. Ook trucks van de Engelse bevridders zorgden voor het transport. Een jaar later kon de fabriek in Dinteloord weer opgestart worden. De fabriek in Steenberg had dermate veel schade opgelopen, dat ook in 1945 nog geen campagne kon worden gedraaid.

Suikerfabriek compagne, 1981 | © Steenbergse Courant

MODERNISERING EN SAMENWERKING

NA DE EERSTE WERELDOORLOG ontstond de wens tot bundeling van alle suikerfabrieken in Nederland. Op 24 september 1919 werd de N.V. Centrale Suiker Maatschappij (CSM) opgericht. Het idee hierachter was een efficiënte nationale suikerindustrie op te richten. Dit lukte gedeeltelijk. Binnen de CSM kwamen in 1919 alle particuliere suikerfabrieken samen. Echter, de coöperatieve fabrieken, zoals die van Dinteloord, deden er niet aan mee.

In 1916 waren er zeven coöperatieve suikerfabrieken. De coöperaties realiseerden zich terdege dat om te kunnen overleven samenwerking vereist was. In 1920 werd hiertoe een eerste poging gedaan. In 1928 kwam de Vennootschap Dinteloord-Zevenbergen tot stand.

Het interbellum, de jaren tussen WO I en WO II, waren voor veel fabrikanten en telers moeizame jaren om te overleven. De CSM moest meerdere fabrieken, waaronder die in Oudenbosch, Standdaarbuiten en Geldermalsen, sluiten. Er bleven slechts zes fabrieken over, te weten die in Breda, Halfweg, Oud-Beijerland, Sas van Gent, Vierverlaten en Steenberghe.

In 1947 werd de VCS (Verenigde Coöperatieve Suikerfabrieken) opgericht. De coöperatieve bedrijven van Dinteloord, Roosendaal en Zevenbergen gingen vanaf dat moment samen.

De politieke ontwikkelingen richting een grote Europese markt brachten de CSM en de coöperatieve bedrijven tot elkaar. Schaalvergroting en bundeling van krachten was het devies. Voor de CSM was dit in 1966 nog een brug te ver, echter niet voor de coöperaties. Zij verbonden zich via de oprichting van de Suiker Unie (SU), bestaande uit de VCS, Sas van Gent, Puttershoek en de Friesch-Groningsche.

De jaren '50 en '60 van de vorige eeuw betekenden voor beide fabrieken een voortdurend vergroten van de capaciteit als gevolg van uitbreidingen en modernisering van het gehele verwerkingsproces. Bijna elk onderdeel van het complexe proces van biet tot witsuiker werd vernieuwd. Er kwamen nieuwe kook- en verdampingsstations, diffusietorens, automatische kalkovens, pulpdrogerijen, enzovoorts. Bij beide fabrieken werden grote suikersilo's of suikerdepots gebouwd. De productie was in de loop der tijd enorm gestegen. De dagproductie van weleer was nu de productie per úur.

MILIEU

IN DE EERSTE VIJFENZEVENTIG JAAR van het bestaan van de suikerfabrieken speelde de zorg voor het milieu nauwelijks een rol van betekenis. In Steenberghe werd het met suikerresten vervuilde water rechtstreeks in de Steenbergse Vliet geloosd. Op dezelfde manier werd in Dinteloord de Mark vervuild. Het rivierwater werd hierdoor dermate zuurstofarm dat zwavelwaterstof ontstond. Het water werd zwart, ging stinken en dode vissen kwamen bovendrijven. Uit de schoorsteen kwam stof die voor mens en dier ongezond was en tafelizeilver zwart kleurde. Tijdens de campagne werden de lakens niet buiten te drogen gehangen. Men accepteerde het. Later werd het vervuilde water in Steenberghe in zogenaamde 'sterfputten' opgevangen.

Een gevaarlijk terrein met een spannende naam, en dus aantrekkelijk voor dappere jongetjes. Zij beleefden het meeste plezier aan het hele suikerbieten-gebeuren. Suikerbieten smaakten niet slecht en uitgehold kon je er met een kaarsje spookachtige creatures maken.

Halverwege de jaren tachtig van de vorige eeuw werd de fabriek in Dinteloord volledig verbouwd. Er werd een bijna nieuwe fabriek neergetzet. Deze diende te voldoen aan de in de zeventiger en tachtiger jaren toenemend strenge milieunormen. Normen ten aanzien van geluid, maar vooral betreffende het tegengaan van vervuiling van de rivier. Het afvalwater van de fabriek werd nu gezuiverd in een ruim bemeten waterzuivering en loosde schoon water op de Mark. Deze strengere milieueisen werden de fabriek in Steenberghe fataal.

Deze fabriek was inmiddels een klein onderdeel geworden van een grote beursgenoteerde International. De CSM-directie besloot de suikerproductie te concentreren binnen enkele fabrieken. De investeringen in onder andere de fabriek in Steenberghe waren alleen nog strikt gericht op het noodzakelijke onderhoud, het wegnemen van knelpunten en het net voldoen aan de steeds hogere milieueisen. In wezen was er sprake van een 'sterfhuiskonstructie'.

Het gevolg was dat de fabriek in Steenberghe in 1979 zijn laatste campagne draaide. Het personeel werd voor een groot deel overgeplaatst naar Breda, en dat ging niet van harte. Voor veel mensen was de pijn bitter. Generaties Steenberghearen hadden in de fabriek gewerkt, vaak zeer hard gewerkt, de meesten hun leven lang. Voor hen had het gezegde gegolden: 'Suiker plakt'. Meer dan een eeuw was de fabriek onderdeel van de gemeenschap geweest. Lief en leed werden met de fabriek gedeeld.

Voortaan moesten de Steenberghearen de vertrouwde zoete geur van suiker missen.

Over de sluiting heerste een algemeen gevoel van onvrede en onmacht. Op 5 februari 1980 was het anders zo rustige stadje getuige van een personeelsdemonstratie.

In zogenaamde 'sterfputten' werd het vervuilde water opgevangen | © Steenbergse Courant

De suikerfabriek vanuit de lucht | © archief Ad van de Pijl

Het personeel van de suikerfabriek demonstreert tegen de sluiting van de fabriek in Steenberghe, 1980 | © Steenbergse Courant

DE DINTELOORD OVERLEEFT

DE GSM HAD ZICH DOORONTWIKKELD tot een markgerichte onderneming op het gebied van levensmiddelen. Hierdoor raakte de productie van suiker meer en meer op het tweede plan. In 2006 stootte CSM het laatste resterende suikeronderdeel af. CSM-suiker werd onderdeel van de Suiker Unie. De Suiker Unie was daarmee de nog enige suikerproducent in Nederland. Er volgden meer saneringen, overnames en sluitingen. Sluiting van de fabrieken in Zevenbergen in 1987, Sas van Gent in 1990, Roosendaal in 1996 en Puttershoek in 2004. In 2007 volgde de voormalige Suiker Unie fabriek in Groningen. Ook de fabriek Hoogkerk in Vierverlaten stopte in 2020 met het drogen van pulp. Overname van de fabriek in het Duitse Anklam in 2009 was voor

De Suiker Unie is
nog de enige
producent van
suiker in Nederland

de Suiker Unie nog wel een bijzondere uitbreiding.

Op 2 juli 2020 ging de Suiker Unie verder onder de naam 'Cosun Beet Company', onderdeel van de holding Cosun. Andere bedrijven in de holding zijn onder meer Aviko, Duynie, SVZ, en Sensus. Volgens CEO Paul Mester: 'Een bedrijfsnaam die naadloos aansluit bij onze nieuwe strategie. De suikerbiet is dé bron voor innovatieve en circulaire oplossingen. Dit gewas biedt fantastische mogelijkheden voor relevante maatschappelijke uitdagingen waar we nu voor staan.'

Wat van de eens zo grote bedrijfstak in Nederland overbleef, was fabriek 'De Dinteloord' in Dinteloord. De gemeente Steenbergen kan trots zijn op wat in de geschiedenisboeken wordt genoemd 'De grootste suikerfabriek' van Europa.

Blietencampagne Suikerunie, 2014 | © Herman de Pagter

SUIKER PLAKT

1872: Arie van Agtmaal lag nog te draaien in zijn eenvoudige houten le-dikant. Gisteravond was hij direct na het eten naar bed gegaan. Hij zou die ochtend weer vroeg op moeten staan. Het was nog donker en er kraaide nog geen haan. Om zes uur moest hij weer bij de fabriek zijn. Marie van Buijten, zijn vrouw, maakte hem rond vijf uur wakker. Ze hadden zijn knapzak gevuld met enkele boterhammen met spek en een blauwe kruik gevuld met koude thee. Arie kleedde zich snel aan. Hij keek nog even naar zijn slapende kinderen, die op de zolder op hun strozakken sliepen. Hij kuste zijn vrouw en ging op pad. De kille novemberochtend deed hem rillen onder zijn blauwe kiel. Snel liep hij naar de nieuwe suikerfabriek. Een suikerzoete geur kwam hem al tegemoet en hij zag de grote witte stoompluimen, die verder in de hemel reikten dan het haantje van de toren van de grote kerk. Hij had geluk gehad, dat mijnheer Malotaux, de directeur van de fabriek, hem samen met zijn maten Koos Plasmans en Joop van Beers vorige maand, als bietsenjouwer had aangenomen.

Een van de arbeiders van het eerste uur van de fabriek in Steenberg en was Arie van Agtmaal. Hij was blij dat hij in de fabriek mocht werken. Hij zou er jarenlang blijven werken, net als zijn zoons en kleinzons. 'Suiker plakt' is een gezegde. Dit zegt iets over de sterke loyaliteit jegens de fabriek. Wie eenmaal bij het bedrijf werkte, kwam er niet gauw van los. Na de campagne bleven enkele van de gespecialiseerde arbeiders in de fabriek werken als onderhoudsmonteur.

De suikerfabrieken in Steenberg en Dinteloord vormden een grote stimulans voor de werkgelegenheid in de hele westhoek van Brabant. Ze verschaften veel mensen werk in een tijd waarin de meekrapteelt was weggefallen. Tijdens de campagne reden uit de hele omgeving bussen vol met mensen naar de fabrieken. De fabrieken waren geen grootbetalers, maar de toeslag op de twee- en latere drieploegendienst maakte veel goed.

De fabrieken kregen al snel een sociaal voorzieningenfonds en een spaarfonds voor de medewerkers. Het pensioenfonds bouwde huurwoningen voor de medewerkers. De huizen in de Philips Willemstraat in

De fabrikanten waren geen grootbetalers, maar toeslag op de ploegendiensten maakte veel goed

Een landarbeider aan het werk tussen de suikerbieten | © archief De Negen Aenwas

Dinteloord zijn daar een voorbeeld van.

Maar dat 'suiker plakt' betrof ook de sociale infrastructuur van de fabrieksplaatsen. De fabrieken stimuleerden en sponsorden allerhande activiteiten, van carnavalsfeest tot de plaatselijk harmonie. Niet alleen werknemers en hun gezinnen voelden zich betrokken bij het wel en wee van de fabriek, de hele bevolking van Steenberg en Dinteloord was (en is) trots op hun fabriek.

Beide fabrieken kenden opmerkelijke oprichtersfamilies, te weten de familie Van Loon in Steenberg en de families Vlekke en Malland in Dinteloord.

Piet Vlekke | © archief De Negen Aenwas

Leendert van Malland | © archief De Negen Aenwas

FAMILIES VLEKKE EN VAN MALLAND

DE EERSTE DIRECTEUR van 'De Dinteloord' was Piet Vlekke. Hij was niet onbekend met suiker en suikerfabrieken. Zijn vader Jan Frederik Vlekke was ruim twintig jaar directeur geweest van de suikerfabriek in Stampersgat. Piet Vlekke was aan de TH in Delft afgestudeerd als chemicus en had in Nederlands-Indië ervaring opgedaan in de suiker- verwerking. Hij was een pragmatisch man met toekomstvisie. Onder zijn leiding werd de verwerking van bieten tot suiker almaar efficiënter. De fabriek moderniseerde en de productiekosten per ton geproduceerde suiker daalden, ondanks stijgende energiekosten en een gegroeid personeelsbestand. Tijdens de campagne werkten soms meer dan 1100 medewerkers. Door het toenemend optimaliseren van het productie- proces kon bijna het Maximale suikergehalte van 16% uit de bieten worden gehaald. In 1937 werd Piet Vlekke opgevolgd door Leendert van Malland. Ook Leendert had in Nederlands-Indië kennis opgedaan met

suiker, in zijn geval met de rietsuikerfabriek op Java. Na zijn studie aan de suikerschool in Amsterdam trad hij op 1 oktober 1927 in dienst bij 'De Dinteloord'. Daar verliep zijn carrière van chemisch analist tot bedrijfsleider. Hij verving Piet Vlekke als deze ziek was en na diens pensionering volgde hij hem op als directeur. Zoals vaker bij directiefamilies werd Van Malland opgevolgd door zijn zoon, Herman. Deze nam in 1966 het roer over. Piet Vlekke concentreerde zich vervolgens volledig op de vorming van de Suiker Unie. De fabriek werd in de tachtiger jaren van de vorige eeuw onder de leiding van Herman volledig gemoderniseerd en geautomatiseerd.

De nog steeds bestaande directeurswoning van Piet Vlekke herinnert aan diens periode. Het oorspronkelijke interieur is gedeeltelijk behouden.

J.L. van Loon

J.J. van Loon

J.A.A.M. van Loon

Drie generaties Van Loon. Vlnr: Jacobus Laurentius, zijn zoon Jacobus Johannes en diens zoon Jacobus Antonius Alphonso Maria | © archief De Steenen Kamer

Burgemeester J.A.A.M. van Loon | © Ad van de Pol

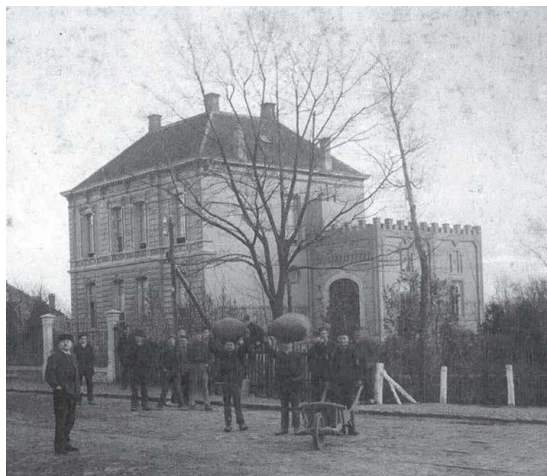
Vlasproductie in de Middeleeuwen | © Rijksmuseum Amsterdam

DE FAMILIE VAN LOON

DE SUIKERFABRIEK IN STEENBERGEN en de familie Van Loon waren lange tijd onlosmakelijk met elkaar verbonden. Jacobus Laurentius van Loon werd op 1 december 1800 in Oudenbosch geboren. Hij trad in Steenberg in het huwelijk met Elisabeth Tacx. Zij was de dochter van wethouder Tacx en behoorde tot de gegoede families in Steenberg. Wethouder Tacx was broodbakker, molenaar en grondbelegger. Elisabeth en Jacobus kregen tien kinderen. Jacobus van Loon was een ondernemend mens en zag toekomst in de handel en in opkomende nieuwe industrieën. Zo stichtte hij een huid- en leerbewerkingsfabriek in de stad. In 1836 stierf Joanna Elisabeth Praets, de moeder van Jacobus. Daardoor vergaarde hij een rijke familie erfenis. Waarschijnlijk stelde dit hem in staat om zijn bedrijven en handelsinspanningen succesvol uit te breiden.

Tevens vervulde hij zijn bestuurlijke ambities. Eind 1843 werd hij benoemd tot lid van de gemeenteraad van Steenberg. Het jaar daarop werd hij president van het algemeen ambestuur. Een zevenal jaar later, op 22 februari 1850, werd hij benoemd tot burgemeester van Steenberg. Tot 1855 woonde hij met zijn vrouw en tien kinderen in het pand 'De Drie Cloccxens' op de hoek van de Kaaistraat. Daarna kocht hij het landgoed Ekelenberg op Welberg. In de omgeving van Steenberg bezat hij een grote hoeveelheid landerijen. Zelfs in de pas drooggelegde Haarlemmermeerpolder had hij grond. Hier stimuleerde hij de verbouw van meekrap. Daar had hij belang bij, want vanaf 1846 was hij een van de portionarissen van de meekrapstoof bij het Bovensas.

Zoon Jacobus Johannes trad in zijn voetsporen. Niet alleen in grootte van gezin, uit zijn huwelijk met Elisabeth Verheijen van Estveld werden elf kinderen geboren, maar ook bestuurlijk en ondernemend. Samen met J. de Ram behoorde hij in 1871 tot de oprichters van de suikerfabriek in Steenberg. Dit bleek een goede investering. De fabriek maakte de eerste jaren hoge winsten. In 1875 kon de aandeelhouders bijna 15% dividend worden uitgekeerd.

De statige witte villa van de familie Van Loon, 1880

Een gedeelte daarvan investeerde Jacobus Johannes in de bouw van een kapitale villa op de hoek van de Kaaistraat en (toepasselijk) de burgemeester Van Loonstraat. Het statige witte pand diende lang als het woonhuis van de familie Van Loon. In 1881 volgde hij Jan Willem Laane op als burgemeester van Steenberg. Ook als burgemeester bleef hij op veel fronten actief. Als besturend vennoot zette hij zich intensief in voor uitbreiding en verbetering van de door hem gestichte suikerfabriek. Als dijkgraaf en gelovig katholiek was hij voorts actief binnen de gemeenschap van Steenberg. Zakelijk bleef het de familie voor de wind gaan. In 1890 kocht hij het landgoed Padmos. De landgoederen Ekelenburg en Padmos bleven tot 1904 in zijn bezit.

De Van Loons hadden veel kinderen, ze waren burgemeester en directeur van de Suikerfabriek

Zijn oudste zoon Jacobus Antonius, geboren in 1874, was door zijn vader voorbestemd om hem op te volgen. Hij moest daartoe eerst scheikunde studeren. Jacobus behaalde zijn ingenieurstitel in Delft en vervolgens in Heidelberg de doctorstitel. In 1907 werd hij benoemd tot technisch directeur van de suikerfabriek. Jacobus trouwde met Maria de Carotat de Peruzzis, dochter van de directeur van de suikerfabriek in Roosendaal.

In 1909, net 35 jaar oud, solliciteerde hij naar de vacant gekomen functie van burgemeester van Steenberg. In zijn sollicitatiebrief vermeldde hij dat zowel zijn vader, zijn grootvader en zelfs zijn overgrootvader burgemeester waren geweest. Het zat hem dus in het bloed. Dit was destijds kennelijk een sterk argument, want in 1910 werd Jacobus Antonius benoemd tot burgemeester van Steenberg.

Niet alleen dit ambt kon hij met het directeurschap van de fabriek verenigen. Hij was tevens commissaris van de NV P.N.E.M. én van 1919 tot 1923 lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal. Jacobus overleed in 1940. Volgens de commissarissen moest in de fabriek van Steenberg 'uit historisch oogpunt' weer een Van Loon tot directeur worden benoemd. Het werd een zoon van Jacobus, de in 1901 geboren Gerardus van Loon. Gedurende generaties was de familie van Loon verbonden aan de suikerfabriek van Dinteloord.

VLAS IN DE OUDHEID

DE GESCHIEDENIS VAN VLAS is al meer dan tienduizend jaar oud. Het was de basisstof voor linnen, waar in de oudheid al vraag naar was. Al 5000 jaar geleden omwikkelden de Egyptenaren hun mummies in gevlochten linnen. Linnen werd ook gebruikt voor zeildoek en kleding.

In West-Europa dateert de vlascultuur van voor onze tijdrekening. De Romeinse schrijver Plinius maakte in zijn geschriften melding van zeildoek dat door de Romeinen gemaakt was uit Gallisch linnen. Men heeft vlas gevonden in de eerste terpen in Nederland.

Door de opkomst van de steden in de 10de en 11de eeuw kwam de vlascultuur tot bloei. Er ontstond grote vraag naar linnen en dit leidde tot uitgebreide nijverheid op het platteland. Dit was voornamelijk huisvlijt, waarbij het verspinnen van de vlasvezels tot het bleken van het linnen zich op de boerderij zelf voltrokken.

Directie van de vlasfabriek in Dinteloord | © Hoernkundsdring De Nijen Aarwae

Sneep was een beroepsbestuurder, die de hele dag vergaderde, niet voor enkele jaren, maar gedurende heel zijn leven

In het Oud-Archief van Steenbergse bevinden zich bewijzen, dat ook in deze omgeving begin 16de eeuw vlas werd verbouwd en verwerkt.

'Nyemant en sal vlas mogen roeten oft leggen in de vesten oft in eenige grachten oft wateringhen'.

Het roten van vlas gebeurde vroeger in openbaar water. Om vervuiling van het water door het roten tegen te gaan werd door de Magistraat van Steenbergse in 1504 een verbod uitgevaardigd dit in de grachten of vesten te doen. Het water was immers ook de grondstof voor de bierbrouwerijen. Door het vlas geruime tijd in stromend water te hangen werden de bast van het vlas en de kleverige laag pectine afgebroken. Zo kwamen de bruikbare vezels vrij voor verdere verwerking.

Ook andere wetsbepalingen getuigen van vlasverwerking in vroegere tijden. Zo werd het in 1544 verboden om vlas binnen de huizen op te slaan, het was te brandgevaarlijk. Het verbod werd enige jaren later herhaald en bovendien zwaarder bestraft. Waarschijnlijk had het droge vlas in de stad met zijn houten huizen en daken van stro al de nodige branden veroorzaakt. Dat vlas een brandgevoelig product was zou de honderden jaren later gebouwde vlasfabriek tot schade en schande ervaren. Zowel in 1922 als zelfs tweemaal in 1925 werd de fabriek aan de Dinteloordseweg getroffen door flinke branden.

Het verbouwen en bewerken van vlas was arbeidsintensief. Uit vlas werd meer gehaald dan de basisstof voor linnen. Het uitgeperste zaad werd tot lijnolie verwerkt en het restant was geschikt als veevoer. Het repelen, braken en hekelen gebeurde grotendeels op de boerderijen tijdens de winterperiode. Dit tijdrovende handwerk werd binnenshuis door voornamelijk vrouwen en kinderen verricht.

Door de eeuwen heen is er op de stevige kleigrond rondom Steenbergse vlas verbouwd. In sommige perioden werd meer geoogst dan verwerkt kon worden, zoals bijvoorbeeld in 1920. In dat jaar werd in Nederland op ongeveer 30.000 hectare vlas gezaaid en geteeld, waarvan slechts de helft werd verwerkt.

Op 14 mei 1920 sloeg een aantal vlasboeren de handen ineen om naar analogie van de Coöperatieve Suikerfabriek 'De Dinteloord' een coöperatie op te richten om vlas te verwerken. Pieter Meeuwis Sneep was de grote animator en stimulator.

Sneep was in zijn tijd herenboer in de Annapolder bij Dinteloord. Nadat hij het landbouwbedrijf aan zijn zoon C.A.G. Sneep had overgelaten, was hij woonachtig aan de Steenbergseweg te Dinteloord in de villa Heliotroop. Sneep was een landbouwvoorman van groot kaliber, niet alleen regionaal maar ook landelijk. Zo heeft hij de Nederlandse landbouw na de Tweede Wereldoorlog vertegenwoordigd bij de Amerikaanse regeringsautoriteiten om de uitvoering van het Marshallplan

Pieter Meeuwis Sneep, de grote stimulator van de Vlas-coöperatie | © Heemkundekring De Negen Aarwas

te bespreken. Als oprichter was hij betrokken bij praktische alle landbouwcoöperaties in de regio, waarvan hij meestal voorzitter was.

Sneep is zeer lang voorzitter geweest van de Noord-Brabantse Maatschappij voor Landbouw en heeft ook lang in het dagelijks bestuur van de Suikerunie, thans Cosun, zitting gehad.

Sneep was een beroepsbestuurder die van 's morgens vroeg tot 's avonds laat aan het vergaderen was en dat niet gedurende enkele jaren, maar gedurende heel zijn leven. Hij zette zich niet alleen in voor de lokale gemeenschap en de regio Noord-Brabant, maar ook landelijk gezien met name op landbouwgebied.

Aan de oprichting van de Vlasfabriek gingen veel vergaderingen vooraf. Er dienden besluiten te worden genomen over hoe de fabriek eruit zou zien, waar deze zou komen te staan en hoe men aan de belangrijkste hulpstof 'water' voor het roten kon komen. De beste plaats voor de nieuwe fabriek was een terrein bij de Steenbergse Vliet. Daarop kon het water wél worden geloosd, maar niet worden onttrokken. Het water onttrekken uit de Benedenvliet kende het risico dat dit water in droge zomers door het binnendringende zeewater te zout werd. Het water onttrekken uit de Bovenvliet bracht het risico met zich mee dat er tijdens droge zomers een te grote verlaging van het waterpeil op zou treden en de scheepvaart werd belemmerd. Om deze redenen werd overwogen om water uit de Rode Weel te betrekken. De aanleg van het daarvoor benodigde watersysteem bleek echter te kostbaar.

Alles afgewogen werd besloten een betonnen leiding aan te leggen vanuit het zogenaamde Vlietje tot aan de dijk van de fabriek en het water vanaf dit punt met een persleiding op te pompen tot in de fabriek. Het Vlietje is de smalle waterweg die nu, vreemd genoeg, Breede Watergang heet. De leiding kwam er, maar bleek geen groot succes. De leiding bleef maar lekken en werd in 1939 vervangen door een nieuwe persleiding.

De Vlasfabriek na de brand in 1925 | © archief De Steenen Kamer

De zwingelafdeling in de vlasfabriek | © archief De Steenen Kamer

Een exacte datum van inwerkingsstelling van de hele fabriek is niet te geven, omdat telkens wanneer een afdeling gereed was, deze direct in bedrijf werd gesteld. Het vlas van de oogst van 1920 werd al zoveel als mogelijk verwerkt.

Op de Coöperatieve Vlasfabriek 'Dinteloord' werkten in 1920 veertig mannen en tien vrouwen. Omdat vrouwen de meegebrachte boterhammen gescheiden van mannen moesten eten, werd voor de vrouwen een apart schaftlokaal gebouwd.

Het zat de nieuwe fabriek in het begin niet mee. De vlasrijzen kelderden en de oogst van 1922 mislukte. De meimaand was te koud en te droog geweest. Er was 'kwade kop' in het vlas gekomen. Dit betekende dat de groeitoppen te dik waren geworden. Hierdoor was de zaadopbrengst gering. Tot overmaat van ramp brandde op 15 maart 1922 de fabriek grotendeels af.

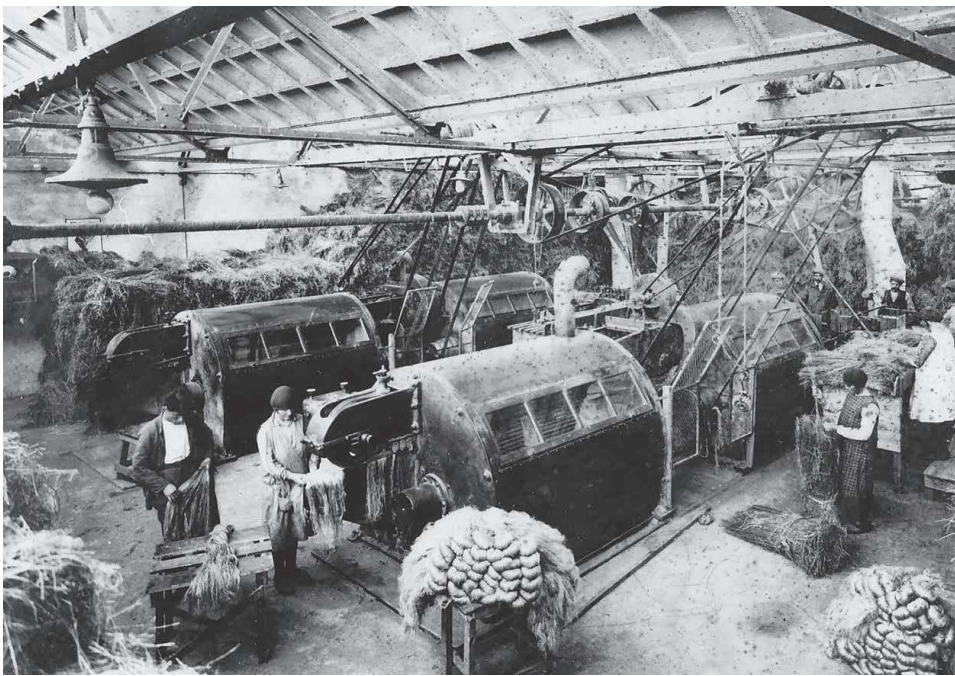

De vlasfabriek in Steenbergse vanuit de lucht gefotografeerd | © KLM / Aeroorto

In 1925, slechts drie jaar na de eerste brand, sloeg het noodlot opnieuw toe. Niet eenmaal maar tweemaal moest de brandweer van Steenbergse richting vlasfabriek uitrukken.

Deze branden leidden ertoe dat er een gehele herziening van de terreinindeling kwam. De brandverzekeraars eisten dat elke procesgang in een afzonderlijk gebouw werd ondergebracht, zodat een mogelijke brand niet snel over kon slaan naar een ander gebouw. Tevens werden een motorbrandspuit en meerdere blusapparaten aangeschaft. Ook nu weer werd van de nood een deugd gemaakt en werden bij de herbouw verbeteringen in het productieproces aangebracht.

Tot 1951 beschikte de fabriek niet over een eigen spinnerij. Daarom werd besloten om aan de overzijde van de fabriek een spinnerij te bouwen. Deze bood werk aan minstens 70 mensen. Het bleef moeilijk om het geheel rendabel te krijgen en al in 1959 werd de spinnerij opgeheven.

Nijverheid in de vlasfabriek | © archief Ad van de Par

VLAS VERBINDT

IN STEENBERGEN EN DINTELOORD bewaren veel families dierbare herinneringen aan de fabriek. Velen werkten er van vader op zoon. Als 'suiker plakt', dan 'verbindt vlas'. In de beginperiode was het vooral handwerk, lange dagen maken en je letterlijk en figuurlijk 'in het stof' werken. Vonden in 1931 slechts 40 mensen werk in de fabriek, zo bedroeg dit aantal enkele decennia later het tienvoudige. De Vlasfabriek was een enorme bron van werkgelegenheid voor de gehele westhoek van Brabant. Het bedrijf zorgde er ook voor dat zijn werknemers verder werden geschoold. In 1941 werd in de loods van de firma Ceulenaere een serieuze vlasserscursus gestart. De speciaal hiervoor aangetrokken Vlaamse specialisten brachten een tiental leerlingen de kneepjes van het vak bij.

Om de band tussen het personeel en het bedrijf te versterken werden jubilea en dergelijke aangegrepen om deze gezamenlijk te vieren. In een zaal van een van de horecagelegenheden in Steenberg en Dinteloord werden de jubilarissen in het zonnetje gezet, werd gespeecht en werd genoten van hapjes en drankjes. De vlasfabriek kende een

Het toneelgezelschap van de vlasfabriek | © archief De Steenen Kamer

eigen toneelgezelschap dat bij dergelijke gelegenheden een stuk opvoerde. Een toneelstuk uit 1962 had de toepasselijke titel: 'Wij weten niet alles'.

In 1966 werd de fabriek grondig gerenoveerd. Er werd geautomatiseerd en men ging in twee ploegendiensten werken. Het proces kende een omvangrijke stroom afvalwater. Door het roten was dit vervuild. Het bedrijf beschikte niet over de financiële middelen om aan de installaties de noodzakelijke aanpassingen en uitbreidingen te doen en daarmee te voldoen aan de nieuwe milieuvorderingen. Dit was een van de redenen dat de fabriek in 1978 werd gesloten. Zo kwam er eind aan een periode van bijna 70 jaar vlasindustrie in Steenberg.

HET EINDE VAN DE LANDBOUWINDUSTRIE

EIND 19DE EEUW verdwenen de meekrapstoven uit het landschap. De vlasfabriek sloot zijn deuren in 1978 en nog geen jaar later, in 1979, draaide de suikerfabriek haar laatste campagne. Drie beeldbepalende

industrieën verdwenen uit Steenberg. De suikerfabriek in Dinteloord is thans de enige grote fabriek van de ooit zo omvangrijke landbouwindustrie in de westhoek van Brabant.

De 'strijkroebuis' van de suikerfabriek wordt opgeblazen, het einde van een tijdperk | © archief De Steenen Kamer

Een loonzakte van een medewerker van de vlasfabriek | © Mark Koenoordt

Geiten op de Markt in Steenbergen, 1919 | © archief Ad van de Par

BOEREN, BURGERS EN BUITENLUI

In het begin van de twintigste eeuw was er in Nederland nog nauwelijks iets zichtbaar van de verzorgingsstaat die het werd aan het eind van die eeuw. De overheid voelde zich niet verantwoordelijk voor het welzijn van haar burgers. De kindersterfte was hoog, veel kinderen kregen nauwelijks onderwijs en moesten na hun twaalfde jaar op het land gaan werken. De zorg van de ouderen werd gezien als een taak voor hun kinderen.

Een bijzonder aspect van deze periode was het samenleven van mens en dier. Veel mensen in en buiten de stad hadden wel een geit of varken. Paarden waren onmisbaar als trekdier op het land en in de stad. **FvE**

Hele gezinnen waren werkzaam in de landbouw | © archief Ad van de Par

'DE ZEDELIJKHEID DER BEVOLKING laat veel te wenschen over; het is een zeldzaamheid, wanneer er een huwelijk voltrokken wordt, dat geen 'moeten' is. Er werden in 1899 26 huwelijken gesloten; het zou dikwijls zeer veel moeite kosten, om den man te bewegen het meisje, dat zich aan hem had gegeven, te trouwen. In alle standen is het een zeldzaamheid, wanneer de moeder haar kind kan voeden; volgens de doctoren wordt dit veroorzaakt, doordat de individuen in levenskracht achteruit gaan. De kinderen worden dan met de fles grootgebracht; de sterfte is alsdan buitengewoon hoog. De wethouder Breure verwekte 18 kinderen, van welke er nog slechts 3 over zijn. Wethouder Vogelaar kreeg 10 kinderen van welk de er hem slechts 1 overbleef.'

Dit schreef Mr. Arthur Eduard Joseph baron van Voorst tot Voorst als Commissaris van de Koningin in Noord-Brabant in zijn dagboek na zijn bezoek aan Dinteloord en Prinseland op 30 augustus 1900.

De problemen die hij hier beschreef waren niet uniek voor Dinteloord. Na zijn bezoek aan Steenberg in 1904 schreef hij in zijn dagboek:

'Bij de minderen stand worden niet anders dan gedwongen huwelijken gesloten; ook onder den boerenstand en onder de kleine burgerij komen de gedwongen huwelijken vrij veel voor. Onechte geboorten zijn zeldzaam.'

In dat zelfde jaar schreef hij over Nieuw-Vossemeer dat er hier van alle huwelijken 60% gedwongen zijn. Men trouwde in deze tijd op relatief late leeftijd, tussen 25 en 35 jaar. De meeste mensen woonden in kleine huurwoningen zonder wc, zonder regenbak en met vaak slechts één kamer met een paar bedsteden. Soms beschikte men over een keukentje en een zolder met een paar slaapplekken.

De dagboekantekeningen van de Commissaris van de Koningin geven een indringend beeld van de samenleving in West-Brabant aan het eind van de 19de en begin 20de eeuw. De meeste mensen hadden het moeilijk. Slechts een enkeling kende welvaart. De meeste mensen moesten sappen om rond te komen. De kindersterfte was hoog. Er moet die dagen veel verdriet zijn geweest.

Van enige industrialisatie, vast werk en inkomen was nauwelijks nog

sprake. De suikerfabriek bood slechts seizoenswerk. Buiten de campagne-tijd trokken veel arbeiders naar Duitsland om daar in het Ruhrgebied te gaan werken. In 1900 trokken ruim honderd arbeiders uit Steenberg naar Duisland voor werk. Tegen de tijd van de suikercampagne keerden zij weer terug.

Hele gezinnen waren werkzaam in de landbouw. Het burgerlijk ideaal van de man als kostwinner en de vrouw die het huishouden voor haar rekening nam, was voor de grote meerderheid van de bevolking onbereikbaar. De lage loonstandaard stond dat in de weg. Man, vrouw en ook de kinderen maakten lange werkdagen om te kunnen overleven. Van sociale wetgeving was nog nauwelijks sprake. In 1874 maakt de 'Kinderwet van Van Houten' een pril begin met het beteugelen van kinderarbeid. De wet verbood het dat kinderen onder de 12 jaar in fabrieken werkten. De wet gold echter niet voor kinderarbeid op het land.

Een krantenbericht uit 1899 uit Kruisland spreekt voor zich: *'Nauwelijks heeft het mooie weer van de laatste dagen de vruchtvelden weer doen groeien en de werkzaamheden op het land wat doen toenemen, of men hoort de onderwijzers al reeds klagen over het enorme schoolverzuim hier ter plaatse. Hele scharen jongens en meisjes, niet ouder dan 9 of 10 jaar ziet men vroeg in de morgen ter veldde trekken.'*

In het begin van de 20de eeuw kwam hier enige verbetering in. De leerplichtwet uit 1901 betekende dat kinderen van hun zesde tot twaalfde jaar schoolplicht hadden. Na schooltijd werkten ze meestal alsnog op het land. Bovendien was het schoolverzuim hoog.

In 1917 vermeldde Van Voorst tot Voorst in zijn verslag dat het schoolverzuim in Nieuw-Vossemeer schrikbarend was. Van de 36 kinderen gingen er 32 niet naar school. Hij verweet het schoolopziener Juten dat deze niet vervolgde en er dus geen veroordelingen waren. Hij kaartte dit officieel aan in Den Bosch bij het provinciebestuur.

Ook de nog maar net bevallen vrouw moest op het land werken. Dit was een van de oorzaken van de hoge kindersterfte.

In 1916 probeerde men alles te doen om de kindersterfte te bestrijden

KINDERSTERFTE

VOLGENS COMMISSARIS VAN DE KONINGIN baron Van Voorst tot Voorst overleden veel zeer jonge kinderen aan 'kopergroen'. Ze stierven meestal al vier of vijf dagen na de geboorte. Een enkel kind haalde de drie maanden. Kopergroen was de giftige groene oxide-laag op koperen leidingen en koperen voorwerpen als drinkkannen. Dit gif was vooral voor kinderen dodelijk.

In 1913 stierf minstens een op de vijf pasgeborenen. Een andere belangrijke oorzaak was dat de jonge moeders de kinderen geen borstvoeding gaven. De moeder kon zodoende weer snel aan het werk op het land, terwijl een van de oudere kinderen de baby voedde. De hygiëne liet daarbij sterk te wensen over. Meestal ontbrak het aan schoon water om de fles te reinigen. Pas na 1925 werden de stadspompen vervangen door waterleidingen.

Ook was de melk vaak verontreinigd. Zelden kregen de kinderen verse koemelk, maar aten ze pap van koemelk. Deze pap werd in koperen kannen aangelengd met vervuild drinkwater. Bij hogere temperaturen in met name de zomermaanden hadden bacteriën vrij spel. Dat moeders ervoor kozen hun kinderen niet zelf te zogen kende nog meer oorzaken. Er golden religieuze zedelijke overwegingen, zoals het niet mogen ontbloten van de borst in het openbaar. Dit was een reden waarom de katholieke kerk tegen het geven van borstvoeding was. In veel plaatsen stelde de kerk de normen en waarden rond gezinsleven en kindercare.

Het is vast geen toeval dat zich in het protestantse Dinteloord al in 1904 een

In deze kon ontstond het 'kopergroen', het gif dat vooral kinderen fataal werd

De kerk van Kruidland, 1904 | © archief De Halle Raaff

In het protestante Dinteloord geven de moeders borstvoeding en neemt de kindersterfte af

kentering in de babysterfte liet zien. Een nieuwe arts, dokter Van den Hoek, zette de moeders ertoe aan om zelf de kinderen te voeden. Zijn oproep vond gehoor en de kindersterfte nam significant af.

In het katholieke Steenberg werd pas jaren later een initiatief gestart om borstvoeding te bevorderen.

Op 11 januari 1916 hield Dr. C. Meuleman een lezing over 'Bestrijding der Kindersterfte en Wijkverpleging' in de zaal van Hotel Van der Riet. De lezing was alleen toegankelijk voor gehuwden en werd bijgewoond door de Eerwaarde Geestelijkheid en de burgemeester. Er bestond grote belangstelling voor en de zaal was volledig bezet.

De Steenbergse Courant deed er uitvoerig verslag van. Dokter Meuleman stelde dat in plaatsen als Leiden de zuigelingensterfte gedurende het eerste levensjaar niet hoger was dan 5%, terwijl dit in Steenberg hoger dan 20% was. Meuleman schreef dit toe aan onkunde en onwetendheid. De moeders luisterden eerder naar baker- en buurvrouwenpraatjes dan naar hun dokter. Volgens de krant drong hij er met alle kracht en klem op aan *'Dat de moeders hun natuurlijke voedsel, door den Schepper zelf bereid, zouden geven aan hun kroost in plaats van dien vervloekte fles.'*

De zuigelingensterfte was niet de enige zorg voor de jonge ouders. De gevreesde kinderziekte mazelen heerste. In 1913 waren hier in Steenberg enkele kinderen aan gestorven. Kort daarop kwam een nieuwe bedreiging met ernstige gevolgen voor jonge kinderen, de ziekte roodvonk.

Pieren in een zakje om de hals van het kind moesten 'de brand uit de keel' overnemen

ROODVONK

ROODVONK WORDT VEROORZAAKT door bacteriën die behoren tot de groep streptococcus pyogenes. Deze bacteriën maken toxinen aan die tal van klachten, van mild tot zeer ernstig, kunnen veroorzaken. De eerste symptomen zijn meestal koorts en keelpijn. Duidelijk zichtbaar zijn felrode puntjes op de tong. Roodvonk treft vooral kinderen tussen de 2 en 10 jaar oud. Omdat antibiotica niet beschikbaar was, werd de ziekte zeer gevreesd. Net als een virus dat griep veroorzaakt, verspreiden streptococcus pyogenes-bacteriën zich het snelst door hoesten en niezen.

In 1915 heerste het zeer besmettelijke roodvonk in Steenberg en omgeving. Op 16 augustus 1915 meldde de Steenbergse Courant een eerste geval. Een paar maanden later stond de teller al op 33. In september 1915 werd een geplande inkwartiering van soldaten in Steenberg afgeblazen. Er waren toen al sommige kinderen aan roodvonk bezweken. Geruchten en bakerpraatjes deden ook nu de ronde. Deze waren dermate verontrustend dat W. van de Kar op 27 november 1915 de advertentie hiernaast in de krant liet plaatsen.

Alhoewel men nog geen medicijn tegen deze ziekte had, was bekend dat de overdracht gestopt kon worden door isolatie. Ook was bekend dat gezonde personen de ziekte konden overbrengen. Ouders moesten een briefje aan de voordeur bevestigen om aan te geven dat er in hun huis een ziek kind was.

Om verdere verspreiding tegen te gaan sloten de scholen begin december 1915. Op de Kade werd een speciale barak voor zieke kinderen ingericht. Deze maatregelen zijn vergelijkbaar met die van ruim een eeuw later, de Covid-19-pandemie van 2020/2021.

Laster.

gedurende meerdere dagen wordt beweerd dat mijn kinderen lijden aan **Roodvonk** en dat ik deze ziekte geheel houd uit vrees voor schade in mijn winkel, en wat erger is, dat **dokter van de Kar**, om mij voor schade te vrijwaren, van de ziekte geen aangifte deed, opdat ik het bekende briefje niet op mijn deur zou krijgen.

Ik ben gelukkig te kunnen verklaren dat mijn kinderen vanaf het tijdstip dat het eerste roodvonk-geval werd geconstateerd, geen oogenblik ongesteld zijn geweest, en nog gelukkiger te kunnen verklaren, dat mijn broer zich voor de hem toegedachte praktijk beslist niet zou laten vinden.

Beleefd verzoek ik den lasteraars thans met denzelfden ijver te vertellen dat op verzoek van de Gezondheidscommissie het officieel geconstateerd is dat bij mijn kinderen **GEEN ENKEL** verschijnsel van besmettelijke ziekte is waar te nemen.

27 November 1915. **W. VAN DE KAR.**

Een advertentie in de krant wegens Laster

Aan X

Reden is er feest te vieren
Angst voor Roodvonk is gedaan
Nu we met een bosje pieren
Die ziekte aan 't bekampen gaan!

Wie zou 't niet probeeren willen
Om met een middel dat niet schaadt,
Te verdelen die bacillen,
Al is 't niet zeker dat het baat.

't Is toch best om te gelooven
Zoals 't wordt uitgelegd door X,
Ieder zal zijn middel loven,
Temeer, daar dit advies kost niks!

Duidelijk dat de pieren dragen
Heel den last van 't avontuur;
Want zij halen (ga 't X maar vragen)
De kastanjes uit het vuur.

Ieder zal 't dus duidelijk wezen,
Dat ze verkoold zijn door den brand,
Terwijl de ziekte is verzezen
Gaan ze zelf naar 'piereiland'.

Op groote schaal gaat het gebeuren,
Door burgers van stad en land.
'k Zie heel Steenberg aan 't peuren
't Resultaat komt in de krant!!

Gedicht in de Steenbergse Courant, november 1915

Veel mensen trokken zich van de adviezen en voorschriften weinig aan. De krant waarschuwde hiervoor en noemde het verregaande roekeloosheid.

De voor veel kinderen dodelijke ziekte en daarmee gepaard gaande onmacht, gaven aanleiding tot bijzondere behandelingen. In een ingezonden brief, nota bene in dichtvorm, werd voorgesteld om ter bestrijding pieren in te zetten. Deze moesten in een zakje om de hals van het kind worden gebonden. Na een paar uur waren de pieren dood en zwart. 'Zij hadden de 'brand' in het keeltje van het kind overgenomen.'

Kinderen krijgen nog steeds roodvonk. Er bestaat geen vaccin tegen. Tegenwoordig worden de kinderen bij ernstige klachten behandeld met antibiotica. Pas na 1945 werd penicilline algemeen beschikbaar. De grote kindersterfte begin 20ste eeuw had nadrukkelijk te maken met de zwakke gezondheidstoestand van de kinderen en de slechte hygiëne.

De oprichting van kruisverenigingen als het Wit-Gele Kruis in bijna alle steden en dorpen vormde een belangrijke bijdrage in het terugdringen van de kindersterfte.

Het Wit-Gele Kruisgebouw in Kruisland, 1919 | © archief Ad van de Par

HET WIT-GELE KRUISWERK

DE GROTE ZUIGELINGEN- EN KINDERSTERFTE en de onwetendheid van mensen met het belang van hygiëne waren voor pastoor Hopmans van Kruisland en vroedvrouw Berta Wortel aanleiding om in 1919 het initiatief te nemen tot de oprichting van een plaatselijke afdeling van het Wit-Gele Kruis (WGK). Deze had ten doel de bevordering van de volksgezondheid, de verpleging van de zieken, bestrijding van TBC, verplegen van de kraamvrouwen en het beschermen van de zuigeling.

In eerste instantie was het een vereniging van en voor katholieken. In de statuten uit 1921 is dit duidelijk zo gesteld. Andersdenkenden werden hospitantleden genoemd. Zij konden wel lid worden, maar hadden geen stemrecht.

Het eerste bestuur van het Wit-Gele Kruis bestond uit notabelen en de geestelijkheid. Zij streefden ernaar de gezondheidszorg voor de 'volksklasse' te verbeteren. Van overheidswege viel in die tijd niets te verwachten. Deze liet de zorg van oudsher over aan de geestelijkheid en burgerinitiatieven. De belangrijkste taak van het bestuur was het vergaren van financiële middelen. Het uitvoerend werk in Kruisland werd in 1924 overgedragen aan de zusters Penitenten-Collectieven.

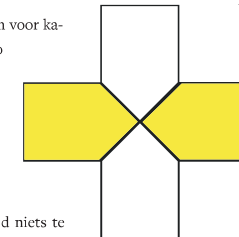
Bij de oprichting van het WGK in 1919 had men de beschikking over niets anders dan een voorkamertje in een woning, Brugweg 36. Hier zetelde de (armen)vroedvrouw die werkte als wijkverpleegster. Na veel geharrewar kon het WGK intrekken in het pand naast de kerk, het

voormalig huisje van weduwe C. Zomers. In 1940 werd de voormalige groente- en fruitzaak van Jac. Bruis aangekocht en op 8 september 1940 ingezegend als pand van het WGK. In 1956 was het toe aan een grote verbouwing. Het bleek echter rendabeler te zijn om het te verkopen. In 1958 werd een geheel nieuw gebouw aan de Graaf Engelbrechtstraat in gebruik genomen.

Tot 1924 had Kruisland geen eigen dokter. Meestal werd een arts uit Oud Gastel of Wouw opgehaald. Pas op 1 juli 1924 kreeg Kruisland een eigen huisarts. Deze dokter, Jan Roelvink, raakte meer dan eens in conflict met het WGK. Hulp van de wijkzuster was voor leden van het WGK gratis, terwijl voor de huisarts betaald moest worden. Er bestond nog geen ziekenfonds, met als gevolg dat men eerder de wijkzuster inschakelde dan de huisarts. Na een noodlottig motorongeluk werd Jan Roelvink in 1929 opgevolgd door zijn broer Leo. In de dokterswoning aan de Langeweg nr. 51 hield nog een aantal opvolgers van dokter Jan Roelvink praktijk.

Het WGK kende vanaf de oprichting een groot ledenaantal. In 1930 waren dit er 325, in 1960 meer dan 500 en in 1980 bijna 600.

Onder druk van de overheid ontwikkelde het Wit-Gele Kruis zich toenemend in de richting van voorlichting, verzorging en begeleiding. In 1990 is het WGK Kruisland opgegaan in de Stichting Kruiswerk West-Brabant.

De bestrijding van armoede zag de overheid niet als haar taak of verantwoordelijkheid

Net als in Kruisland ontstonden ook in andere plaatsen afdelingen van het Wit-Gele Kruis. In Steenberg en werden op 4 januari 1918 de statuten vastgesteld van een afdeling van het WGK. Een van de oprichters was dokter W. van de Kar. De doelstellingen en werkzaamheden waren overal vergelijkbaar. Steenberg en had altijd al een of meerdere huisartsen gehad. Deze bedienden ook een groot gedeelte van de omgeving.

Vanaf de jaren zestig vonden diverse reorganisaties en fusies plaats. In 1988 ontstond de Regionale Kruisvereniging West-Brabant. Deze verzorgde voortaan het uitvoerende werk. Ook hier, net als in Kruisland, gingen de eigendommen en het personeel over naar deze overkoepelende organisatie.

Adrianus Vermet, arts in Nieuw-Vossemeer sinds 1898 | © Mark Koonraad

In Nieuw-Vossemeer werd in 1927 een afdeling van het Wit-Gele Kruis opgericht. Kraamverzorgsters en bakkers bleven jarenlang verbonden aan de vereniging. Na de watersnood in 1953 kreeg de vereniging een eigen gebouw. Marie de Natris, ereburgeres, beheerde jarenlang het gebouw, waar ze pal naast woonde. Ze schonk er koffie, zorgde voor de uitleen van hulpmiddelen en assisteerde de wijkzuster.

Nieuw-Vossemeer had al sinds 1898 een eigen arts, Adrianus Vermet. Hij woonde in Oud-Vossemeer en had een eigen bootje waar hij snel de Eendracht mee overstak. In Nieuw-Vossemeer werd een klein apotheekje gevestigd. In 1928 werd Vermet opgevolgd door zijn zoon Piet. Diens broer Jan werd in 1930 de arts van Nieuw-Vossemeer en zou dit veertig jaar lang blijven.

ARMOEDE EN WEZEN

IN 1907 SCHREEF ONDERWIJZER Hezemans uit Steenberg en in de krant zijn ervaring met een leerling die in de klas oververmoeid neerviel.

‘Wat had dat ventje weinig kleertjes aan en wat was het mager! Het is het zontje van een arbeider, die bij een boer vast werk heeft en dus thans een gulden of 4 zal verdienen. Na aftrek van huishuur, vuur, licht en kleren moeten van het overblijvende 11 maanden eten. De man heeft 9 kinderen, waarvan de oudste een meisje van 12 jaar is. Wanneer zullen onze vroede mannen voeding en kleding voor arme schoolkinderen op de agenda plaatsen.’

Armoedebestrijding werd door de overheid (de vroede mannen) niet gezien als haar taak en verantwoordelijkheid. Van oudsher waren het particuliere en kerkelijke armbesturen die de zorg voor armen en wezen voor hun rekening namen.

De zorg voor ouderen zonder inkomen of werk lag in eerste instantie bij de kinderen. Pas daarna kwam er zo nodig de armenzorg bij voor een kleine ondersteuning.

De eerste aanzet van de overheid inzake de zorg voor ouderen was de zogenaamde Invaliditeitswet van 1913. Arbeiders van 70 jaar en ouder waren in de ogen van de wetgever arbeidsongeschikt en ontvingen derhalve een kosteloos ouderdomspensioentje van twee gulden per week. In de Steenbergse Courant werd melding gemaakt van grote drukte bij het postkantoor op 3 december 1913. ‘Ruim 184 oudjes stonden in de rij te wachten. De oudjes zag men met de papieren in de hand daar naar binnen gaan, het gerimpelde gelaat opgehelder door een vreugdeglimp, in het vooruitzicht van de twee gulden die ze elke week in de palm van hun hand zouden krijgen.’

Mensen jonger dan 70 jaar waren aangewezen op liefdadigheid. Elke kerkgemeenschap kende een eigen armenfonds en dit nam vaak ook de zorg voor haar eigen wezen voor haar rekening. Dit leidde soms tot complexe situaties, zoals in 1909 met het gezin Rotthier uit Steenberg en.

Vader Rotthier was katholiek, maar zijn vrouw en kinderen waren protestant. Het gezin was zeer arm en vroeg om hulp. De schamele steun bestond uit melk en brood. Toen de vrouw overleed ontstond een nieuwe situatie. Er werd contact gezocht met de katholieke parochie en met het bestuur van het weeshuis. Deze wilden vooralsnog niets doen. Binnen de kerkenraad van de Hervormde Gemeente heerste verdeeldheid. De meeste leden achtten het hun morele plicht om de kinderen te verzorgen, maar wat te doen met de katholieke vader? Er werd advies gevraagd aan de Praeter (voorzitter) en Scriba (secretaris) van de ring Tholen. Deze stelden dat ze alleen hulp moesten geven als de vader afstand zou doen van zijn voogdijdschap. Enkele weken later liet vader Rotthier weten dat hij dit niet wilde. Hij trok daarbij ook zijn vraag om

Het Hervormd- en Katholiek Weeshuis in Steenberg en | © archief P.A. Vermeulen

hulp in. De zaak had de kerkenraadsleden wekenlang beziggehouden en was nu ‘vanzelf’ opgelost. Vermoedelijk was het katholieke armenfonds inmiddels op het verzoek om hulp van vader Rotthier ingegaan.

In 1890 werd in Steenberg en de Vincentiusvereniging opgericht. Van deze Rooms-Katholieke vereniging konden alleen mannen lid zijn. De hoofddoelstelling: *‘De belangrijkste taak van de leden is het huisbezoek der armen. Materiële nood lenigen door het geven van geld of hulp in natura, tegelijkertijd moet getracht worden door vermaning en beschikbaar stellen van stichtelijke lectuur de ontvangers op het rechte pad te brengen of te behouden.’*

Over deze hulp in natura meldde de Steenbergse Courant van maart 1920 het volgende: *De Vincentiusvereniging doet een dringend beroep aan de zinnelijke vrouwen en meisjes, die nu in schoonmaaktijd de winterstof de deur uit wijzen om te denken aan een werk van naastenliefde. Voor enige gezinnen, overbelast met kinderen, is een gebrek aan onder- en bovenkleding nijpend geworden en waarin dringend nodig moet worden voorzien.’*

Zo ging het er aan toe in een ‘verzuilde’ samenleving, waar alles en iedereen binnen de eigen ‘zuil’ problemen oplosten. Deze verzuiling ging nog veel verder. De katholieke armenzorg gaf haar ‘noodlijdenden’ briefjes mee voor brood, melk en vlees. Deze konden worden ingeleverd worden bij katholieke bakkers, melkboeren en slagers. De armenzorg verdeelde de briefjes netjes over de verschillende katholieke winkeliers. Alles werd zorgvuldig bijgehouden en verantwoord.

In Dinteloord verschaftte het Hervormd Armenbestuur begin 1900 ‘s winters, bij wijze van werkverschaffing, breiwerk aan vrouwen en meisjes. Voor een lood wol werd in 1908 3 cent betaald en op die manier kon men op een dag 30 cent bijverdienen.

In Nieuw-Vossemeer leefde in 1878 bijna een kwart van de bevolking, 267 van de in totaal 1146 gezinnen, van de bedeling. Deze gezinnen ontvingen wat geld, brood en schoeisel. Vaak kon men uit een gaarkeuken soep krijgen. Het is opmerkelijk dat Commissaris van de Koningin

Van Voorst tot Voorst tijdens zijn bezoek in 1904, ruim 25 jaar later, de opmerking maakte dat er in Nieuw-Vossemeer, behalve een enkele weduwe, in de gemeente geen armen meer waren. Naar zijn mening was er voor de arbeiders voldoende werk, zelfs in de winter. Bij deze formulering dient rekening te worden gehouden met wat destijds in de ogen van baron Van Voorst tot Voorst onder het begrip ‘arm’ werd verstaan.

Armoede heerste niet alleen op het platteland van West-Brabant. Eind negentiende eeuw brak er in veel landen van Europa opstand uit vanwege de heersende armoede en de slechte arbeidsomstandigheden. Er was sprake van groeiende klassenbewustzijn en vooral in geïndustrialiseerde gebieden ontstonden goed georganiseerde vakbonden. Deze dwongen middelen stakingen verbeterde arbeidsomstandigheden en hogere beloning af.

In Nederland kwam de industrialisatie relatief laat op gang en daarmee de opkomst van de vakbeweging. De groei binnen de vakbeweging kreeg ook te maken met verzuiling. In de landbouwgebieden was de organisatiegraad laag en wilden de leiders van zowel de katholieke als de protestantse kerk hun grip op de arbeidersbeweging houden. Dit lukte niet altijd. Ook binnen de eigen geleiden waren er recalcitrante figuren.

Een Rode Kapelaan en een Rode Dominee

In 1894 werd kapelaan Jan van den Brink in Kruisland aangesteld als opvolger van kapelaan A.P.W. Hopmans, de latere bisschop van Breda. Van den Brink had gestudeerd en promoveerde in 1893 in de theologie. Daarna was hij naar Rome gegaan. Waarschijnlijk is hij beïnvloed door encycliciek Rerum Novarum van Leo XIII. In deze encycliciek werden de slechte werk- en leefomstandigheden van arbeiders beschreven en aan de kaak gesteld.

Van den Brink verdiepte zich in socialistische schrijvers waaronder de theorieën van Karel Marx. Hij droeg dit gedachtegoed uit en beriep zich bij zijn keuze voor het socialisme op het evangelie. Hij wenste nadrukkelijk een bijdrage te leveren aan het verbeteren van de leefom-

De kapelaan Jan van den Brink (links) en Petrus Hogmans

De weeshuizen aan de Gasthuisstraat in Steenbergen

R.K. Gasthuis, 1915 | © archief Ad van de Par

Het R.K. Gesticht Gasthuis aan de Kleine Kerkstraat, rond 1923 | © archief P.A. Vermeulen

standigheden van de arbeiders. Zijn socialistische ideeën brachten hem vele malen in conflict met de katholieke leiders, de bisschop van Breda voorop. In 1904 werd hij lid van de SDAP, de Sociaal Democratische Arbeiders Partij. Na meerdere schorsingen zegde hij zijn priesterschap op om zich actief met de politiek bezig te houden. In 1912 huwde hij Maria Jacoba Hendrika Mumsen. Hij overleed op 6 februari 1933.

Van den Brink was slechts enkele maanden kapelaan in Kruisland. Helaas is niets van zijn activiteiten daar bewaard gebleven, maar het staat vast dat deze 'Rode Kapelaan' zijn mening over een meer sociale samenleving met verbeterde omstandigheden voor arbeiders, hun gezinnen en hun kinderen, niet onder de kerkbanken of preekstoel gestopt heeft.

Niet alleen de katholieken kenden in deze roerige tijd van sociale onvrede vanaf de kansel een voorvechter voor meer maatschappelijke rechtvaardigheid.

Op 10 oktober 1915 deed dominee Gerard Karel van der Horst zijn intrede in de Hervormde Gemeente Steenbergen. Hij moet een bijzondere man zijn geweest, die de geuzennaam 'De Rode Dominee' kreeg.

Rond de eeuwwisseling trad binnen de Gereformeerde kerk een nieuwe generatie theologen naar voren, niet langer liberaal, maar meer sociaal-democratisch en soms zelfs uitgesproken 'rood'. Tot deze laatste richting behoorde dominee Van der Horst. Hij was een man met een bewogen inzet voor de sociaal zwakkeren.

Van der Horst begon zijn pastoraal werk uiterst actief. Al binnen een week richtte hij een zondagsschool voor kinderen op. Dit werd een succes. Na enkele weken kwamen er wekelijks meer dan vijftig kinderen. In De Heen kwam een dependance. De progressieve 'Rode Dominee' had minder succes met twee andere ideeën. De kerkenraad stemde niet in met de oprichting van een afdeling van de Vereniging van Vrijzinnig Hervormden en een afdeling van de Nederlandse Protestantse Bond. De kerkenraad had in 1916 wel sympathie voor beide groeperingen, maar hield de boot af. Het was vermoedelijk te progressief voor Steenbergen.

Zoals gezegd waren de sociale voorzieningen in Nederland in het begin van de twintigste eeuw van overheidswege gering. Vaak ging dominee Van der Horst persoonlijk met de pet rond voor steun aan zieke of bedlegerige bejaarden. Deze droegen Van der Horst dan ook op handen. Voor een groot deel van de gemeente was hij echter te modern vrijzin-

'Rode dominee' Van der Horst trok zich de grote mate van sociale ongelijkheid aan

nig. Zijn preken leidden tot misverstanden en irritaties. Men verweet hem koningin Wilhelmina te hebben beledigd. Hij toonde mogelijk enige sympathie voor de socialistische voorman Troelstra. Deze predikte in 1918 tevergeefs de revolutie en stelde dat het koningshuis had afgedaan. Van der Horst's morgenrood gekleurde visie zal hem door een groot deel van de gemeente niet in dank zijn afgenomen. Voor de sociale dominee betekende dit dat hij moest vetrekken. Op 5 oktober 1924 nam hij afscheid van Steenbergen, om hierna aan het werk te gaan in het Friese Deersum.

Het was geen toeval dat beide geestelijken zich de sociale ongelijkheid aantrokken. De zorg voor de armen en wezen was eeuwenlang een daad geweest van christelijke naastenliefde. Al in de 14de en 15de eeuw stonden in veel steden armenhuizen, ook wel gasthuizen genoemd.

Gasthuis

In de archieven van Steenbergen werd voor het eerst in 1431 melding gemaakt van een gasthuis. Archeologisch onderzoek doet vermoeden dat dit gasthuis zelfs ouder was. Over de begintijd van dit gasthuis is verder weinig bekend. Er zijn meer gegevens uit de 16de eeuw.

De inkomsten van het gasthuis bestonden uit de opbrengst van huizen en landerijen, die ooit aan het gasthuis waren geschonken. Ook moest het 22ste deel van de inkomsten van de windmolens aan de armenzorg worden afgedragen. Tevens werden in de kerk speciale collectes gehouden. Een gasthuismeester moest voor de inkomsten en uitgaven van het gasthuis rekening en verantwoording afleggen bij het stadsbestuur.

In 1657 besloot het gasthuisbestuur om de fondsen voortaan uitsluitend te gebruiken voor arme weeskinderen. Uit die tijd dateert de naam Armenweeshuis.

De dagelijkse leiding van het Armenweeshuis werd gevormd door een of meerdere binnenvaders en binnenmoeders. Ze werden ook wel waard en waardin genoemd, een verwijzing naar de oude bestemming van letterlijk gasthuis of gastenverblijf voor reizigers en pelgrims.

In een reglement werden hun taken vastgelegd. Een van de bepalingen daarin was dat zij de weeskinderen 'in de fundamenten van de gereformeerde religie' moesten onderwijzen. Door deze bepaling werden de kinderen van overleden katholieke ouders vanzelf protestant opgevoed. Dit tot grote ergernis van de katholieken.

Tot de Franse Revolutie gingen de gelden van de stad alleen naar de door de overheid goedgekeurde, gereformeerde instellingen, dus alleen naar dit gereformeerde Armenweeshuis.

Pas in 1797, onder Frans bewind, werd door het stadsbestuur besloten, dat in het vervolg ook katholieke kinderen in het weeshuis geplaatst konden worden. Maar dat kon en mocht niet in dezelfde ruimte. In 1799 waren er 33 katholieke en 6 protestantse weeskinderen opgenomen. Van een echte scheiding was nog geen sprake.

De protestanten maakten bezwaar tegen de komst van de katholieke kinderen en gingen in beroep bij de Raad van Binnenlandse Zaken. Deze stelde voor om tussen de twee afzonderlijke afdelingen een scheidingsmuur te maken.

In 1803 kwam het voorstel dat zowel de katholieke als de protestantse wezen ieder een eigen weeshuis zouden krijgen. Het oude gebouw ging geheel over naar de katholieken. De protestanten kregen een nieuw kleiner gebouw ernaast. Alle bezittingen werden verdeeld in twee gelijke delen. Op de kadastraal kaart uit 1830 staan beide gebouwen aan de Gasthuisstraat, de huidige Blauwstraat.

Kort daarna werden de kapel en delen van het complex waarin het garnizoen gehuisvest was gesloopt. Het garnizoen was betrokken en Steenbergen had zijn functie als vestingstad verloren.

Het gemeentebestuur stelde reglementen op met de rechten en plichten van de binnenvader, binnenmoeder en de kinderen. De tientallen kinderen kregen uniformpjes van blauw kassaai (gestrepte wol) met een rood biesje op de schouders.

Charitas

Naast het R.K. Weeshuis en het Hervormd Weeshuis nam in 1853 een groep zusters vergezeld van Moeder Theresia, de leidster van de Congregatie, een voormalig gebouw van de gendarmerie in de Kleine Kerkstraat in gebruik als gasthuis. De zusters begonnen niet direct met de verzorging van zieken en ouden van dagen, maar met het openen van een bewaarschool. Door zuinig beheer en veel giften kon men de panden verbouwen en nieuwe aankopen. Naast de bewaarschool kwam ook een naai- en breischool.

In 1870 werd een begin gemaakt met de verzorging van enkele zieken en bejaarden. Daarna legden de zusters zich steeds meer toe op de verzorging van armen, gebrekkigen en ouden van dagen. Het werd zo steeds meer een Gast- en Ziekenhuis. Op 21 april 1876 werd de eerste steen gelegd voor een kapel die op 7 mei 1876 door Mgr. Van Beek werd ingezegend.

In de periode tussen 1890 en 1910 verbleven veel hulpbehoevenden in het Gasthuis. Het aantal zusters breidde uit tot meer dan dertig. In 1905 werd het moederhuis van de zusters verplaatst naar Roosendaal, maar er bleven er ook nog veel achter in Steenbergen. In dat jaar verzorgden zij 153 ouden van dagen, 14 pensioengasten en 28 zieken. De zusters behielden de ziekenafdeling meer en meer als een zelfstandig ziekenhuis.

Op 3 december 1918 brak een brand uit waarbij veel gebouwen werden verwoest. Hierdoor raakten 60 vrouwelijke inwoners van het gasthuis en 56 zusters dakloos. Zij werden ondergebracht bij particulieren en in de klaslokalen van het Weeshuis. Later zouden ze naar Roosendaal vertrekken. De mannenafdeling bleef gespaard. Deze bewoners bleven in het Gasthuis.

Pas in 1921 was de schade hersteld en waren de gebouwen vernieuwd. Het eerdere 'Sint Elisabeth Gesticht' kreeg nu de naam 'R.K. Gesticht Gasthuis'. Het was een imposant gebouw in de Kleine Kerkstraat dat telkens werd uitgebreid. In 1925 volgde een vergroting van het gebouw voor de bewaarschool en een pensioen voor schipperskinderen. In 1928 werd het gasthuis vervolgens uitgebreid met een operatiekamer, een laboratorium en een röntgenkamer, waarmee de stad over een volwaardig ziekenhuis beschikte. In 1980 is het oude bejaardenhuis afgebroken en vervangen door wat nu Onze Stede heet. De laatste zusters verhuisden toen naar het moederhuis in Roosendaal.

Koninginnedag in Dinteloord, 1913 | © West-Frislands Archief

Smid Piet Weijers uit Kruisland, 1941 | © Kroniek Kruisland

Ondanks een wet die hen moest beschermen, leden de trekhonden vaak een miserabel leven. Te zware belasting, slechte voeding, verwaarlozing en mishandeling kwamen vaak voor. Dit leidde al in 1912 tot de oprichting van de 'Anti-Trekhonden bond'.

In de loop der jaren nam het aantal trekhonden af. Gemotoriseerde bakfietsen en de driewieler met de toepasselijke naam 'IJzeren hond' namen het werk over. In 1961 maakte de Wet op de Dierenbescherming de oude trekhondenwet overbodig. De in 1964 opgerichte Dierenbescherming heeft zich direct succesvol ingezet voor het verbod op trekhonden. In ons land zijn ze verdwenen.

Uitspraken als dat iemand 'een hondenbaan' of een 'hondenleven' heeft, verwijzen naar de inzet van trekhonden in de eerste helft van de 20ste eeuw.

Paarden

Veel vaker dan honden zetten de boeren paarden in als trekdiër. De mens gebruikt paarden al sinds de tijd dat hij het land bewerkt. Ook voor het leger waren paarden belangrijk. Ze deden dienst voor de cavalerie en trokken de oorlogskarren en kanonnen. Paarden waren strategische elementen in de oorlogsvoering. Het invoeren van paarden in oorlogstijd was daarom strikt gereguleerd. In 1595, tijdens de Tachtigjarige Oorlog, mochten in Steenberg en alleen na toestemming van de admiraliteit paarden voor de landbouw worden ingevoerd. Deze paarden werden gemerkt en er moesten lijsten worden opgesteld waar en voor wie het paard werd ingezet.

In 1717 gaf stadhouder Willem V de stad Steenberg en toestemming voor het houden van een paarden- en beestenmarkt. De markt verliep na verloop van jaren, maar werd een eeuw later in 1819 in ere hersteld. Hij werd gehouden op de tweede maandag van de maanden april en november.

Fokker van trekpaarden Pieter Geluk | © archief De Nijzen Aenraas

Ook Dinteloord kende een paardenmarkt. Deze was vooral aan het eind van de 19de eeuw succesvol. In 1899 zouden meer dan 600 paarden op de markt hebben gestaan.

Een van de grote fokkers van trekpaarden in Dinteloord was Jacob Geluk, Koningsoordlijk nr. 2. Hij had op enig moment tien paarden op zijn boerderij. Geluk wilde niet langer afhankelijk zijn van anderen en legde zich toe op het zelf fokken van trekpaarden. Zo ontstond in 1915 de Trekpaardfokkerij stal J.C.A. Geluk. De stal was succesvol. Zijn dekhengsten werden in de omgeving veel gevraagd. Ook zijn merries waren gewild en vielen vaak in de prijzen. De merries Cula de Dinteloord (1928) en Anna de Dinteloord (1928) genoten bekendheid in heel Brabant.

In Nieuw-Vossemeer zou in 1920 voor 110.000 gulden een hengst worden verkocht

In Kruisland werd tevergeefs getracht ook daar een paardenmarkt op te zetten. Op de paardenmarkt van 1904 stonden slechts enkele paarden.

Bijzonder is de aantekening van de Commissaris van de Koningin baron Van Voorst tot Voorst tijdens zijn bezoek in 1920 aan Nieuw-Vossemeer, dat toen een bloeiende paardenfokkerij kende. In 1920 zou een hengst verkocht zijn voor 110.000 gulden! Bij de keuring werd het dier echter afgekeurd wegens cornage. Dit is een paardenziekte die bestaat uit de verlamming van een van de stembanden en daardoor een moeizame ademhaling. Een herkeuring in Dordrecht bevestigde de ziekte. De verzekeringsmaatschappij weigerde de schade te vergoeden en ook het beroep daartegen werd verloren. De koop ging niet door. Vervolgens werd een andere hengst verkocht, maar de prijs bedroeg 'slechts' 25.000 gulden, wat in 1920 ook een enorm bedrag was.

Door de opkomende mechanisatie van de landbouw, halverwege de 20ste eeuw raakten trekpaarden meer en meer overbodig. Ze verdwenen niet helemaal uit beeld, maar tractoren namen het werk wel over.

De paarden, geiten, honden en varkens hadden veel werk betekend voor de veeartsen. In 1908 waren in Steenberg en drie veeartsen, meer dan het aantal huisartsen in het stadje.

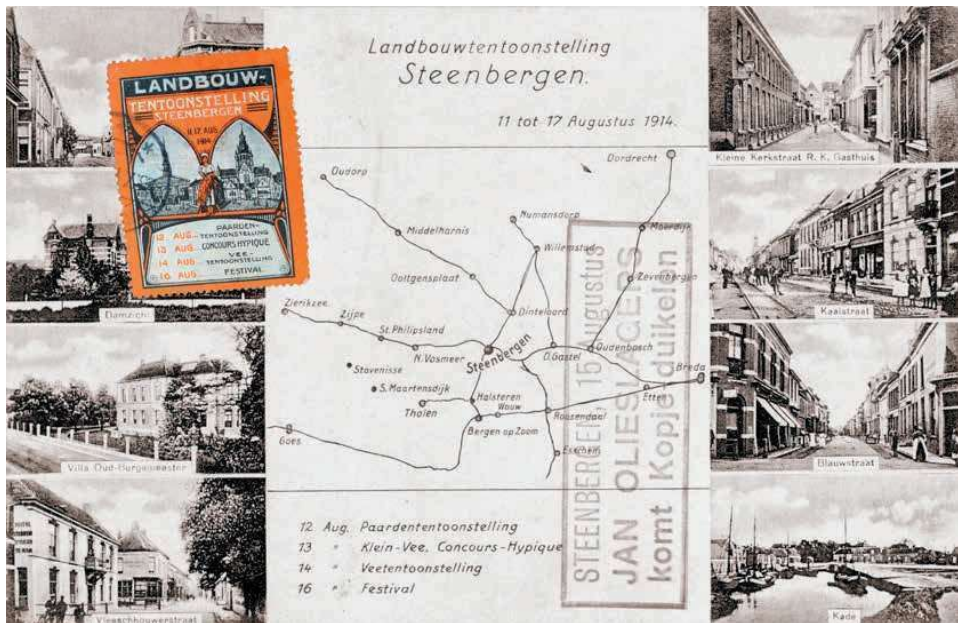
LANDBOUWTENTOONSTELLING

PASSEND IN DE AGRARISCHE OMGEVING waren grote Landbouwtentoonstellingen. Ook in Steenberg en werden deze gehouden. Dit betekende een feestweek voor de boeren, voor de hele stad en voor de wijde omgeving. Al in 1870 werd een landbouwtentoonstelling georganiseerd die duizenden bezoekers trok. Het aantal paarden, koeien, pluimvee en ander vee was in de ogen van een verslaggever van een krant uit Bergen op Zoom enorm. Na de opening bij het stadhuis gingen men in optocht richting tentoonstellingsgebouwen. Voorop liep het muziekgezelschap Vlijt en Volharding. De modernisering was vertegenwoordigd met nieuwe landbouwwerktuigen, gereedschappen en garelen. Er waren keuringen van vee en van werktuigen, gevolgd door de prijsuitreikingen. Het feest werd afgesloten met een enorm vuurwerk. Het gehele gebeuren was een enorm succes.

In 1914 bestond het plan om het nogmaals groots op te zetten. Er moesten tentoonstellingsgebouwen en schuttingen verrijzen. Plaatselijke aannemers konden hierop inschrijven. Op het terrein werden eettenten, fruitkiosken, wc's en fietsenrekken verpacht.

Het programma van 11 tot 17 augustus 1914 zag er perfect uit. Er stonden paarden, klein- en grootvee tentoonstellingen gepland, alsmede tentoonstellingen voor land- en tuinbouwproducten. Bloemperken moesten het nijverheidsgebouw opfleuren en een parcours werd aangelegd voor de ringrijderij. Het aantal paarden voor de tentoonstelling was enorm, meer dan 215 paarden stonden ingeschreven.

Vliegenier Jan Olieslagers zou voor het hoogtepunt zorgen. Met zijn vliegtuig zou hij buitelingen boven het tentoonstellingsterrein maken.

De eerste landbouwtentoonstelling van 1914 in Steenbergen werd afgelast in verband met het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog | © archief Ad van de Par

Maar helaas, de tentoonstelling ging niet door. De uitbraak van de Eerste Wereldoorlog deed het stadsbestuur besluiten alles af te gelasten.

In 1926 werd van 27-31 juli weer een grote land- en tuinbouwtentoonstelling georganiseerd in Steenbergen. Deze vijfdaagse tentoonstelling vond plaats op een groot terrein aan de Nassaulaan. De manifestatie was ingericht in verschillende afdelingen; akkerbouw, bijenhouderij, handel en nijverheid, hoefbeslag, pluimvee en konijnen, rundvee, schapen en geiten, tuinbouw, varkens en zuivelbereiding. Volharding en Amicitia gaven concerten in een muziektent. Automobielen en motoren vormden het hoogtepunt. Er waren behendigheidswedstrijden voor automobilisten en motorrijders. Ook nu weer werd het feest afgesloten met een groot vuurwerk. Bij de bijzondere paardenkeuring vielen stamboekhengsten met mooie namen als Orange de Zuiddorpe uit De Heen, Gustaaf van Dinteloord, Teun Kladde en Lion de Flandre uit Steenbergen in de prijzen.

Vanaf 1924 werd elke donderdag op het Marktplein een veemarkt gehouden. Later werd dit steeds meer een varkensmarkt. Nog jarenlang kwamen veeboeren in hotel Van Tilburg bij elkaar om te handelen. In 1961 kwam hier formeel een einde aan.

Paarden en pony's bepaalden nog lang het straatbeeld. Elk dorp of stad kende eigen verenigingen. Veel daarvan bestaan inmiddels niet meer. Op dit moment is alleen Paarden Sport Vereniging De Strieneruiters nog actief. Dit is een rijvereniging voor jong (vanaf 6 jaar) en oud! Zowel wedstrijdruiters als recreanten te paard of pony zijn bij deze vereniging te vinden.

VAN PAARDENKRACHT NAAR MACHINEKRACHT

AL VAN OUDSHER WAREN DE STEDEN EN DORPEN, die nu de gemeente Steenbergen vormen, op de een of andere wijze met elkaar verbonden. De wereld was destijds klein en iedereen kende de buren. Men had elkaar nodig, of het nu voor de handel was, voor het werk of voor de familie.

Ging het reizen eeuwenlang met rijtuig of trekschuit, eind 19de eeuw kwam hier verandering in. De industriële revolutie bracht de stoommachine. Allereerst werd deze toegepast in almaar groter wordende fabrieken, die daarmee de ambachtelijke en kleinschalige werkplaatsen verdrongen. Daarnaast werd naar toepassingen gezocht om de stoommachine geschikt te maken voor transport. Het eerste praktische vervoermiddel werd stoomlocomotief The Rocket, gebouwd in 1829 door spoorwegpioniers vader en zoon George en Robert Stephenson.

Op 20 september 1839 werd de eerste spoorlijn van Nederland feestelijk geopend. De stoomlocomotieven 'Snelheid' en 'Arend' trokken de eerste trein met 38 kilometer per uur van Amsterdam naar Haarlem.

Het spoorwegnetwerk in Nederland breidde zich snel uit, ook in de omgeving van Steenbergen. In 1861 bestonden er plannen om Schouwen-Duiveland via Steenbergen te verbinden met Roosendaal. Deze plannen liepen op niets uit, zoals ook de plannen uit 1875 om een spoor-

Op 30 december 1892 liep de eerste tram meteen uit de rails

Paarden werden in de 19de eeuw vervangen door machines

weg aan te leggen tussen Brouwershaven en Steenbergen sneuvelden. Het was vooral de terughoudendheid van de gemeenteraad van Steenbergen die de plannen telkens frustreerde.

De komst van de Zuid-Nederlandse Stoomtramweg Maatschappij (ZNSM) bracht verandering. Gemeenten traden nu gezamenlijk op. Er moest een lijn aangelegd worden tussen Breda en Steenbergen. Dit geschiedde in fases. Allereerst werd het gedeelte Steenbergen-Roosendaal-Kruisland-Gastel-Oudimbosch gerealiseerd. Dit traject werd op 30 december 1892 in gebruik genomen.

De Steenbergse Courant schreef lyrisch: *'De tram kwam aansnellen en half Steenbergen kwam hem verwelkomen. Jong en oud vloog naar de Grootte Straat; de schaatsenrijders verlieten de prachtige ijsbaan; de koffiehuisen liepen nagenoeg leeg; de biljarter liet een 'mooie' bal, de dominospeler een 'niet te verliezenspel', de kaarter een 'vijftiende' in den steek, om toch maar niet te laat te komen.'*

De eerste tram werd verwelkomd door de muziekgezelschappen Volharding en Amicitia en er klonken saluutschoten. Wien Neerlands Bloed en het Wilhelmus werden gespeeld. Het voltallige gemeentebe-

stuur wachtte de tram op bij het stadhuis. De tram vertrok om kwart over drie richting Roosendaal. In de Boonhil liep de tram uit de rails. Met vereende kracht had men hem na 2 ½ uur weer op de rails en kon hij alsnog naar Roosendaal. Dit voorval was tekenend voor de eerste jaren: de stoomtram ontspoorde nog wel eens.

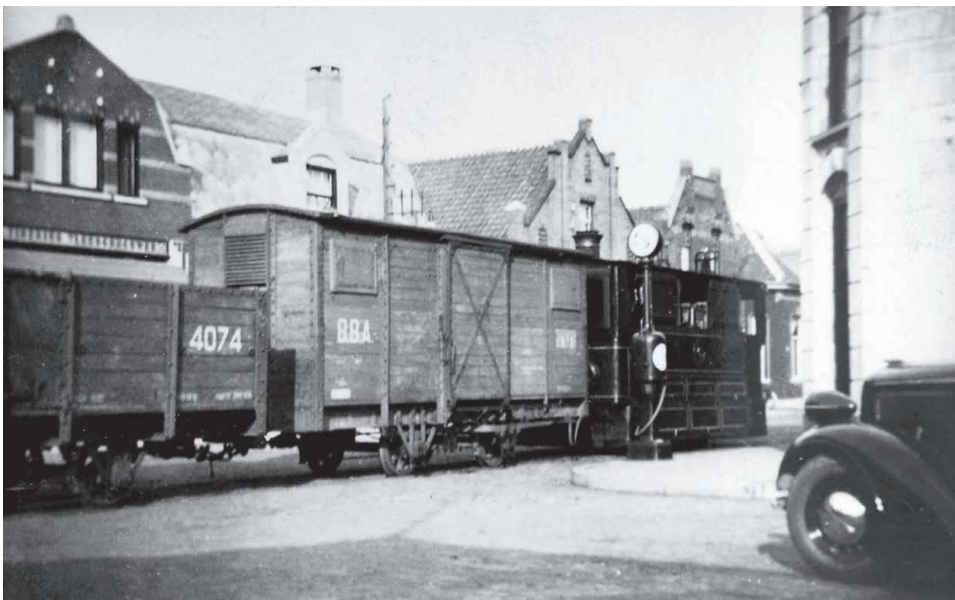
Op 30 augustus 1899 was de lijn naar Halsteren gereed en op 30 april 1900 de verbinding naar het veer bij Zijpe. Dit gebeurde door een andere Spoorwegmaatschappij, de RTM (Rotterdamse Tramweg Maatschappij). Door de koppelingen van deze lijnen verrees er op de kade een complex tramstation. Het was het ontmoetingspunt van ZNSM en RTM.

De tram stopte ook in Kruisland. Tot in de jaren '30 kon worden opgestapt in wat 'Het Hoekje' genoemd werd, de halte tegenover café Lauwen. Het Hoekje was tevens een laadplaats, Wissel genaamd.

De in 1900 door RTM geopende verbinding tussen Anna-Jacobapolder en Steenbergen was van belang voor Nieuw-Vossemeer. De tram had hier drie haltes. De tram reed tot de watersnoodramp van 1953 en werd daarna opgeheven.

De Steenbergse tramlijn, 1939 | © archief JCHM Nuisen

De tram in de Molstraat in Steenbergen, 1937 | © Dami Koevoets

Naast het personenvervoer waren de verbindingen van groot belang voor het vervoeren van bieten. Van de 190 goederenwagens van de ZNSM waren 61 wagens in beheer van de diverse suikerfabrieken.

Suikerbieten werden eveneens door schepen aangevoerd. De vloot bestond in toenemende mate uit stoomschepen. Deze onderhielden ook vaste diensten op Dordrecht en Rotterdam. Ook vanuit Dinteloord verzorgden beurtschippers een vaste verbinding naar deze plaatsen.

De tramverbinding betekende niet dat alle plaatsen rond Steenbergen beter bereikbaar waren. Vooral Dinteloord bleef een probleem.

In 1882 had Van Sprundel al een omnibusverbinding van Dinteloord naar Stampersgat, Oud Gastel en Roosendaal opgezet. Dit werd geen succes en al enkele jaren later stopte deze verbinding. De gemeente Dinteloord weigerde het verlies te compenseren. In 1886 werd de veerdienst op Ooltgensplaat gestaakt. Vervolgens lag Dinteloord er geïsoleerd bij. Een postkar, met plaats voor vier tot zes passagiers bood enige uitkomst.

In 1889 kwam een vaste omnibusverbinding met Willemstad tot stand. Tevens kwam er een tussen Dinteloord en Steenbergen. Pieter van Sliedrecht zou deze dienst vanaf 1 mei 1902 gaan onderhouden.

De omnibus, een groot rijtuig getrokken door paarden, had naast het vervoeren van passagiers een functie ten behoeve van de groeiende postvoorziening.

Ondanks veel ideeën, voorstellen en plannen kwam er geen tramverbinding naar en van Dinteloord, waarna het dorp in actie kwam. In 1899 dienden 127, voornamelijk vooraanstaande inwoners een verzoekschrift

in bij het gemeentebestuur. Men was zeer verontwaardigd dat de gemeente geen subsidie had verstrekt. Wethouder Pieter Cornelis Vogelaar achtte de tram niet in het belang van de gemeente. Hij stelde: 'Vele neringdoende schippers en vrachtrijders zullen daarvan schade ondervinden en ook de sabbat zal geschonden worden, daar het dan op dien dag een soort kermis zal worden.'

Later werd op het besluit teruggeko- men en werden plannen gemaakt en tracés uitgewerkt. De suikerfabriek echter had niet veel belangstelling voor dit type verbinding. De fabriek beschikte over uitstekende scheepvaartverbindingen. Mede daardoor werd het een letterlijk en figuurlijk moeizaam traject. De exploitatie kwam niet rond. Voor de provincie Brabant bleef ook de invloed van de Rotterdamse Tram Maatschappij een lastige hobbel. In de Dinteloordse straten verschenen uiteindelijk geen spoorrails. Omnibussen bleven het vervoer verzorgen, totdat rond 1923 autobus- sen gingen rijden.

Pieter Johannis van Sliedrecht,
Rijtuigverhuurder to **DINTELOORD,**
loeft 1 Mei 1902 aan

OMNIBUSDIENST
Dinteloord-Steenbergen v. v.
geopend voor zes personen,
ad **40 cent** per persoon enkele reis;
Kinderen beneden 10 jaar half geld; handbagage vrij.

Uren van vertrek uit Dinteloord
Iederen dag,
's morgens 4.40, 's middags 12.05 en 's avonds 6.10,
Amst. tijd.

Uren van vertrek uit Steenbergen
Iederen dag,
's morgens 9.20, 's middags 1.05 en 's avonds 7.30,
Amst. tijd.

Uren van aankomst telkens 50 minuten na het vertrek.
Op Zon- en erkende feestdagen zal alleen 's morgens op ge-
melde uren van Dinteloord en Steenbergen worden gereden.
Plaatsen tot het in- en uitlaten van reizigers zijn de
postkantoren van beide plaatsen.

De ONDERNEMER
Stoomdrukk. F. A. Vermeulen, Steenbergen.

De omnibus-verbinding tussen Dinteloord en Steenbergen

Bekendmaking.

Teneinde misverstanden te voorkomen, deelen wij het geachte publiek van Dinteloord en omstreken mede, dat
alleen de afdeling autobusdiensten
vanaf 17 December 1934 zal overgaan aan de B.B.A.
Onze verdere afdelingen, t.w. het
bekende taxi- en luxe verhuurbedrijf,
vrachtdiensten, touringcar en
garage-bedrijf
zullen door ons op nog meer intensieve wijze worden voortgezet.
Steeds gaarne voor Uwe opdrachten bereid, Aanbevelend,
N.V. Autobedrijf D A R V I
v.h. Gebr. de Rooy - Bergen op Zoom.

DARVI VANAF 1887

IN 1826 HAD WILLEM VAN DE KAR met zijn vrachtkar een vaste dienst van Steenbergen op Breda en Roosendaal en reed Hendrik de Bruin twee keer per dag naar Roosendaal. De wagens werden getrokken door paarden en moesten het afleggen bij de komst van de tram.

Dinteloord kende een bekende vrachtrijder onder de naam DARVI, Dinteloords Auto Rij- en Verhuur Inrichting. In de volksmond stond deze afkorting voor 'Deze Auto Rijdt Voor Iedereen'. Vele generaties De Rooy maakten het bedrijf groot.

In 1887 zette Kees de Rooy de eerste stappen op weg naar een bloeiende onderneming. Met zijn duwkar werden goederen in de directe omgeving van de Dinteloordse Oostachterstraat vervoerd. Lag de bestemming verder weg, dan werd een mulezeel ingezet. Enige tijd later kon hij een huifkar en een paard aanschaffen. Hij startte een vaste bo- dedienst tussen Dinteloord, via Steenbergen en Halsteren, en Bergen op Zoom. Het waren lange werkdagen. De Rooy vertrok rond 04.30 uur en 's avonds om 19.00 uur was hij weer terug. Zijn beide zonen namen het bedrijf over en gingen ook naar Roosendaal rijden. Een van hun beste klanten was de Suikerunie.

In 1922 kochten zij een T-Ford-chassis en lieten daar een speciale

opbouw op maken. Deze was geschikt voor goederen, vee en personen. Er konden 16 passagiers in. Het aantal auto's nam toe en het perso- nenvervoer groeide. Dit werd mede veroorzaakt door het uitblijven van een tramverbinding van en naar Dinteloord. In 1927 ontstond de offici- ele naam DARVI, met name omdat het personenvervoer floreerde. In de jaren dertig was het wagenpark van DARVI indrukwekkend. Naast lijndiensten bood men ook busreizen aan tot zelfs naar de bedevaart- plaats Lourdes.

Er kwam de nodige concurrentie. De ZNSM groeide uit tot BBA, de Brabantse Buurtspoorwegen en Autodiensten. Dit bedrijf werd door de overheid gesubsidieerd. In 1934 droeg DARVI bijna al zijn lijndiensten over aan de BBA. De tourafdeling bleef bestaaf bij DARVI.

Direct na de Tweede Wereldoorlog was er grote behoefte aan trans- port. De NV DARVI ging zich opnieuw en nadrukkelijker toeleggen op goedertransport. In de jaren vijftig groeiden de vracht- en verhuus- afdelingen sterk. De jaren tachtig verliepen minder succesvol. In 1987 werden de aandelen DARVI verkocht aan Meelis Transport, maar de naam DARVI bleef generaties lang bestaan.

In 1927 werd de DARVI-busdienst operationeel | © archief Piet Pleijouw

Het 'Veer' van Tona, 1930 | © archief Ad van de Por

Het Nieuwe Veer, of het 'Veer van Tona', 1952 | © archief Ad van de Por

DE VEERTJES

IN EEN WATERRIJK GEBIED met slechte wegen was men vaak aangewezen op veerdiensten, waarvan er heel wat waren in deze omgeving.

Sinds de inpoldering van de Oud-Prinslandse polder bestond er een veerverbinding aan de Zuidzeedijk. Deze werd het Oude Veer genoemd. In 1650 kwam er een tweede verbinding op de hoek Mariadijk-Boompjesdijk. Dit werd het Nieuwe Veer genoemd. Lodewijk Napoleon zou hier gebruik van hebben gemaakt tijdens zijn bezoek aan Brabant.

In de volksmond werd het Nieuwe Veer het Veer van Tona genoemd. Deze naam kwam van de laatste veervrouw, mevrouw Antonia de Jong-Jongeneelen. Ze woonde in het huisje aan de Dinteloordse kant van de rivier. Komend vanuit Steenbergse moest aan de bel worden getrokken, waarop Tonia naar buiten kwam. Door het trekken van een

houten klos over een staaldraad bracht ze het pontje naar de overkant, zo'n 30 meter hard sjoeren.

Tona werkte vaak van vier uur in de morgen tot negen uur in de avond. Het kon er druk en gezellig zijn. Veel kinderen gingen te voet naar school en ook veel landarbeiders die gingen krooien (in groepsverband landarbeid verrichten) maakten gebruik van het veer. Tona had in haar huisje ook een café. Vooral 's zomers kon het er druk zijn. In 1960 werd het veer opgeheven.

Ook van het Dintelsas naar Ooltgensplaat was een geregelde veerverbinding. In 1922 ging dit nog met een roeiboort, later met een motorbootje. Alleen voetgangers en fietsers konden worden overgezet. In 1932 kwam er een stoomboot die tevens auto's kon vervoeren. De firma Kraak, die de overtocht verzorgde, ging snel failliet. In 1935 begon de N.V. 'Van de Schuyt' met een grote stoomboot een geregelde dienst. Daarmee konden ook vrachtauto's overgezet worden. Na de aanleg van de Haringvlietbrug in 1964 was het varen niet langer rendabel en werd de veerdienst opgeheven.

Nieuw-Vossemeer kende van oudsher twee veerverbindingen, die van het Botshoofd en van het Nieuwe Veer. Omdat geen nieuwe pachtters konden worden gevonden, werd het veer van het Botshoofd in 1886 opgeheven. Het Nieuwe Veer bleef nog lang in bedrijf, maar raakte na 1953 overbodig door de nieuwe brugverbindingen.

Al deze verbindingen zorgden ervoor dat men eenvoudig van de ene naar de andere plaats kon reizen en steeds minder gebonden was aan de eigen woonplaats. Dit betekende onder andere dat bijzondere evenementen, zoals tentoonstellingen, koningsfeesten of de kermis, door veel mensen uit de omgeving konden worden bijgewoond.

Bezoekt

gedurende
de Kermisdagen

Hotel

„CONCORDIA”

Kruispoort

prima dansmuziek

Prima consumptie

Nette bediening
Aanbevelend, M. HUIJSMANS

Een vooroorlogse advertentie voor de kermis

KERMIS

NAAST GROTE EVENEMENTEN als de land- en tuinbouwtentoonstelling was het vooral de jaarlijkse kermis die de sleur van alledag moest doorbreken en de armoede en ellende even deed vergeten.

Van oorsprong is een kermis een jaarmarkt ter gelegenheid van de inwijdingsdag of andere feestdag van de plaatselijke parochiekerk. Het woord kermis is een verbastering van kerkmisp of kerke-misse. Op deze dag stroomde het volk samen om de patroonheilige te vereren en zich vervolgens te vermaken.

Steenbergen kende al in 1331 een jaarmarkt. Op 2 december 1331 gaf Hertog Jan de poorters van Steenbergse het recht een jaarmarkt te houden, ingaande op 'elken sente Pietersdaghe dat oest ingaat'. Men kreeg dezelfde rechten als de stad Antwerpen met haar jaarmarkt van Pinksteren. (Oest is de maand waarin geoogst werd en dat was augustus. De bevrijding van Petrus werd gevierd op 1 augustus.)

Zeer waarschijnlijk hield de jaarmarkt rechtstreeks verband met de inwijding van het eerste kerkje in Steenbergse. Deze jaarmarkt was een heuse feestdag met potsenmakers, minnezangers, kramers en kooplui. Gedurende de eeuwen groeide het jaarfeest uit tot een grote kermis. Begin 19de eeuw waren het nog voornamelijk kraampjes met allerlei

koopwaar en lekkernijen. Later verschenen de eerste draaimolens, veelal voortbewogen door paarden. Het jolige vertier en de rijkelijk vloeiende drank zorgden soms ook voor problemen en geweld. Niet iedereen in Steenbergse was er blij mee. De Steenbergse Courant meldde in oktober 1881 dat de kermis goed was verlopen en er 'geen ergelijke toonelen' hadden plaatsgehad. 'Als het zo blijft gaan, dan zullen er niet veel kermisvijanden meer gevonden worden.' Dit bericht was een van de eerste uit de in 1881 voor het eerst verschenen Steenbergse Courant. Sinds 1881 is deze krant een van de belangrijkste bronnen over het wel en wee van Steenbergse en haar inwoners.

Het jolige vertier en de rijkelijk vloeiende drank zorgden voor problemen

Gedurende de Kermis te Steenberg, op de bovenzaal van den Heer J. v. d. RIET, dagelijks

Concert Amusant

benevens

SOIRÉE CHANTANTE

te geven door een der gerenommeerde Gezelschappen, onder leiding van den Heer

CARTNER.

Met medewerking der Dames:

Mejuffrouw ROSALIE CROMOLAIN.

MIL. ELIZE VOLMAR.

MISS FLORIS MONTAQU.

Mejuffrouw ANNA MEETH.

Den geliefkoosden Hollandschen Character-Komiek, den Heer

C. L. MEETH.

Optreden van den Heer:

Abt. DE WINTER

Eerelid der Société Philantrophique te Anvers.

Pianiste: Mejuffrouw Elizabeth Meeth,

bekroond met den 1sten Prijs van het Conservatoire te Brussel.

Aanvang Matinee 's voormiddags 12 uur.

Concert Amusant 's namiddags . . . 3 uur.

Soir e Chantante 's avonds 8 uur.

Vrijdag en Zaterdag Matinee

Aanvang 12 uur. — Programma varieerend.

Entrée voor elke afdeeling 25 cent per persoon.

Van af 10 uren 's morgens tot 3 uren 's namiddags zijn op de Concertzaal kaarten te bekomen.

Even als altijd zullen de zeden in alles ten strikste geëerbiedigd worden.

DE DIRECTIE.

Niet iedereen hield zich met carnaval aan de regels. In Steenberg moest de politie een schot afvuren

Ook toen al kwamen de kermisexploitanten van heinde en verre naar Steenberg. Er werd wat vreemd aangekeken tegen deze in woonwagens levende families. De woonwagens werden bij aankomst doorverwezen naar de mestkade, zulks tot ergernis van raadslid Duijkers. Op de mestkade werd de paarden-, kocien- en varkensmest uit de straten van Steenberg verzameld. Het stonk er enorm. Duijkers noemde het in 1902 'mensonterend dat de regering van Steenberg een verblijfplaats aanwijst, die nog niet voor een dier geschikt is'.

In 1887 werd de kermis uitgebreid met een heuse stoom-carroussel. In 1891 was het aantal attracties opgelopen tot 59. In 1897 werd de kermis op verzoek van de directie van de Suikerfabriek verplaatst van oktober naar juli. Tot op heden is dit zo gebleven.

In de Steenbergsche krant beschrijft een reporter in 1899 wat hij zoal ziet op het kermisterrein.

'Op het terrein van de voormalige 'hooge sluis' staat de schouwburgtent, waar liefhebbers van de dramatische kunst hun hart kunnen ophalen. In de zaal van dhr. Van der Riet komt donderdag en de dagen erna het bekende gezelschap artiesten van dhr. Boesnach. Op de Markt vinden we de stoommolen, een goede bekende voor het Steenbergs publiek. Verder naar de Kruispoort treffen we de dwaaltuin, de tent van den hr. Hart, wiens specialiteiten-gezelschap een paar jaar geleden in de kermisweek alhier avond op avond voor een overvallig publiek optrad. Daarnaast was er een menagerie met echte levende beesten en een draaimolen. Natuurlijk ontbreken een fotografiententje niet, benevens de inrichtingen voor de jeugd zoo aantrekkelijk, de oliekoek-suikerwerk- en speelgoedkramen.'

De verslaggever besluit zijn opsomming met de woorden: 'Wij eindigen met de wensch dat de straten onzer goede stad deze week geen toneelen te zien mogen geven, die een fetsoneitlik mensch onwaardig zijn; dat geen schandelijke liedjes de ooren van erbare menschen mogen kwetsen en wij bevrijd blijven van de uitspattingen van bandeloosheid en broaddronkenheid'. Deze zaken hadden de kermis in het verleden vermoedelijk een slechte naam bezorgd.

De kermis uit 1912 kende bijzondere kramen als een luchtschommel, een tent met een kikvorschenkind (half mens, half kikvorsch), een worsttent en een tent met een dikke dame van ruim 400 pond. De verslaggever merkte op dat de grote menigte de kermis in ere bleef houden als gepast en gewenst. Gepast vanwege de weinige wanklanken en gewenst omdat na veel maanden van werken met noeste vlijt wel van enige ontspanning mocht worden genoten.

Onregelmatigheden en verkistingen waren er de oorzaak van dat de jaarlijkse kermis in Nieuw-Vossemeer in 1854 werd afgeschaft. Pas in 1911 hief de raad dit verbod op. In 1913 werd bepaald dat de kermis werd gehouden op de eerste zondag na 8 september. Dat het overmatig gebruik van alcoholische drank een probleem bleef, getuige het verbod in 1920 dat na vier uur in de middag geen sterke drank meer verkocht mocht worden.

VASTELLAVENT

EEN BIJZONDER FEEST was het carnaval. In het oud archief van Steenberg wordt al in het begin van de 14de eeuw de term Vastellavent vermeld. Dit is de dinsdag voor de aanvang van veertig dagen vasten. Kinderen gingen langs de deur, zongen liederen en kregen daarvoor wat zoetigheid of een centje. Dat er ook gefeest en gedronken werd, is vrijwel zeker. Om excessen op Vastellavent te voorkomen, waren in diverse plaatsen speciale verordeningen uitgevaardigd

In de 19de eeuw was de Vastenavond in veel, vooral Brabantse plaatsen een feestavond. Maar het werd niet, zoals nu, uitbundig op straat gevierd, maar in de beslotenheid van een zaal. Op straat was het verboden gemaskerd te lopen en men moest zich rustig gedragen. In 1913 hield Amicitia in Steenberg een Vastenavond-concert. Er waren toen ook voordrachten door komieken.

Niet iedereen hield zich aan de regels. Een twaalfstal verklede personen liep de politie te sarren. Dit mondde pal voor het raadhuis uit in een handgemeen. De politie voelde zich in het nauw gebracht, waarna het Chef Masseling en zijn agent Rogies te veel werd. Als waarschuwing vuurden zij een schot af en deelden ze met hun gummiknuppels een aantal rake klappen uit. De carnavalsgasten zouden het hebben uitgild van de pijn. Twee van hen werden gearresteerd en verdwenen in het cachot.

Ook op andere plaatsen liep dit besloten feest soms uit de hand, zoals in 1886 bij de Heense molen.

Na de moord op de Heense Molen poseert de politie bij het plaats delict. | © archief Martin Valkhoff

MOORD OP DE HEENSE MOLEN

ARTIKEL UIT DE IERSEKSCHEN EN THOOLSCHEN COURANT, VAN ZOMER 1886:

'Op Vastenavond heeft zich, naar wij vernemen, onder Steenberg en bij de Heense molen een verschrikkelijk drama afgespeeld. Zekere v. D. van Nieuw-Vossemeer moet in een vechtpartij twee personen doodlijk gewond hebben; een van hen overleed nog denzelfden avond, de ander stierf den volgende dag. Ook zijn, naar men zegt, nog twee personen ernstig verwond door den moordenaar, die spoedig gearresteerd werd en reeds naar Breda is vervoerd'

A.M. de Jong zou deze gebeurtenis gebruikt hebben voor zijn verhaal 'Het verraad'.

Twintig jaar later, tijdens de Eerste Wereldoorlog, werd carnaval helemaal verboden. Niemand mocht zich vermomd of verkleed op de openbare

Molen De Vos in Nieuw-Vossemeer | © archief Ineke van Middendorp

Pas in de jaren '50 van de 20ste eeuw kreeg carnaval de luister van tegenwoordig

weg bevinden. Dit was ook verboden in cafés en andere lokalen bestemd voor 'gezellig verkeer.' De krant meldde later dat iedereen zich aan de regels hield. Het was alleen in de kerken druk geweest.

Pas in de jaren '50 van de 20ste eeuw kreeg het carnavalsfeest de luister van tegenwoordig. Dorpen en steden kregen hun eigen carnavalsnaam: Nieuw-Vossemeer werd Vosse'ol, De Heen werd Strien-durpke, Dinteloord Peelodurp, Welberg werd Ral-dal en Steenberg Strienestad. In 1961 kende ook Kruisland (Pompedorp) zijn eigen feest met een kinderoptocht.

Maar de kermis en het carnaval kende ook een keerzijde. Dat was het overmatig alcoholgebruik.

Bierkragen van brouwerij Vergaart | © Mark Koenraadt

DRANK

HET AANTAL TAPPERIJEN, KROEGEN en herbergen nam in de loop van de 19de eeuw sterk toe. In elke straat was er wel een, in veel straten meerdere. In de Kaaistraat in Steenberg waren er zelfs negen. Het centrum telde minstens veertig kroegen. Kruisland had er zeven, De Heen vier en Notendaal zes. In Dinteloord waren er op zijn minst zeventien cafés. Daarnaast kwamen er in de polders steeds meer locaties waar alcohol geschonken werd, zoals op het Sas bij De Heen en bij het veerpontje van Tona. Vaak had men een vergunning om alleen dranken met weinig alcohol, zoals bier, te schenken. Onder de toeg echter stonden vaak de flessen jenever en andere gedistilleerde drank.

Naast kermis en carnaval bracht een paardenmarkt het nodige vertier in stad en dorp. In 1913 stonden er, zoals gebruikelijk in Dinteloord, tijdens de markt kramen en een draaimolen. Drank en draaimolen vormden geen goede combinatie.

Een zekere Piet Schouteren uit Steenberg betrad in beschenken toestand de draaimolen. De eigenaar van de draaimolen, Hendrik Roels, verzocht hem te betalen, maar dat weigerde hij. Toen Roels hem daarop uit de draaimolen wilde verwijderen ontstond een handgemeen. Burgemeester Bakker van Dinteloord en twee veldwachters grepen in. Zijn

Alcohol vormde op de kermis geen goede combinatie met de draaimolen

broer Frans schoot Piet Schouteren te hulp. Er ontstond een gevecht waarbij Piet Schouteren een stuk uit het oor van een van de veldwachters beet. Gelukkig waren er, waarschijnlijk niet toevallig, twee marchauses uit Steenberg aanwezig. Deze wilden de broers arresteren, die vervolgens het gevecht aangingen, met een beet in de hand van de marchaussee en een kneep in diens kruis. Aldus het relaas over de vechtpartij in het Rotterdamsch Nieuwsblad. De twee broers waren bekenden van justitie. Zij werden veroordeeld tot gevangenisstraffen van vier en twee maanden.

De bierwagen van Chiel Verzaart | © archief Ad van de Pol

Het gevecht was nieuws in veel kranten. De Nieuwe Tilburgse Courant schreef onder de kop 'Gruwelijke mishandeling van de politie in Dinteloord', dat drank de mens maakt tot een beest, brengt hem in schande en lijden, leidt hem naar de kerker, richt hem maatschappelijk en zedelijk te gronde.'

Het alcoholgebruik was hoog. Naast problemen met de openbare orde leidde het ook tot veel leed binnen de huisgezinnen. Het waren niet alleen mannen met alcoholproblemen, ook vrouwen en zelfs kinderen, dronken te veel.

Het is tekenend dat er een Sint Anna Vereniging werd opgericht. Hier konden moeders zich bij aansluiten, als zij beloofden dat zij hun kinderen vóór hun eerste communie geen alcohol lieten drinken.

Dat dit een groot probleem was, bleek uit de ingezonden brief van Sint-Nicolaas in de krant van december 1914. De Sint schreef dat hij op donderdag 3 december 1914 in de zaal van de heer Van der Riet geschenken ging uitdelen aan de kinderen van de Sint Anna Vereniging. Maar alleen die kinderen van wie de ouders plechtig beloofd hadden dat ze hun kinderen geen sterke drank en ook geen bier of zogenaamde 'zoete borreltjes' gegeven hadden, kregen een presentje.

Voor de moeders zelf werd de zogeheten Maria Vereniging opgericht. Op maandag 16 april 1906 was de Gummaruskerk geheel gevuld

met vrouwen die een lezing kwamen bijwonen van dr. Ariëns. De intentie was om een Maria Vereniging op te richten. Vrouwen en meisjes vanaf 12 jaar konden hier lid van worden. Deze moesten beloven zich te onthouden van sterke drank, zoals jenever, advocaat en dergelijke. Wijn en bier waren toegestaan, mits met mate gedronken.

De doelstelling van een Maria Vereniging was het tegengaan van het grote drankmisbruik. Het verhaal van dr. Ariëns bleek goed te vallen, want 118 vrouwen gaven zich direct op als lid en beloofden geen sterke drank meer te gebruiken. Slechts 10 vrouwen gaven zich op als geheelonthouder.

Ook in Nieuw-Vossemeer was een Maria Vereniging opgericht. Door de inzet van de geestelijkheid werd de eerder ter ziele gegane vereniging in 1915 heropgericht.

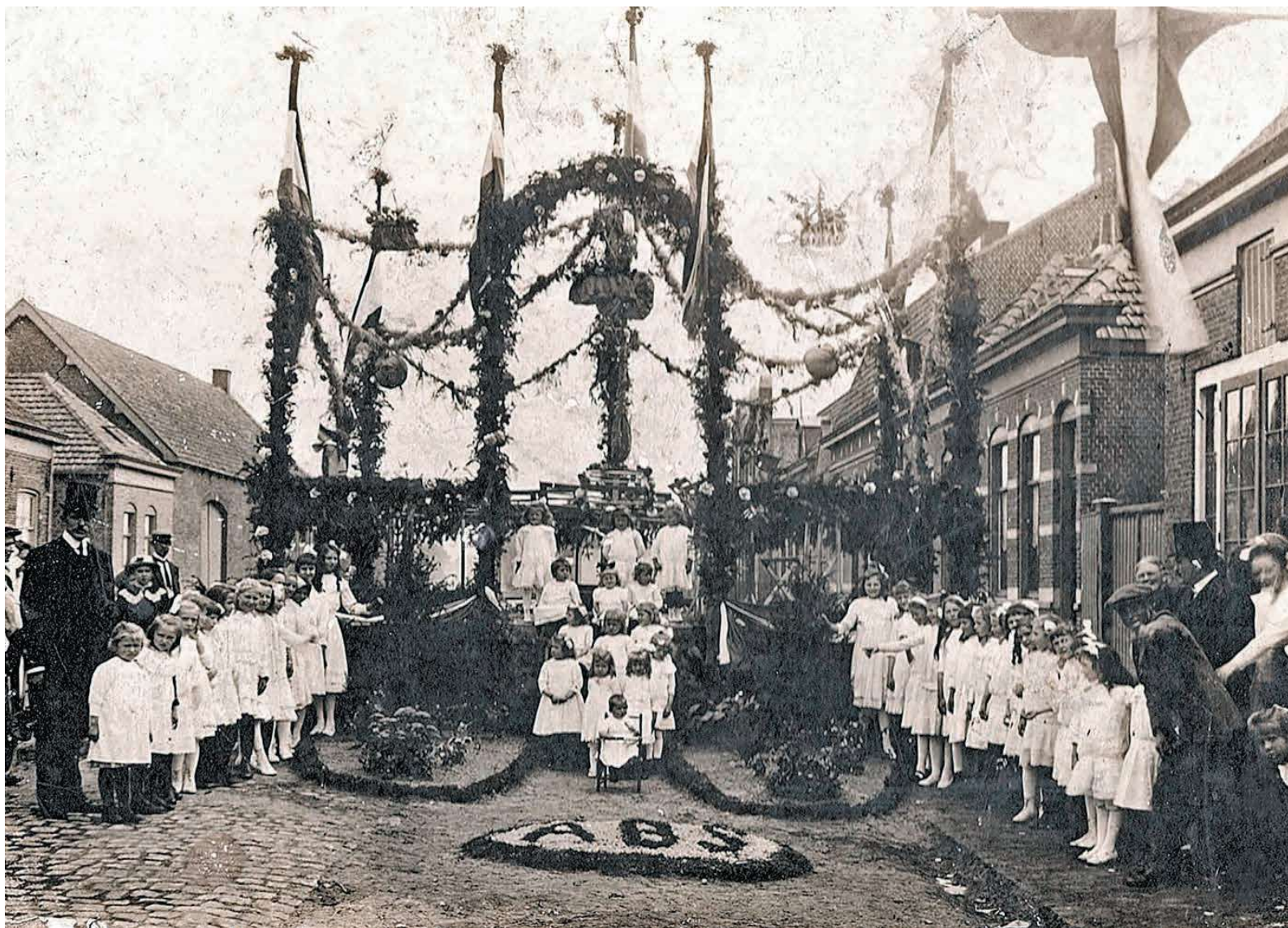
Johan de Vree uit Kruisland deed in dat jaar een oproep om in Kruisland opnieuw een Maria Vereniging op te richten. Dat zou ook in De Heen moeten gebeuren.

Met de komst van meer Maria Verenigingen werd het alcoholprobleem niet structureel opgelost. Na 1920 was er wel een daling. Drank was niet langer rechtstreeks gekoppeld aan armoede en zedelijk verval. Het aantal leden van zowel de Sint Anna als de Maria Vereniging nam af en beide verenigingen werden na verloop van tijd opgeheven.

De Sint Anna Vereniging werd opgericht om drinkmisbruik tegen te gaan

Vrouwen en meisjes vanaf 12 jaar moesten beloven zich te onthouden van sterke drank, zoals jenever. Wijn en bier waren wel toegestaan

Steenbergen, 14 september 1913. De nieuwe middenstandsvereniging Algemeen Biding Steenbergen zet de oprichting kuiser bij via een muziekfestival dat enkele dagen duurt. De foto toont het feestelijke blauweind | @archieff Ad van de Por

FEESTKLANKEN EN OORLOGSGEWELD

Er hangt onheil in de lucht. Het Koninkrijk Nederland viert in 1913 nog honderd jaar onafhankelijkheid, maar doet dat in een sfeer van grote internationale spanningen. Een jaar later staat de wereld in brand. De Bosnisch-Servische nationalist Gavrilo Princip laat 'De Grote Oorlog' ontbranden, wanneer hij op 28 juni 1914 in Sarajevo de Oostenrijkse troonopvolger Frans Ferdinand en zijn vrouw Sophie vermoordt. Een gruwelijke oorlog is het gevolg. Bijna 10 miljoen jonge mannen sterven op het slagveld, velen in de loopgraven in Noord-Frankrijk en het zuidwesten van België. Nederland probeert buiten het strijdgevoel te blijven en dat lukt ook. Wel moet met name het zuiden van Nederland vele duizenden Belgische vluchtelingen opvangen. In hun wanhoop zoeken die mensen ook hun toevlucht in Steenbergen en omgeving. Nederland weet de neutraliteitspolitiek tot aan het einde van de oorlog in 1918 te handhaven. Het is in alle opzichten een waanzinnige oorlog geweest. Het daaropvolgende Interbellum zal weer vreugde en plezier brengen. Steenbergen en omliggende dorpen leveren dan ook hun bijdragen in cultureel opzicht. De wereld fleurt op, hoewel spoedig nieuwe internationale spanningen zullen ontstaan. **FvE**

Het oude vaandiel van Amicitia | © Mark Koenraadt

MET DE MUZIEK MEE

IN 1844 WERD IN STEENBERGEN een gezelschap opgericht tot het beoefenen van de blaasmuziek. Het initiatief hiertoe kwam van met name vooraanstaande burgers. De meesten waren nooit eerder betrokken geweest bij het maken van muziek. Het gezelschap kreeg de naam 'Musyk Gezelschap de Harmonie'. In 1853 werd de naam gewijzigd in 'Door IJver Vruchtbaar' en later in 'Volharding', de naam die ook nu nog bestaat.

Dirigent van het eerste uur, Daniël Steenbergen, richtte in 1887 een ander muziekgezelschap op, genaamd Amicitia. Dit schoot veel leden van Volharding in het verkeerde keelgat. De dirigent moest een keuze

Het programma van het 'Derde Winter-Concert' dat Amicitia gaf in 1895 | © Mark Koenraadt

Tussen het katholieke Amicitia en het neutrale Volharding kwam het nooit tot samenwerking

maken. Dit kon en wilde hij echter niet. Bij Volharding dreigde vervolgens leegloop. Om dit te voorkomen besloot het bestuur Daniël Steenbergen te ontslaan.

Beide gezelschappen kennen dus een lange geschiedenis, waarin periodes van bloei werden afgewisseld met teruggang en bestuurscrisisen. Het geloof vormde een kenmerkend verschil tussen beide muziekverenigingen. Amicitia had zich aangesloten bij de Rooms-Katholieke

De leden van Volharding poseren met hun instrument | © archief Ad van de Par

bond van Muziekverenigingen, terwijl Volharding vanaf de oprichting neutraal was en bleef. Amicitia kreeg in de jaren dertig van de 20ste eeuw het predicaat 'Katholieke Harmonie' en binnen de vereniging was altijd een pastoor of kapelaan actief.

Ondanks het feit dat er tussen beide verenigingen wel gesprekken over zijn geweest, is het feitelijk nooit tot samenwerking gekomen.

Binnen de familie Steenbergen werd het dirigentstokje van vader en opa overgenomen. De familie Steenbergen is op deze wijze een groot gedeelte van de 20ste eeuw nauw betrokken geweest bij het succes van Amicitia.

Zoals de naam van Steenbergen verbonden was aan Amicitia, was de naam M.J. van Mechelen verbonden aan Volharding. Tussen 1919 en 1959 was Van Mechelen voorzitter van de mannenclub Volharding. Pas in 1961 werden de eerste vrouwen toegelaten en in 1988 kwam er een vrouwelijke dirigent, Marieke Luteijn.

In de zestiger jaren van de vorige eeuw werd het 'showelement' van de meeste harmonieën uitgebreid met een drumband, majoretten en miniretten. De 'Elvi-band' van Amicitia was zeer succesvol en werd vaak gevraagd in binnen- en buitenland. Eind 20ste eeuw werden de showelementen minder. Wat restte waren twee bloeiende muziekverenigingen met het motto: 'C'est le ton qui fait la musique'.

In de andere kernen ontstonden eveneens vroeg muziekgezelschappen. In Kruisland waren er al in 1897 plannen om de harmonie 'St. Cecilia' op te richten. In maart 1898 stopte de tram uit Breda op het Markplein in Kruisland om de toekomstige muzikanten te voorzien van hun eerste blinkend koperwerk. Het kersverse muziekgezelschap oefende in een lokaal van de openbare school. Er kwam een reglement waar-

Het programma van een concert in 1922

in de doelstelling van het gezelschap als volgt werd geformuleerd: 'De toonkunst beoefenen, gepaste ontspanning en de goede zeden bevorderen.' De hand van pastoor A. van Genk, president van de vereniging, was duidelijk herkenbaar. Het eerste optreden paste bij deze doelstelling. Dirigent meester Verrijt slaagde erin om de fanfare in een paar maanden twee stukken, 'Lang zal hij leven' en de mars 'La Première', in te studeren. Deze werden gespeeld voor pastoor Van Genk bij diens terugkeer van zijn reis naar Rome. Omdat dit het enige repertoire was, werd het driemaal herhaald.

Tijdens de muzikuitvoeringen werd ook toneel gespeeld. Uiteraard apart voor mannen en apart voor vrouwen. Na jaren van succes zijn de harmonieleden hier in de jaren vijftig mee gestopt.

In 1930 werd Jacques Steenbergen gevraagd de leiding op zich te nemen. Ook na de oorlog was hij actief als dirigent. In 1970 ontstond een crisis en restten er nog slechts acht actieve leden. Nog geen acht jaar later was het opnieuw een bloeiende vereniging met 83 leden, te weten 51 in de harmonie, 19 majoretten en 13 miniretten.

De dirigent van St. Cecilia slaagde erin om de fanfare in een paar maanden tijd 'Lang zal hij leven' en de mars 'La Première', in te studeren

Het oude vaandiel van de Elvi-band | © Mark Koenraadt

Excelsior uit Dinteloord | © archief De Nieuw Aonwas

Ook Nieuw-Vossemeer kende een eigen muziekvereniging. 'Semper Crescendo' (Altijd groeiend, Steeds hoger) werd in 1921 opgericht. Daar waar andere muziekverenigingen ook toneel gingen spelen, was dit hier net andersom. Tijdens een toneeluitvoering van Festina Lente stelde wethouder Petrus Swagemakers voor ook een muziekvereniging op te richten. En dat gebeurde. Er kwam een bestuur en 27 muzikanten begonnen te repeteren. Datzelfde jaar nog liepen ze trots door het dorp. Ook hier werd een telg uit het geslacht Steenberg en uit Steenberg aange trokken als dirigent. Jac Steenberg en zou 40 jaar lang de dirigent zijn. In 1981 werd het gezelschap uitgebreid met houtblazers en werd de fanfare een heuse harmonie. Eind vorige eeuw werd ook een jeugd afdeling opgericht, de Semper Kids. Samen verzorgden ze menig optreden.

In Dinteloord werd de harmonie Excelsior tijdens de oorlogsjaren gedwongen te stoppen. De bezetter had ingegrepen en de muzikinstrumenten werden gevorderd. Tijdens een vergadering van oud-leden van de vooroorlogse fanfare 'Excelsior' en het Oranjecomité werd de harmonie op 2 juli 1945 opnieuw opgericht. 36 mensen gaven zich op als lid. Het ontbrak aan instrumenten, maar door een collecte langs de huizen en enkele speciale giften konden toch de nodige instrumenten worden aangeschaft. Het allereerste optreden was op 2 december 1945 voor Sint-Nicolaas en een groot aantal kinderen.

De intocht van Sint-Nicolaas was ook in de andere plaatsen elk jaar weer het moment waarop de plaatselijke harmonie de Goedheiligman verwelkomde met de ingestudeerde Sint-liederen. Daarna werd de Sint, te paard, rijtuig of automobiel, onder grote belangstelling door de straten van stad en dorp muzikaal begeleid. In 1921 was er de eerste intocht van de Sint in Steenberg. Hij kwam met een Piet aan op de kade, niet per stoomboot maar per automobiel. Hij zou dit nog vele jaren herhalen, meestal toch per boot. Het was elk jaar een drukte van belang, zoals

In Nieuw-Vossemeer was er eerst een toneelvereniging, later kwam hier de muziekvereniging Semper Crescendo uit voort

De Sint Nicolaas intocht in Steenberg, 1957 | © archief Leoutaud

we zien op de foto uit 1957 van de rondrit door Steenberg.

De waardigheid van de Sint kreeg extra cachet door de speciaal voor deze gelegenheid gemaakte staf van de Steenbergenaar Leoutaud. We zien op de foto ook de koster van de Welberg, Louis van Broekhoven. Tientallen jarenlang was hij de verpersoonlijking van Sint Nicolaas in Steenberg.

Tijdens het grote nationale feest in 1913 ontbraken de vrolijke klanken van deze muziekverenigingen ook niet. In veel Nederlandse steden, waaronder Steenberg en omstreken, werd op 14 en 15 september 1913 het feit herdacht dat Nederland 100 jaar eerder een onafhankelijke regering kreeg, nadat de Fransen in 1813 definitief ons land hadden verlaten.

100 JAAR ONAFHANKELIJKHEID

DE HERDENKING IN STEENBERGEN van 100 jaar Onafhankelijkheid ging gepaard met een indrukwekkend feest. Het stond gepland op 14 en 15 september 1913 en kreeg op 4 en 5 oktober een onverwacht vervolg. Op 14 september 1913, na de Heilige Mis van 10.00 uur, werd het feest geopend met voor het stadhuis opgestelde bulderende kanonnen. Om half een vertrok van de Kruispoort een stoet van tien muziekgezelschappen richting stadhuis. Op de Markt, de Kade en de Kruispoort stonden kiosken. De hele dag werden hier muziek- en zanguitvoeringen ten gehore gebracht. Het was een drukte van belang. De meeste mensen uit stad en wijde omgeving kwamen vooral voor een vlieg demonstratie. In die dagen was een vliegtuig een wondermachine. De bedoeling was dat het toestel zou landen op het veldje achter Hotel Van Tilburg. Maar helaas, tegen slecht weer was het lichte vliegtuig niet opgewassen. Het werd gedwongen in Gilze-Rijen aan de grond te blijven.

De eerste dag werd op de Markt afgesloten met concerten door de Steenbergse muziekverenigingen Volharding en Amicitia. Daarna liepen de cafés vol en bleef het nog lang gezellig.

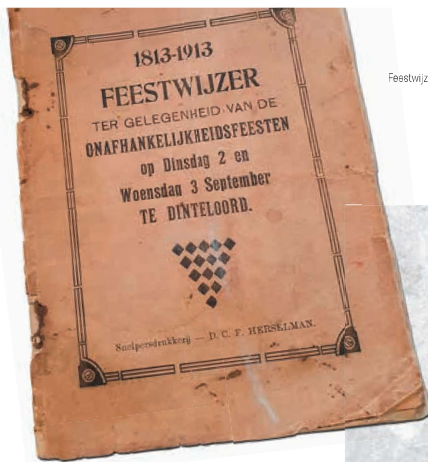
De volgende dag, maandag 15 september, vond een grote historische optocht plaats. Een Stadsheraut liep voor een lange stoet door paarden getrokken wagens met daarop historische figuren als ridders, hofdames, Germanen en Batavieren. Veel verenigingen uit Steenberg en omgeving hadden hun eigen wagen en toonden daarop wat ze in huis hadden. Het stichtelijke werd niet vergeten, want er reed ook een wagen van de drankbestrijding mee.

De festiviteiten werden afgesloten met 'een overweldigende lichtstoet van wel duizenden mensen', aldus de Steenbergse Courant. Uiteraard

In 1913 zou bij het feest voor 100 jaar Onafhankelijkheid een vliegtuigje landen, maar slecht weer hield de wondermachine aan de grond in Gilze-Rijen

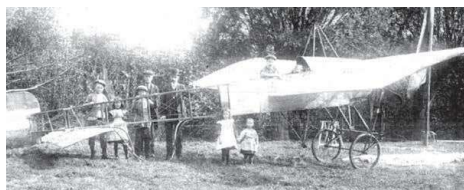

Aankondiging van 100 jaar onafhankelijkheid, 1913 | © West-Brabant Archief

Festwijzer ter gelegenheid van 100 jaar onafhankelijkheid in Dinteloord, 1913

Het superkanon 'Dikke Bertha' was bij het bombardement op Antwerpen op 7 oktober 1914 tot in Dinteloord te horen

Piloot Van den Berg moet in 1913 zijn vliegshow ter ere van het Onafhankelijkheidsfeest afbreken door mist. In Halsteren maakt hij een noodlanding die de wondermachine beschadigt | © archief Ad van de Por

De strijdkrachten maken zich klaar in Den Helder, 1914 | © archief Lieutaud

liep Het Oranjecomité voorop, gevolgd door de harmonie Volharding waarvan de leden hoeden van verlichte bloempotten droegen. Daarna volgden weer wat wagens van verenigingen en een wagen, genaamd Lo-hengrin, met Bengaals vuurwerk. Deze wagen verwees naar de gelijknamige opera van Wagner over de belevenissen van Elsa, dochter van de hertog van Brabant.

De naar zondag verplaatste vliegdemostratie, waar iedereen zo naar uitgekeken had, ging wederom niet door. Vliegenier Van den Berg was vanaf het vliegveld Gilze-Rijen wel opgestegen, maar door mist vond hij het landingsveldje niet en moest hij in Halsteren een noodlanding maken. Daarbij liep het toestel de nodige schade op.

Twee weken later, op vrijdag 3 oktober 1913, lukte het uiteindelijk toch. Ook op zaterdag en zondag gaf de vliegenier indrukwekkende demonstraties. Grote cirkels om de kerktorens, een zweefval, een glijvlucht en precieze landing op het kleine veldje deden de massa juichen voor deze 'mensenvogel'. Het hele gebeuren werd als zeer wonderlijk ervaren en er werd nog lang over nagepraat.

Het feest in Steenbergem was begonnen met kanongebulder. Een jaar later op 7 oktober 1914 klonk er opnieuw kanongebulder. Nu niet vanwege festiviteiten, maar door het zware bombardement op Antwerpen. Het superkanon 'Dikke Bertha' was tot in Dinteloord te horen. De Grote Oorlog, ofwel Wereld Oorlog I, was in alle hevigheid uitgebarsten.

De Eerste Wereldoorlog wordt in veel landen 'De Grote Oorlog' genoemd. Niet alleen omdat alle grootmachten van die tijd bij de oorlog betrokken waren, maar vooral vanwege de enorme hoeveelheid soldaten. Meer dan 65 miljoen voornamelijk jonge mannen kwamen in actie, ruim negen miljoen van hen verloren het leven. Loopgraven markeerden een lange frontlijn van de Belgische kust tot aan de Zwitserse grens. Een groot gedeelte van een hele generatie vond daarin de dood. Gedurende de oorlogsjaren verschoof deze frontlijn slechts enkele kilometers.

De directe aanleiding voor het uitbreken van deze oorlog was de moord op Frans Ferdinand, de troonopvolger van Oostenrijk-Hongarije,

en zijn vrouw Sophie op 28 juni 1914. Zij werden in Sarajevo in hun auto doodgeschoten door de Bosnisch-Servische nationalist Gavrilo Princip.

Al aan het eind van de 19de eeuw hadden de belangrijkste mogendheden elkaar door middel van verdragen en afspraken steun beloofd bij eventuele aanvallen. Daarnaast groeide binnen alle betrokken landen een sterk egocentrisch gericht, nationalistisch gevoel. Men had een sterk gevoel van eigenwaarde en geloofde stevast dat het eigen land beter en belangrijker was dan het buurland. Ieder was ervan overtuigd dat deze meerwaarde verdedigd diende te worden. Dit had tot gevolg dat elk land zich bewapende, om zich zo nodig tegen aanvallers te verdedigen. Er ontwikkelde zich een enorme oorlogsindustrie. Alle zichzelf respecterende mogendheden bereidden zich voor op een totale oorlog.

Er was nog slechts een vonk nodig om dit kruittvat te laten ontploffen. De moord op de kroonprins bracht een gigantische oorlogsmachine in beweging. Met een naïef enthousiasme trokken, toegejuicht door de bevolking, miljoenen soldaten naar het front. Veel jonge jongens sloten zich vrijwillig bij de gemobiliseerde troepen aan. Alle partij-

De aanleiding voor het begin van de Eerste Wereldoorlog: de Oostenrijkse troonopvolger Frans Ferdinand en zijn vrouw Sophie worden op 28 juni 1914 in Sarajevo doodgeschoten door Gavrilo Princip

en meenden dat het een korte oorlog ging worden. Ieder land was vast overtuigd van de eigen overwinning.

Zo kwamen de legers van Frankrijk, Engeland en Rusland tegenover die van Duitsland, Oostenrijk-Hongarije en Turkije te staan. In 1917 wierpen ook de Amerikanen zich in de strijd tegen Duitsland.

Het plan van de Duitse legerleiding was om Frankrijk zo snel als mogelijk uit te schakelen. Daartoe moesten hun troepen door België trekken. Via Nederland optrekken was ook een optie, maar de Duitsers respecteerden de Nederlandse neutraliteit.

Op 3 augustus 1914 verzocht Duitsland België om doorgang van zijn legers richting Frankrijk. De Belgen weigerden deze toestemming te verlenen. Al een dag later trokken de Duitse legers de grens met België over. Door deze schending van de Belgische neutraliteit verklaarde Engeland de oorlog aan Duitsland. 'De Grote Oorlog' was ontbrand en kreeg voor heel Europa dramatische gevolgen. Ondanks de neutraliteit werd ook de Nederlandse bevolking met de verschrikkingen van deze oorlog geconfronteerd.

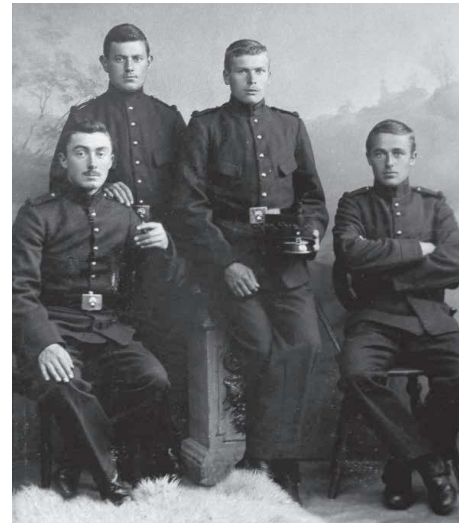

De bevolking wordt op de hoogte gesteld van de mobilisatie, jul. 1914

MOBILISATIE

OP 1 AUGUSTUS 1914 OM TIEN OVER DRIE luiden in Steenberghe de klokken. Dit was het signaal dat de mobilisatie was afgekondigd, met alle onzekerheid en angst tot gevolg. Veel mensen haalden hun geld van de bank en de bevolking sloeg aan het hamsteren. De Steenbergse Courant meldde op 5 augustus 1914 dat er in Steenberghe meer bankbiljetten en meer zilvergeld dan ooit waren. Bij de banken werd alleen al op zaterdag ruim 15.000 gulden opgenomen.

Op 9 augustus werden alle paarden en auto's gevorderd. Veel strategische punten werden in 'Staat van Oorlog' gebracht. Dit hield in dat het militair gezag op die locaties het bestuur overnam. Op 11 augustus kondigde burgemeester Van Loon af dat ook voor Steenberghe per direct de 'Staat van Oorlog' van toepassing was. In Steenberghe lagen veel soldaten ingekwartierd. De wegen moesten voor zover mogelijk worden vrijgehouden voor het militaire verkeer.

Gemobiliseerde militairen tijdens de Eerste Wereldoorlog | © archief L. Lautaud

Hoe onzeker de situatie op dat moment in Nederland was, bleek uit het dringende verzoek van de burgemeester om: 'Wanneer 'wat God verhoede' ook ons land onverhoopt in conflict zou geraken, de burgerbevolking zich van elke actieve deelneming aan die vijandelikheden dient te onthouden.' De burgers moesten al hun vuurwapens bij het raadhuis inleveren.

Door het oorlogsgeweld sloegen in België veel mensen op de vlucht. Niet alleen burgers, maar ook gedeserteerde soldaten trokken richting Nederland. Naar schatting kwamen meer dan 35.000 Belgische militairen de grens over. De neutraliteit van Nederland hield in dat het gehouden was de gevluchte soldaten van de oorlogvoerende partijen te ontwapenen en ver van het oorlogstoneel te internen. De soldaten werden ver van de grens in speciaal ingerichte en streng bewaakte kampen opgesloten.

In Steenberghe hebben gemobiliseerde militairen onderdak gevonden | © archief Frans van Eekelen

EEN ANTWERPS GEZIN OP DE VLUCHT

LAMBERT PENNE herinnerde zich het machtige geluid van de grote klok Carolus die in de nacht van 31 juli 1914 alle inwoners van Antwerpen wakker had gemaakt. Hij en zijn vrouw Marie van de Venne hadden zich vlug aangekleed en waren opgewonden de straat opgelopen. Midden in de nacht werd voor heel België een algemene mobilisatie afgekondigd. Men keek elkaar verschrikt aan. Zou er echt oorlog komen? Zou België erin slagen buiten het conflict te blijven?

Enkele dagen later wisten ze het zeker. Duitsland had België de oorlog verklaard. Die dag gingen overal in Antwerpen de vlaggen uit. De eerste weken leek de oorlog ver weg. Ze wisten, dat in het oosten en zuiden zwaar werd gevochten. Ze hoorden verhalen van de vele vluchtelingen die naar Antwerpen kwamen over verwoeste steden. Visé, Dinant, Leuven en Dendermonde waren door de Duitsers volledig platgebrand. Aan de stad Antwerpen leek dit alles voorbij te gaan, uitgezonderd dat er af en toe een zeppelin te zien was. Deze wierp te pas en te onpas bommen naar beneden.

Op zondag 5 oktober wapperden wit-en-rood gekartelde vlaggen op alle publieke gebouwen. Er was niets feestelijks aan. Het deed denken aan noodsignalen van schepen. Het bleken de noodsignalen van een stad die op het punt stond gebombardeerd te worden.

Op deze dag togen Lambert en Marie met velen naar de O.L.V. Kathedraal. De kerk was tot op de laatste plaats bezet. Ze staken met als anderen een kaarsje aan in de Mariakapel bij het beeld van Onze Lieve Vrouw van Antwerpen. De deken van Antwerpen besloot de mis met de woorden: 'Spaar ons heer, spaar uw volk.' De duizenden in de kerk vielen hem bij. Die dag besloten veel inwoners Antwerpen te verlaten.

Vroeg in de ochtend van 7 oktober hoorden ze dat de Duitsers dreigden hadden de hele stad plat te bombarderen als deze zich niet gewonnen gaf. 'Wat doen jullie', vroeg Marie aan haar onderburen. 'Wij gaan weg, naar Nederland', antwoordde Louisa Miroen. Zij had gehoord dat de trein van Antwerpen zeker nog tot Essen reed. 'Laten we samen gaan', stelde Lambert voor.

Snel werden wat kleren, ondergoed en juwelen in een koffer gestopt. Daar bovenop legde Marie hun trouwfoto. Ze waren nog maar een half jaar getrouwd. Ook de foto van haar overleden ouders ging mee. 'Schiet op, Marie,

De koffer van Jan van den Berg | © Mark Koenraadt

Vluchtelingen in Bergen op Zoom tijdens de Eerste Wereldoorlog | © archief Bergen op Zoom

Marie van de Venne
zoekt haar man L.A.MBERT
PENNE. Adres: Steenberg,
Haven (Pakhuis van den heer
Joppe).

Vluchtelingenkamp 'Kijk in de pot' in Bergen op Zoom, 1914 | © archief Bergen op Zoom

Bergen op Zoom d 1914

*Recht kamp op Kijk in de pot, dat men 17 Oct in gebruik
begon te nemen. De weg, waarna de eerste postman
aan toe die naar vervoerden een zij boormen heeft
lang, het enige en naar de Schelle. In de week, kind,
waar de boormen een stiel bij elke twee staan, niet over
schen de boormen een laag van kroes, er vanden men
des een kenbaarheid de bij van de geulle naar het kamp. 18 Oct
hadden wij nog lang, de een weg vanden deld, 19 Oct vanden
de schelle vanden dus van de weg. De boormen, een van de
een, vanden vanden vanden. In de week, 19 Oct, de
een en vanden vanden vanden. In de week, 19 Oct, de
festgan, en is het kamp vanden vanden vanden.
Wacht vanden vanden vanden vanden vanden vanden
van het Noote Kruis.*

VLUCHTELINGENOPVANG IN STEENBERGEN

Waar moesten de vrouwen heen?
Waar waren hun mannen en het
kind? Vragend en zoekend liepen
ze naar de Markt in Roosendaal

we gaan', riep Lambert. Met tranen in de ogen keek ze om zich heen. Moest ze nu al afscheid nemen van hun eerste huisje? Zou het er nog staan als ze terugkwamen? Wat stond hen verder nog te wachten?

Zwijgend liepen Lambert Penne en zijn vrouw Marie, Louisa en Constant Miroen en hun zontje Josje naar het station van Antwerpen. Het was daar een drukte van belang. Honderden mensen drongen samen op de perrons. Met volle koffers, tassen en dozen probeerden ze een plaatsje in de overvolle trein te bemachtigen. Lambert en Constant liepen van de ene coupé naar de andere tot ze er eindelijk een vonden waarin nog enkele staanplaatsen vrij waren. De reis naar het onbekende kon beginnen. Een uur later zette de trein zich in beweging en reden ze hun vertrouwde stad uit. De trein reed langzaam en stopte vaak. Eindelijk arriveerden ze bij het eindpunt in Essen, waar iedereen moest uitstappen. Er zou een trein uit Nederland komen om hen naar Roosendaal te brengen. Na uren wachten was er nog geen trein. Veel mensen besloten te gaan lopen. De afstand Essen - Roosendaal bedroeg nog geen tien kilometer.

Vluchtelingen bij het treinstation in Roosendaal

Marie en Louisa waren moe. Ze hadden de afgelopen dagen nauwelijks geslapen en besloten op de trein wachten.

De mammen sloten zich aan bij een grote groep wandelaars. Constant droeg zijn zontje. Ze lieten de zwaarste koffers achter bij de vrouwen. Een laatste omhelzing en de mannen en kleine Josje waren het station uit. De vrouwen moesten nog uren wachten, maar laat in de middag arriveerde de trein. Nog geen half uur later stapten ze in Roosendaal uit. Hier was het een chaos. Duizenden vluchtelingen waren in het station en op het Stationsplein verzameld.

Pas nadat zij zich hadden laten registreren konden ze verder. Waar waren hun mannen en het kind? Waar moesten ze heen? Overal vragend en zoekend liepen ze richting Grote Markt. Het begon al donker te worden. Ze kenden niemand en besloten de eerste de beste te vragen of deze een opvanghuis wist. Bij toeval troffen zij de heer Joppe. Die had in Roosendaal net wat graan afgeleverd. Op hun vraag of hij een adres wist waar ze heen konden, antwoordde hij: 'Ik heb een pakhuis in Steenberg en daar kunnen jullie voorlopig blijven.' De vrouwen hadden geluk. Ze lieten een bericht voor hun mannen achter op een speciaal daarvoor opgesteld bord op het Stationsplein van Roosendaal. Met de paardenwagen van Joppe reden ze mee naar Steenberg.

In de nacht van 7 op 8 oktober 1914 lagen de Antwerpse woonwijken onafgebroken onder vuur. Veel burgers vluchtten massaal de grens over. Hele steden raakten ontvolkt. Zo was Merksem verworven tot een spookstad. Veel vluchtelingen overnachtten in de bossen aan de grens. Complete Belgische families togen richting Nederland. Dit ging meestal te voet, maar ook met kruiwagens, trekkarren, rijtuigjes, boerenkarren en alles wat maar kon rijden.

In Roosendaal arriveerden duizenden vluchtelingen met de trein. In Noord-Brabant zochten alleen al in de maand oktober 1914 naar schatting ruim een half miljoen vluchtelingen een veilig onderkomen. In Roosendaal konden ze terecht in de leegstaande suikerfabriek. In Bergen op Zoom werden twee tentenkampen, waaronder een circus-tent, opgezet. Elke stad in het zuiden van Nederland kreeg te maken met de overweldigende aantallen vluchtelingen, die ook op het eiland Tholen werden opgevangen.

OOK IN STEENBERGEN EN OMLIGGENDE DORPEN en steden werden de vluchtelingen met open armen ontvangen. Dit was in overeenstemming met de oproep van Koningin Wilhelmina in haar troonrede van 1914: 'Diep begaan met het lot van alle volken, die in den krijg zijn medegesleept, draagt Nederland de buitengewone lasten die het worden opgelegd gewillig en ontvangt met open armen alle ongelukkigen die binnen onze grenzen eene toevlucht zoeken'.

In Steenberg en Kruisland werden steuncomités opgericht. Scholen en andere openbare gebouwen, zoals het R.K. Weeshuis, werden geschikt gemaakt om vluchtelingen te herbergen. Maar het waren vooral de bewoners zelf die hun huizen openstelden voor de ontheemde Belgen.

Op 11 oktober 1914 stuurde burgemeester J.A. van Loon een brief naar het Centraal Vluchtelingen Comité in Den Bosch met de mededeling dat er in de gemeente Steenberg, dus destijds inclusief Kruisland, Welberg en De Heen, minstens 4000 vluchtelingen waren. En er kwamen er nog steeds bij, de situatie dreigde onbeheersbaar te worden. In alle scholen en schuren lagen vluchtelingen op stro. De gemeente had grote moeite de vluchtelingen te voeden. Registreren was niet te doen. Dit laatste had tot gevolg dat geen nauwkeurige gegevens bekend waren over de data waarop de vluchtelingen arriveerden, alsmede waar en hoelang zij ergens verbleven. Kort na hun aankomst vertrokken weer velen in de hoop elders beter onderdak te vinden.

Ook in Nieuw-Vossemeer en Dinteloord stond men open voor opvang. Christiaan Koenraadt en Antonia Jacobs woonden daar op de Alexanderhoeve aan de Mariaweg. Het jonggetrouwe stel herberg-

Het verwoeste kasteel Zevenbergen in Ranst | © Delcamp

de hier veel vluchtelingen uit Mechelen, waarvan sommigen maandenlang.

In 1914 vluchtten de vier ongehuwde kinderen van baron Frederic Gilman de Zevenbergen naar Kruisland. Zij woonden op kasteel Zevenbergen in Ranst. De Duitse troepen waren het kasteel genaderd en de Belgische artillerie wilde de torens in puin schieten om te voorkomen dat de Duitsers die zouden gebruiken als uitkijkposten. Na hun vlucht werd het kasteel ernstig verwoest.

Ze vluchtten naar Kruisland omdat hun vader, Frederic de Gilman, daar vroeger eigenaar was van boerderij De Kleine Vosbergte. Ze kenden de streek, sommige dorpsbewoners en vonden onderdak bij de familie Crassaerts die woonde waar tegenwoordig Langeweg nr. 5 is.

Tijdens hun verblijf in Kruisland overleed een van de dochters, Carolina, op 60-jarige leeftijd. Ze werd 'voorlopig' begraven in Kruisland. Op verzoek van haar broer werden haar resten enkele jaren later naar België overgebracht. Ze werd herbegraven in de familiekerk op het R.K.-kerkhof van Ranst. In de kerk van Ranst kwam een lijkbord te hangen met de titel 'Kruislands jonkvrouw'.

Marie van de Venne uit Antwerpen kon in Steenberghe terecht in het pakhuis van Joppe. Daar verbleven meerdere Belgische families. Marie hoopte hier haar echtgenoot aan te treffen, maar tevergeefs. Er was nog plaats voor Marie en haar man, zodra deze zou arriveren.

Mijnheer Joppe vond elders onderdak voor Louisa Miroen, haar man en kind. Vooruitlopend op de komst van haar man en kind ging Louisa naar hun tijdelijke verblijf bij een familie op de Kruispoort.

De echtgenoten van Marie en Louisa, Lambert en Constant, hadden, als zovelen, in Roosendaal een bericht achtergelaten. De wederhelften hadden, tussen de honderden papertjes op het grote bord, elkaars berichten echter gemist. Het moesten voor deze families dagen en nachten vol onzekerheid zijn geweest. Twijfel over wat er met hun geliefden gebeurd was en onzekerheid over hun woningen in Antwerpen. In het gedrang, de drukte en de paniek raakten veel vluchtelingen een of meerdere familieleden kwijt. Samen met veel lotgenoten brachten zij

de dagen door met het zoeken naar hun familieleden. De plaatselijke kranten hadden hier ruimte voor vrijgemaakt. Kosteloos kon men een advertentie of bericht plaatsen. In de edities van de Steenbergsche Courant van begin oktober 1914 stonden kolommen vol met namen van zoekende vluchtelingen, waaronder de oproepen van Marie van de Venne en Louisa Miroen.

Het is niet bekend of beide families zijn herenigd. Overigens was de kans daarop groot. Al na enkele weken gingen veel vluchtelingen terug naar Antwerpen. Het Antwerpse gemeentebestuur had een dringende oproep gedaan om terug te keren. Het oorlogsgeweld was geluwd en de bijna geheel verlaten stad was een makkelijke prooi voor inbrekers en insluipers. Velen gaven aan de oproep gehoor. Anderen vertrouwden het niet en stelden hun terugkeer met enkele weken uit.

Op 5 november 1914 verbleven nog 1036 vluchtelingen in Steenberghe. Dit aantal nam snel af. Enkele families zouden lang blijven. In de Steenbergse haven lagen op 4 februari 1915 nog drie schepen met Belgische vluchtelingen. Daarop woonden zes volwassenen en vier kinderen. Op 1 december 1916 verbleven in de gemeente Steenberghe nog 124 vluchtelingen zonder ondersteuning, 29 met Rijksondersteuning en 32 die als 'Stille Behoeftigen' te boek stonden. Deze 'Stille Behoeftigen' waren vluchtelingen die zich ervoor schaamden steun te vragen. Zij werden bezocht door voornamelijk vrouwen, die deze groep tactvol en vaak in natura ondersteunden.

In Nieuw-Vossemeer verbleven nog 26 vluchtelingen met Rijksondersteuning. In Dinteloord waren op dat moment geen vluchtelingen meer.

In totaal zocht bijna een miljoen Belgen veiligheid in Nederland. De scholen in Steenberghe, die tot onderdak van vluchtelingen hadden gediend, werden eind oktober schoongemaakt en op donderdag 29 oktober 1914 begonnen de lessem er weer.

De dankbaarheid van de vluchtelingen werd verwoord in onderstaande openbare brief van 13 oktober 1914, die gepubliceerd werd in de Steenbergsche Courant. Deze aan Koningin Wilhelmina gerichtte brief was geschreven door enkele Antwerpse notabelen.

Soldaten in de loopgraven | © Memorial de Verdun

Majesteit,

Na de angstvolle ogenblikken welke wij, inwoners der provincie Antwerpen, beleefd hebben, voelen wij de behoefte, U de gevoelens van innigen dank uit te drukken voor het gastvrij onthaal dat ons in Uw land, en namelijk te Steenberghe (Noord-Brabant) van wege Overheid, burgers, ja van iedereen, te beurt viel. Wij brengen, diep ontroerd, hulde aan het Staatsbestuur, aan den heer Burgemeester van Steenberghe, voor de maatregelen welke, tot leniging der ellende met de meeste doorzicht getroffen werden.

De duizenden Belgische vluchtelingen in deze streken gekomen, werden als broeders onthaald; zoo iets onze smart kan verzachten, was het wel het aan-doenlijk schouwspel van hulpverlening, onder alle vormen, door de brave Nederlandsche bevolking aan de geringste onzer, met liefde gebracht!

Majesteit, Wil ons aller vurige dank aanvaarden. Nimmer vergeten wij, wat we aan Uwe Majesteit en aan Uw ridderlijk volk verschuldigd zijn.

Namens de Belgen te Steenberghe geherbergd:

Baron Ph. Gilles de Pelichy, Ondervoorzitter van den Provincieraad van Antwerpen

F. van Regenerort, Provinciaal raadslid te Antwerpen

Graaf Moretus de Bergeijk, Burgemeester Stabroek

C. Lemaire, Professor van Staats-Middelbaar onderwijs, Mechelen

L. Legrand, gevolmachtigde van de redery A. Manceau

A. de Bom, Afdelingsoverste bij 't prov. bestuur van Antwerpen

Ed. Papen, Notaris te Deurne

Carlo Spruijt, Ingenieur te Antwerpen

Ferd. de Bruijn, Notaris te Stabroek

Een ander bewijs van dankbaarheid van de Belgische bevolking voor de opvang van veel vluchtelingen was het uitreiken van eremedailles aan mensen die zich extra voor deze vluchtelingen hadden ingezet. Zo reikte de Belgische koningin Elisabeth in 1919 een gouden medaille uit aan mej. D. van de Brand uit Kruisland.

De begraafplaats in het Belgische Ieper voor de slachtoffers van de Eerste Wereldoorlog | © archief Frans van Eekelen

DUITSLAND VERSLAGEN

VOORAL DANKZIJ DE MASSALE INZET van het Amerikaanse leger werd het jarenlange evenwicht tussen de strijdende partijen verstoord. In september 1918 rukten Britse, Franse en Amerikaanse troepen gezamenlijk op. De Duitse legerleiding besefte dat het de oorlog had verloren. Ook het Duitse volk was de oorlog meer dan moe en ging massaal de straat op om te demonstreren voor vrede.

Keizer Wilhelm vluchtte naar Nederland en op 11 november 1918 gaf Duitsland zich over. De oorlog was ten einde, maar de gevolgen waren verschrikkelijk. Veel steden lagen volledig in puin. Meer dan negen miljoen militairen vonden de dood en bijna twintig miljoen jonge mannen waren bij de gevechten gewond geraakt. Europa was verminkt. De schulddig moest gestraft worden.

De grote mogendheden stelden Duitsland en Oostenrijk verantwoordelijk voor deze oorlog. Duitsland werd veroordeeld en gedwongen tot het betalen van de enorme oorlogsschade. Tevens verloor Duitsland haar koloniën en moest het de sinds 1870 bezette provincie Elzas-Lotharingen teruggeven aan Frankrijk.

Onbedoeld werd met dit voor Duitsland vernederende oorlogsverdrag de kiem gelegd voor de Tweede Wereldoorlog. Die oorlog zou voor Nederland en dus ook Steenberghe veel ingrijpender zijn.

Ook het Duitse volk was de oorlog meer dan moe en ging massaal de straat op om te demonstreren voor de vrede